

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

**The Social Sciences Review of the Faculty of Sciences and Letters
University of Uludağ**

SAYI: 29

CİLT: 29

YIL: 18

2015/2

Uludağ Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi : Prof. Dr. İ. Naci CANGÜL

Yazı İşleri Sorumlusu:

: Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Alev Sınar UĞURLU
Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Prof. Dr. Tevfik ALICI
Doç. Dr. Elvan TOPALLI

Bu Sayının Hakem Kurulu

Prof.Dr. Salim Çonoğlu (Balıkesir Ü.)
Prof.Dr. Alev Sınar Uğurlu (Uludağ Ü.)
Prof.Dr. Rahim Tarım (Mimar Sinan Ü.)
Prof.Dr. Hatice Şahin (Uludağ Ü.)
Doç.Dr. Mümtaz Sarıçiçek (Erciyes Ü.)
Doç.Dr. Alparslan Demir (Tokat Gaziosmanpaşa Ü.)
Doç.Dr. Ömer Düzbakar (Uludağ Ü.)
Doç.Dr. Zeynep Dörtok Abacı (Uludağ Ü.)
Doç.Dr. Kelime Erdal (Uludağ Ü.)
Doç.Dr. Mustafa Özer (Bahçeşehir Ü.)
Doç.Dr. İrfan Yıldız (Dicle Ü.)
Yrd.Doç.Dr. Abdülkerim Gülhan (Balıkesir Ü.)
Yrd.Doç.Dr. Sadettin Eğri (Uludağ Ü.)

Ulusal hakemli dergi niteliğinde olup yılda iki kez yayımlanan Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi ilk sayısından itibaren Index Islamicus ve EBSCO tarafından taranmaktadır.

ISSN 1302-2423

Yazışma Adresi:

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
16059 Görükle / BURSA
e-mail: sbd@uludag.edu.tr
www20.uludag.edu.tr/~sbd

Dizgi – Baskı:

Uludağ Üniversitesi
Basımevi Müdürlüğü
16059 Görükle/BURSA 2016
Tel & Fax: 0224 294 05 31
e-mail: basimevi@uludag.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Sayfa

1. Batılılaşma Devri Tasvir Sanatının Azerbaycan Cami Mimarisinde Görülen Duvar Resimlerinden Örnekler
Anar AZİZSOY.....157
2. Fransız Antisemitizminin ve Fransadaki Yahudi Soykırımının Kaynağı ve Kökenleri
Hristo MİLKOV185
3. Yunan Zırhlısı Averoy'un Osmanlı Donanması ve Ekonomisi Üzerine Etkisi
Necmi ODABAŞI.....209
4. Cemal Süreya Şiirinde Dil, İmge ve Özel Ad Süprizleri
Baki ASİLTÜRK231
5. Osmanlı Fikir Hayatında Felsefi Bir Çaba: Felsefe Mecmuası
Tayfun BARIŞ-Derya AYBAKAN SALİYA.....249
6. Tabip-Şair Şeyhi ve Kenzü'l-Menafi Risalesi
Sadettin EĞRİ.....263
7. Ortaöğretim Öğrencilerinin Divan Edebiyatı Algıları Üzerine Bir Araştırma
Muammer HARDAL.....279
8. Türk Çocuk Edebiyatında Yeni Bir İsim: Renan Özdemir'in Çocuk Romanlarındaki İletiler
Alev SINAR UĞURLU.....299
9. Bozkır Romanlarında Köy Enstitüsü
Alkan YILMAZ.....309

CONTENTS

Page

1. Examples From Wall Paintings Seen In Azerbaijan Mosque
Architecture Of Westernization Period Depiction Art
Anar AZİZSOY.....157
2. Origin and Roots of French Anti-Semitism Jewish
Genocide in France
Hristo MİLKOVA.....185
3. The Effects of Greek Battleship Averof on Ottoman Navy
and Economy
Necmi ODABAŞI.....209
4. Language, Image and Proper Noun Surprises at Cemal
Süreya Poetry
Baki ASİLTÜRK.....231
5. A Philosophic Effort in Thought World of Ottoman Empire:
A Philosophy Magazine
Tayfun BARIŞ-Derya AYBAKAN SALİYA.....249
6. Medicine-Poet Şeyhi and Kanzu'l-Manafi Treatise
Sadettin EĞRİ.....263
7. A Research On the Perception of High School Students
Over Divan Literature
Muammer HARDAL.....279
8. A New Name in Turkish Children's Literature:
Messages in Renan Özdemir's Children's Novels
Alev SINAR UĞURLU.....299
9. Village Institutes in Steppe Novels
Alkan YILMAZ.....309

BATILILAŞMA DEVRİ TASVİR SANATININ AZERBAJCAN CAMİ MİMARİSİNDE GÖRÜLEN DUVAR RESİMLERİNDEN ÖRNEKLER

*Anar AZİZSOY**

ÖZET

Türk resim sanatının Osmanlıda batılılaşma süreci ile ortaya çıkarak kısa süre içerisinde İmparatorluk sınırlarını aşan geniş coğrafyada benimsenmiş duvar resimlerinin başkent etkili uygulamalarına, Azerbaycan'ın söz konusu dönemden ulaşan bazı yapılarında da rastlanmaktadır. Başta anıtsal saray mimarisi olmak üzere, Hanlıklar devri itibarıyla ülkede gelişen sivil yapılarda, doğa motifleri ve soyut karakterli figürlü konulara yer verilen duvar resimleriyle karşılaşmaktadır. Bununla birlikte, duvar resimlerinin yaygınlaşan ilk türleri olarak kabul edilen, vazolarda çiçek demetli bitkisel kompozisyonlar ve natüralist öğelerin dini mimaride kullanıldığı sınırlı örnekler de mevcuttur.

Üslup ve motiflerdeki yerel farklılıkla beraber, döneme özgü konu ve kompozisyonların tekrarı itibarıyla, Batı Anadolu camilerinde yaygın duvar dekorasyonu ile paralellik sürdüren çalışmaya konu cami ve mescitlerin bezeme programında, aynı zamanda ahşap tavanlı çitakari ve kalemişi süslemelerle, geleneksel ortaklığa işaret edecek kadar ilgi çekici örnekler bulunmaktadır. Ne var ki, çoğu metruk muamele gördükleri Sovyetler döneminde, bir kısmı işlev değişimine uğrayarak ciddi ölçüde tahrip olan dini yapıların, bilahare son dönemlerde imece usulü kaynaklarla yürütülen gelişigüzel onarımlarda mimari özgünlüğünü yitirmenin yanında, duvar resimlerinin büyük çoğunluğu da sıvalar altında bırakılmış veya yenilemelerle asli durumlarını kaybetmişlerdir.

Tescilli olmalarına rağmen hiçbir koruma ve onarım çalışmasına tabi tutulmayan yapılardan kimisi mimari yönden de ilk defa araştırılarak, kitabe ve diğer yazılı kaynaklardan saptanan bilgiler ile asli durumları belirlenmeğe çalışılmıştır. Ayrıca, yapıların niteliksiz müdahalelerden kaynaklı değişim evresine

* Yrd.Doç.Dr., Batman Üniversitesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, 72100, Batman, an.azizsoy@gmail.com

değinilerek, korunması gereken söz konusu yapılara yaklaşım sorunu da, genel çerçevede ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Batılılaşma, Tasvir Sanatı, Azerbaycan, Cami Mimarisi.

ABSTRACT

Examples From Wall Paintings Seen In Azerbaijan Mosque Architecture Of Westernization Period Depiction Art

Some applications und the influence of capital city of wall paintings adopted in a large geography extending the borders of Empire in a very short time and appeared with the westernization process in Ottoman in Turkish painting are encountered in some buildings reaching today from settlement centres of Khanates of aforementioned period of Azerbaijan.

Initially monumental palace architecture, wall paintings in which nature motives and themes with abstract character are given place are come across in the civil buildings developing in the country especially during Khanates period. However, there are limited examples where flower bunched vegetative composition and naturalist elements accepted as the first kinds of frescos widespreading are used in religious architecture. Although there are local differentiations in style and motives, according to theme and composition special to the period, there are as interesting examples as to point the traditional partnership in decorating program of mosques and small mosques that make the subject for this study and which continually show parallel features with wall decorations of West Anatolia mosques, and also with lathing and hand-carved wooden ceilings. Nevertheless, most of the religious buildings some of which were treated as ruin during Soviets, during the period when they were used for different functions, and their authentic buildings and architectural decorations have been seriously ruined; and afterwards during the last periods, great many of the wall paintings were let under the plaster in restorations done haphazardly carried out with sources collected collectively or they lost their originality with renovations.

Although they are registered, some of the buildings not subjected to any conservation and restoration work are studied architecturally for the first time, with information gathered from inscriptions and other written documents their original status are tried to be determined. Moreover, touching the changing phase stemming from unqualified interferences, the problem of approach to the art works in question and that are to be preserved will be handled in general sense.

Key Words: Westernization period, Azerbaijan, wall paintings, religious architecture.

GİRİŞ

Osmanlıda, padişah III. Ahmet'le başlayan “Batılılaşma” veya “Yenileşme” hareketi, mimariye kazandırılan barok ve rokoko gibi gösterişli bezeme üsluplarının yanında, başlı başına bir sanat dalı olarak gelişen duvar resimlerinin de çıkış dönemi oldu. XVIII. yy.da filizlenen bir değişimin ürünü olarak başta saray ve su yapılarında görülen meyve ve çiçek demetli saksı veya vazolarda yer alan natürmortlar, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren manzara ve mimari tasvir konularıyla daha da zenginleşerek, süslemede yeni bir tarz oluşturuldu (Arık, 1988: 23). Anıtsal saray yapılarından kısa süre içerisinde diğer sivil ve dini mimarlık ürünlerine de yayılan söz konusu resimlerin etki alanı, aynı hızla İstanbul dışında tüm Anadolu'nun yanı sıra, Osmanlı'nın hakimiyet sağladığı Balkanlar, Ortadoğu, Kırım gibi geniş coğrafyaya uzadı¹.

Kalemişi nakışların yerini resimlerin aldığı ve Avrupa beğenisinin arttığı bu kültür ortamının getirdiği ivmeyle, Osmanlıda olduğu gibi, bağımsızlığını o dönem elde eden Azerbaycan Hanlıklarında da siyasi ve ekonomik gücün yeni toplumsal alt yapıyı oluşturduğu bir sanat eğilimi görülmeğe başladı.

Batı tekniğini uygulamakla birlikte, kısmen de olsa kitap resmi kurgusunun sürdürüldüğü bu geçiş evresi tasvir sanatının Azerbaycan mimari eserlerine yansıyan örnekleri ise başkent İstanbul'da olduğu gibi önce saraylarda başlamıştır². XVIII. yy.ın ortalarından itibaren Derbent ve Revan hanlıklarının da aralarında bulunduğu ülke sınırları dahilinde kurulan bağımsız hanlıkların neredeyse tümünün kent dokusunda merkezi belirleyen anıtsal saray yapılarından günümüze sağlam şekilde ulaşmayı başaran Şeki Han Sarayı (XVIII. yy.ın ikinci yarısı), Batılılaşma devrinin İstanbul etkili resimlerine yakınlığı açısından önemli örnekler barındırmaktadır.

¹ Bazı kaynaklar için bkz.: (Okçuoğlu, 2000: 153-178; Al-Jasser, 2002: 295-312; Viktorovna, 2011: 117).

² Kuru siva üzerine tutkal ve su ile karışık kökboyalı (secco) resimler, Osmanlıda XVIII. yy.ın ikinci yarısından itibaren önce Topkapı Saray daireleri ve sonrasında kent merkezindeki sivil yapı dekorasyonunda denenmiş, kısa süre sonra ise Anadolu'ya yayılarak dini yapı türlerinde yaygın kullanım alanı bulmuştur. Şeritler halinde veya panoları dolduran manzara ve natürmort kompozisyonlarda, giderek polikromlaşan tonlamalarla yapı ve figürlü tasvirlerle de yer verilerek, konulardaki çeşitlilik artmıştır. Işık-gölge uygulamalı batılı kavramların hakim olduğu resimlerde, ayrıca boyut ve perspektif denemeleri görülür. Ancak buna rağmen hala, geleneksel Türk minyatür sanatının şematik ifade biçimi ve belgeleme geleneği, bu sürecin Türk mimari süslemesinde belirgin özellik olarak kalmaktadır (Renda, 1985: 173). Aynı dönem Azerbaycan Hanlıkları ile başlayıp, sonrasındaki Çar Rusya'sı devri yapılarını etkileyen duvar resimleri, XX. yy. başlarına kadar özellikle sivil yapılarda zengin çeşitlemeleriyle uygulanmıştır.

Hanlıkların kurulmasıyla özellikle saray ekolünde oluşan doğa tasvirli kompozisyonlar, Anadolu örneklerinde olduğu gibi halk ressamlarının da kimi gözleme dayalı şematik resim konuları ile hızla çoğalma göstermiştir.

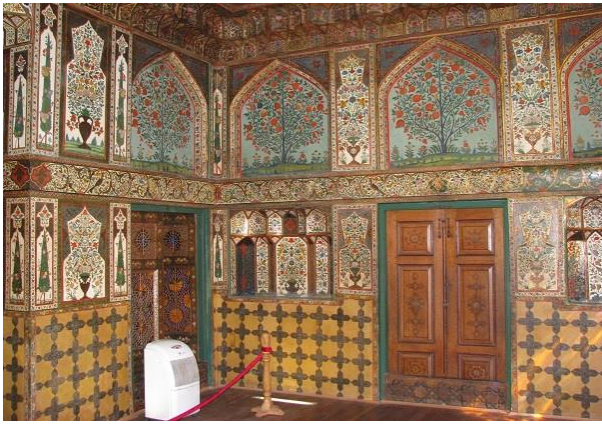
Osmanlı ile yapılan ticari ve diplomatik ilişkiler dışında ciddi bir sanatsal etkileşimin de yaşandığı anlaşılan bu devir mimari bezemesine, aynı zamanda Avşar hakimiyetinin Nadir Şah'la Hindistan seferi sonrası (Ağayeva, 2010: 95) ileride Kaçar stili oluşturacak olan doğulu unsurlar da hakim olarak eklettik bir sanat anlayışı gelişmiştir. Dolayısıyla her kültüre kendi temsili yerel özelliklerini de uygulama fırsatı sunan Batılı süreç, önceleri saray çevresinde başlasa da, giderek merkezden kırsala uzanan bir yayılma göstermiştir.

Genelde panolar ve kartuşlar içerisindeki doğa tasvirli kompozisyonlarda, kimi vazolardan taşan natüralist çiçekler, genel konu temsili itibarıyla Batılılaşma etkisini sürdürmüş olup, duvar dekorasyonundaki çinihaneli tasarım (Saner, 1999: 37), III. Ahmet ile Topkapı Sarayı Yemiş Odası'nda başlayan geleneğin önemli örneği halinde karşımıza çıkar (resim 1,2,16). Şeki Sarayı'ndan az bir süre sonra yaptırıldığı düşünülen Şekihanovlar Evi (XVIII. yy. sonu-XIX. yy. başları) ise saraya özenen seçkin sınıf evlerinin Şeki Hanlarından bilinen ilk ve tek yapısıdır (Azizov, 2013: 3).

Sivil mimaride olduğu kadar bu dönem dini yapıların bezeme programına da duvar resimlerinin hakim olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Anadolu'daki örneklerinden farklı olarak, Azerbaycan camii mimarisinde uygulanan resimler ciddi ölçüde tahrip olmuş ve günümüze sadece çalışmamıza dahil ettiğimiz sınırlı sayı ile ulaşmışlardır.

Resim 1: Topkapı Sarayı, Yemiş Odası, 1705
(<http://theearthhistoryjournal.blogspot.com>)

Resim 2: Şeki, Han Sarayı, XVIII. yy.ın ikinci yarısı
(Han Odası'ndan ayrıntı, 2010)

Mosul (Zakatala) Cuma Mescidi (1836/37)

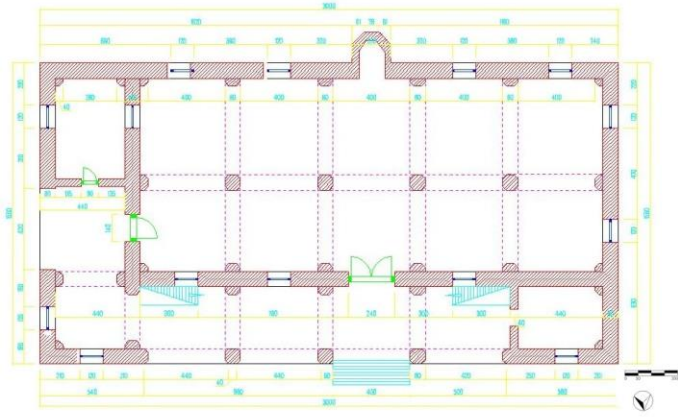
Mosul Mescidi, ülkenin kuzeybatı bölge kentlerinden Zakatala'nın yaklaşık 25 km. güneyindeki Mosul Köyünde yer alır (harita 1). Çok sayıda kitabesi ile ulaşan mescidin yapım yılının 1836 tarihli olduğu da yine usta kitabesinden öğrenilmektedir³. Doğu-batı doğrultulu enine plan gelişimi gösteren mescit, dıştan kırma çatılı olup, dışa açılan iki sıra pencere düzeni, düşey doğrultuda sağır alınlıklı yuvarlak kemerlerle çözülmüş ve yapının doğu ve kuzey cephelerine son cemaat yeri eklenmiştir. Bu yönde aynı zamanda zaviye karakterli iki katlı hücreleri bulunan mescidin kuzeydoğusunda, ana yapıdan uzakta yer alan poligonal gövdeli tuğla minare, Türklerde ilki Karahanlılar döneminde görülen geleneği yerel ölçekte sürdüren örneklerden birisi olarak, özellikle yüzeylerini hareketlendiren geometrik örgelerle dikkat çekicidir (resim 3). Harim duvarlarının dış cephelerini de süsleyen tuğla dekorasyonunun dışında, iç

³ Taş panolara kayıtlı tarih ve yapım bilgileri iki kitabe de tekrar edilmektedir. Uzun süredir harimde muhafaza edilen kitabe de; "...Abdurrahman Bedevi, Muhammed Çardaki, Hüseyin isimli ustalar ve Mosul Köyü halkının büyük fedakarlıklarıyla sağladıkları katılım ile H. 1252/ M. 1836/37 yıllarında tamamlandığı ve kitabe hattatının (kâtip) Kûlablı Hacı Hasan..." olduğundan bahsedilirken, doğu cephenin kuzey ucunda, ikinci kat hücresinin bu yöne bakan pencere alınlığına yerleştirilen tuğla niş içerisindeki diğer taş panoya da yapım ustaları ve inşa yılının tekrarlandığı benzer bir metin kaydedilmiştir. Söz konusu kitabelerden ilkinin kayıtlı olduğu taş üzerine ayrıca İslam süsleme sanatında sembolik manalar içeren ibrik, bıçak, hançer, tüfek, güneş ve at benzeri stilize figürler hakedilmiştir. Toplamda sekiz kitabesi mevcut bulunan mescidin duvar resimlerinin 1914 yılında yapıldığı da yine onarım kitabesindeki bilgiler arasındadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: (Çağlıtütüncigil, 2007: 187-189; Azizov, 2010: 290-291).

mekan süslemelerinde aynı zamanda yoğun kullanılan duvar resimleri, Batılılaşma devri tasvir sanatının önemli temsilcileridir. Kare kaideli poligonal ayak ve köşelerden konsollara binen yuvarlak kemer dizilerinin taşıdığı düz ahşap tavanla örtülü harim, mihraba paralel gelişen eşit sahnalara bölünmüştür (çizim 1). Dördü serbest, geri kalanları ise duvara bitişik olmak üzere sekiz kenarlı 18 ayağın taşıdığı iç mekan, günümüze kadar birkaç kez elden geçmiş ve mescidin renkli boyalı duvar resimleri, harim duvarında kısmen korunabilmiştir (resim 4). Mihrap nişini sınırlandıran ayaklar arasındaki alanda, tavana kadar olan bölüm ile alt sıra pencere çevresindekilerden üst panoyu dolduran kalemşi resimler orijinal iken, alt sıranın konu bütünlüğünü bozan dokuyla uyumsuz renk ve kompozisyonlar, muhtemelen mescidin yeniden işlev kazandığı 1990'lı yılların başlarında yapılmıştır. Bugün ayak yüzeylerinde tamamlanmadan bırakılan mihrap süslemesinin taklidi siyah konturlu serviler de, söz konusu dönemin boşluğundan kaynaklı gelişigüzel uygulamalardan birisi olmalıdır. Orta aksta derin tutulan beş kenarlı mihrabın ortadaki üç yüzeyinin tezyininde kullanılan büyük boy simgeler, düşey doğrultulu nişler içerisinde perspektif kaygısıyla ele alınmıştır (resim 5).

Harita 1: Azerbaycan'ın Siyasi Haritası (www.judicialcouncil.gov.az)

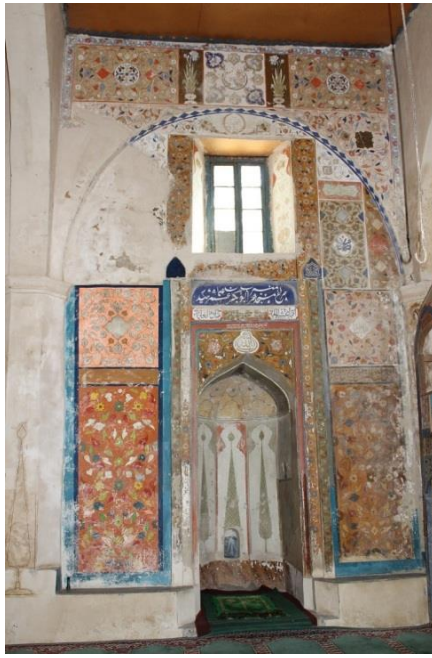
Çizim 1: Mosul Mescidi, plan (2009)

Resim 3: Zakatala, Mosul Mescidi, genel görünüm (2014)

Resim 4: Mosul Mescidi, harim (2014)

Resim 5: Mosul Mescidi, mihrap süslemeleri (2014)

Batılılaşma devri unsurlarının başarıyla uygulandığı natüralist üsluplu resimler, mihrap duvarının iki sıra halindeki panolarında izlenmektedir. Üst sırada kalın kartuşla sınırı belirlenerek oluşturulan düzlem üzerinde perspektif denirirken, Bursa kemer formulu niş içerisinde fon ve derinlik kaygısıyla ele alınan kompozisyon, vazodan dik çıkan altı taç yapraklı çiçeğin kır çiçekli ve kıvrım saplı bitki demetleri ile oluşturduğu başarılı bir natürmort denemesidir. Aynı kompozisyon nişin karşı duvarında da tekrarlanırken, alt sıra panolara, üç iri yapraklı natüralist çiçeklerle sınırlandırılan ince saplı soyut bitki motifi işlenmiştir. Bitkisel dekorasyon aynı zamanda iç içe geçmiş profilli silmeyle çerçevelenen mihrabın çift şeritli bordürlerinde ve ayrıca, kemer köşelikleri ile tavana kadar yüzeylerde oluşturulan panolar içerisinde de yer almaktadır. Serbest ve dönüşümlü repertuarı izlenen resimlerde genellikle rumilerin C-S kıvrımlı ilerleyen ince dallarında çok yapraklı bahar çiçekleri, ara boşluklarda palmetlerden müteşekkil polikrom denemelerle çözülmüş olup, ayrıca, Batılılaşmaya karakteristik Barok kartuşlar ve dönemin yaygın konulu çiçek buketlerinin Kaçar resim üslubuna özgü soyut karakterli örnekleri işlenmiştir (resim 5)⁴.

⁴ Aynı üslupta örneklerine Şeki Han Sarayı ve Şekihanovlar Evi'nde rastlanan kompozisyonların, Tebriz'den erken tarihli uygulamaları, İran'la ciddi bir sanatsal

Bitki kompozisyonları arasında ayrıca, özellikle mihrap çevresinde yoğunlaşan yazı çeşidi ile süslü madalyon ve panolara da yer verilmiştir⁵.

Mihrabın dış yüzeylerinde yer alan vazoda çiçek demetli natüralist betimlemelerin mihrap nişinin tavana doğru en üst panosunda, Barok kartuşları sınırlandıran alanda yan-yana ve üst sıra pencerelerinin iç yüzündeki yan duvarlarında (içbükey sövelerde) karşılıklı tasvirleri tekrar edilmektedir. Genelde, derinlik çabasıyla çeşitli geometrik nişler içerisine yerleştirilen kompozisyonlarda, vazo boyutları ve çiçek çeşitlemelerinde farklılık izlenirken, genel anlamda yassı kaide ve hafif şişkin sığ gövdeli vazolar, eserdeki yerel özelliği yansıtmaktadır. Vazolardaki çiçeklerde bazen zambakların tek başına konu edilişi de yine yerel uygulamalardan birisi olup, Şeki Han Sarayı duvar resimlerinde yaygın kullanım alanı bulmuştur. Resimlerde ayrıca Batılılaşma devrinin erken evresinden itibaren Osmanlıda sevilerek uygulanan meyve konulu/motifli natürmortlara yer verilmiş olması, kültürel bütünlüğün dekorasyondaki ortaklığına işaret eden önemli ipuçları sunmaktadır (resim 6-8). Siyah konturlu bordürle sınırı belirlenen üst sıra panolarda, başlangıçta arka fonda yer verilmiş hissi uyandıran meyveler, oldukça gerçekçi bir üslupta işlenmiştir. Düşey doğrultulu büyük boy dilimli madalyonların ara bağlantılarındaki boşluklarda dönüşümlü programı izlenen meyveler, kavak ve kayın gibi döneme özgü manzara resimlerinde sıkça tercih edilen ağaç türleri ile alternatif düzende betimlenmişlerdir. Boş alanlara serpiştirilen motiflerde aynı zamanda palmye ağaçları, otlar ve farklı bitki türleri ile karpuz, elma, armut, kiraz ve yörede çokça yetişen göyem⁶ meyvesi resmedilmiştir (resim 6-7). Düzgün oran biçimi ve ışık-gölge kontrastının başarılı uygulandığı itibariyle Batı tekniğini tam manada özümsemiş bir sanatçının fırçasından çıkan konularda, meyveler bütün halde, dallardan asılı ilk halleri ile tasvir edilirken, yapraklar rüzgardan sağa sola kıvrılmış vaziyette gerçekçi bir ifade biçimi ile ele alınmıştır. Ölçeğe

etkileşimin olduğunu ve Kaçar üslubunun bu dönem yapı dekorasyonundaki belirgin etkisini göstermektedir. Örnekler için bkz.: (Kaynejad-Shirazi, 2011: 39,55,66-71).

5 Mihrabın sağ yan duvarı ve aynı eksen üzerinden yukarıya doğru daha iyi durumda ulaşılmış olan kitabelerden orta kısımdaki büyük boy madalyonda “*Maşallah*”, mihrap kavсарasının yukarısında yer alan panolarda bir kısmı zamanla tahrip olan Kur’an’dan Ayetler, en üst panoda ise “*Çerağ-ı Mescit, mihrap, minber Ebubekir, Ömer, Osman, Haydar*” yazılıdır. Süslü hat ve nesih yazı çeşidi kullanılan yazılar dış bordürün başlık yüzeyinde “*Ya Fettah*” ile tamamlanmış olup, mihrap nişi üzerindeki pencere “*Kelime-i Tevhid*” ile taçlandırılmış iken, mihrabı yanlardan sınırlandıran duvarların üst kat penceresine kadarki uygun alanlara, panolar içerisinde Ayetler ve madalyonda “*Muhammed*” yazısı kaydedilmiştir; bkz.: (Çağlıtütüncigil, 2007: 183-185; Azizov, 2010: 290-292).

6 Latince adı “*prunus spinosa*” olan ve özellikle Zakatala’nın çevre köylerinde bolca yetiştirilen meyve türüdür. Zeytin büyüklüğünde yuvarlak ve mayhoş tada sahip olup, siyah ve paltıcan moru renginde çeşitleri bulunur (Aliyev, 1998: 21).

uygun resimlerde, temel konular madalyon boşluklarına işlenerek derinlik hissi uyandırılmıştır. Ağırlıklı olarak solgun yeşil tonlamalı zemin üzerine kurgulanan kompozisyonlarda aynı zamanda, meyvelerden iki farklı çeşidin aynı dalda soyut tasviri ile cennet imgesine vurgu yapılarak, motiflerin anlam katmanlarında saklı sanatçı hayalindeki cennet mekanı, doğanın güzellikleri üzerinden anlatılmak istenmiştir (Okçuoğlu, 2000: 31), (resim 8). Konu aralarında işlenen hakim madalyonların içerisi de yine İslam süsleme sanatında sıkça kullanılan rumi, palmet ve çok yapraklı çiçeklerden müteşekkil bitkisel kompozisyonla tezyin edilmiştir. Solgun yeşil ve kahverenginin mat tonlarıyla boyanan madalyon zemini dışında panoyu kuşatan çerçevede, kahverengi tonlarının fırça darbeleri dalgali hatlarıyla oluşturulan yanılısamayla, çerçeveye ahşap görünümü kazandırılmıştır (Çağlıtütüncil, 2007: 187). Genel anlamda resimlerde kullanılan renklerde ise devetüyü ve solgun yeşil ile kırmızı, beyaz, mavi ve kahverenginin mat tonları tercih edilmiş olup, resimlerin farklı kalınlıklardaki konturları, genelde siyahla belirlenmiştir. Halihazırda uçlara doğru alt kısımlarda ve özellikle doğu yönde ciddi bir tahribata maruz kalan mevcut resimler dışında, dönemin resim programında yaygın kullanılan manzara konularının da, yapı süslemesinde yer aldığı ancak, 2003 yılı sonrasındaki yenilemeler sırasında sıvanarak ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır (Çağlıtütüncil, 2007: 186).

Resim 6: Mosul Mescidi mihrap duvarı, şeritler içerisindeki resimlerden ayrıntı (2014)

Resim 7: Mosul Mescidi mihrap duvarı, üst pano resimleri (2014)

Resim 8: Mosul Mescidi mihrap duvarı, üst panoda meyvelerden ayrıntı (2014)

Şeki, Güdük Minare Mescidi (1809)

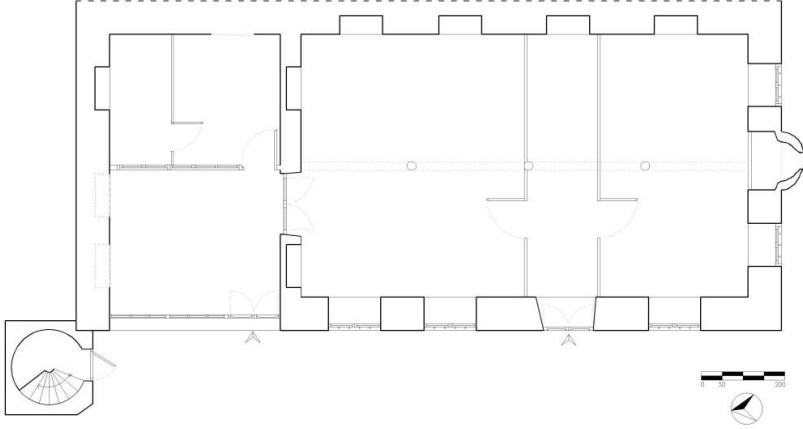
Şeki il merkezinde, Sarıtoprak Mahallesinde bulunan yapının, sınırlı sayıda yerel yayına konu edilen sembolik minaresi dıŐında, Sovyetler döneminden beri yakın zamana kadar kamuya bağlı kent çocuk yuvası olarak kullanılan mescit binası, hićbir araŐtırmada yer almamıŐtır (harita 1, resim 9). Halihazırda yıkılma durumuna gelen mescit, zaman içerisinde geçirdiği deėiŐikliklerle bir hayli harap olmuŐtur.

Yapıya giriş açıklığının üzerinde, basık kemerli niş içerisindeki taş üzerine sls hatla kayıtlı kitabesine göre 1809 yılında inşa edilen mescit⁷, Anadolu Selçuklu döneminin derinlemesine gelişen kuzey-güney doğrultulu cami plan tipinde tasarlanmıŐtır (Kuban, 2002: 107), (izim 2). Kuzeyden eklenen son cemaat yeri ve batıya doğru köŐeden yükselen tek minaresiyle aynı zamanda yerel özellikler sunan yapının iten düz tavanla örtülü harimi, dıştan kiremit kaplı kırma çatı altında toplanmıŐtır. Orijinalinde dışa açılan tek sıra ve az sayıda pencere düzeni ile kapalı mekan kuruluŐuna sahip olduğu anlaşılan mescit, mimari özgünlüğünün önemli bir bölümünü zaman içerisinde karşılaştığı deėiŐikliklerle yitirmiştir. Sanat Tarihi literatürünün aŐŐap direkli anıtsal camilerine mahalli ölçekte örnek olabilecek yapı tipinin  aŐŐap direklerle taŐınan iç mekanı, muhtemelen işlev değişimine maruz kaldığı Sovyet döneminde, aŐŐap kompozit malzemeli ince levhalarla  bölüme ayrılmıştır. Bu sırada güney duvarın orta eksenindeki mihrap nişi ve kuzey duvara açılan ikiŐer niş örülerek kapatıldığı gibi, batı cephede güneye yakın yer alan pencere, kapıya dönüŐtürülmüŐ ve mescidin kuzeyde yer alan son cemaat yeri, kuzeybatı uçtan camekanla kapatılarak kullanım amacına uygun Şekil almıştır.

⁷ Arapça kitabede; *“Her Őey fanidir, ikram ve celal sahibi Rabbimiz kalıcıdır. Bu hayırlı amelleri iŐleyip, mescit ve çevresini inŐa etmeye muvaffak kılan Allah’a hamd ederim ki, O Allah semayı direksiz dikti ve arŐı da hićbir talep olmaksızın yaydı, dŐedi. Takva zerine kurulan bu mescit, insanlardan herhangi bir kazanç beklemeyen; Allah’ı zikrin haricinde ve namaz ve ibadet dıŐında hićbir menfaat gütmeyen, mübarek ilahi kerim olan Rabbimiz için Haremynl Őerifeyn görevlisi Hacı Sadrettin ve Hacı Abdurrahman adına yapılmıŐtır. Allah her ikisine merhamet etsin; Cemazil Ahir Ayı, H. 1223/M. 1809”* anlamında bir metin yazılıdır. Metnin çevirisinde göstermiŐ olduğu yardımlarından dolayı Akdeniz Üniversitesi Tarih Bölümü ėretim yesi Doç. Dr. Sayın M. Emin Ően’e teŐekkür ederim.

Resim 9: Güdük Minare Mescidi, genel görünüm (2014)

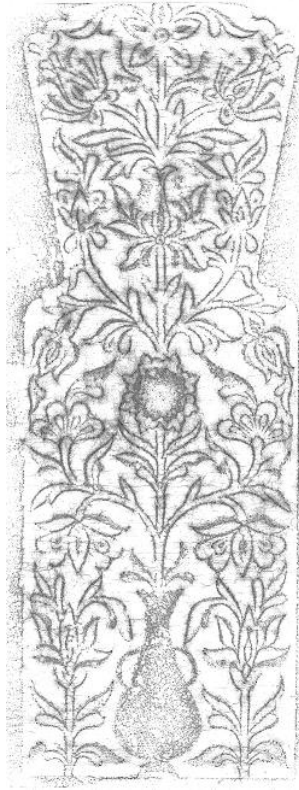
Çizim 2: Güdük Minare Mescidi, plan (2014)

Resim 10: Güdük Minare Mescidi, harim tavan düzenlemesi (2014)

Günümüze kadar ciddi tahribata maruz bırakılan mescidin renkli boyalı ve kalemişi süslemeli çitakarı tavanı, Türk Evi tavan yapım tekniğinin yaygın örneklerini sunmakla, aynı zamanda kent sivil mimarisinde de aynı dönem benzerine çok rastlanır üslupta düzenlenmiştir (resim 10). Çıtalardan çatma yöntemiyle oluşturulan dama tahtalı zeminlerde kırmızı ve siyahın alternatif renklendirilmesi denirken, tavan göbeğinde kümeleşen çok yapraklı bahar çiçekli kompozisyon, kenarlardan tam ve yarım sekizgenlerden müteşekkil geometrik desenli bordürle çerçevelenmiştir. İnce uçlu siyah boyalı fırçayla süslenen kirişlerin ön yüzeylerinde “S” kıvrımı yapan ince dal şeklindeki bitki motifinin dışında, bugün çökme durumundaki tavanı destekleyen pahlı direklerin palmet şeklinde dekoratif başlıkla vurgulanan tepelik bölümü de, geleneksel ahşap oymacılığının özgün numunesini sergilemektedir. Tavan düzeninden hareketle zengin bir tezyinatın bulunması gerektiğine inandıran harim duvarları mevcut halde ne yazık ki, sıva ve boyalarla defalarca elden geçtiği için özgün dokusunu tamamen yitirmiştir. Resimlerden ulaşan tek örnek ise taşıntı yapan mihrap yüzeyinde, kısmen korunabilen servi motifidir (resim 11). Karşılıklı betimlenen stilize üsluplu servilerin Mosul Mescidi süslemesine benzer örneği, yanlardan Barok karakterli bitki dekoruyla çerçevelenmiş, tepelik bölümü ters yönlü iki hilalle vurgulanmıştır. Resimlerde kahverengi, siyah, sarı, yeşil ve grinin mat tonları tercih edilirken, yüzeyi noktalı fırça darbeleriyle oluşturulan geniş kartuşlu panolarda, hanımeli veya zambak çiçeğini anımsatır uzun yapraklı bitki motifleri, dönüşümlü programda tezyin edilmiştir. Batılılaşma devri tasvir sanatının özelliklerini açıkça hissettiren resimler, sarı tonlu killi toprak ve saman karşımı yerel bir tür harç sıvalı yüzeye uygulanmıştır. Günümüzde yıkılma durumuna gelen mescidin haziresinde, yarısı toprağa gömülü terk edilmiş haldeki mezar taşları üzerinde yer alan bitki örgeli kompozisyonlardan vazoda çiçek tasvirleri de, söz konusu dönem sanatına konu ve üslup yakınlığı açısından ilgi uyandırmaktadır (çizim 3)⁸.

⁸ Mescit haziresinde gömülü mezarlara ait dört mezar taşından iyi durumda ulaşan birisi üzerinde, sürahi şeklinde dar ve uzun formda yerel özellik sunan natüralist kompozisyonlar; vazodan, dik çıkan saplı/dallı çiçekler ve birkaç bitki türüyle bir arada denenmiştir. Yüzeylerindeki aşınmadan tahrip olan motiflerin dışında, diğer taşlar üzerindeki yazılar da önemli ölçüde zarar görmüştür.

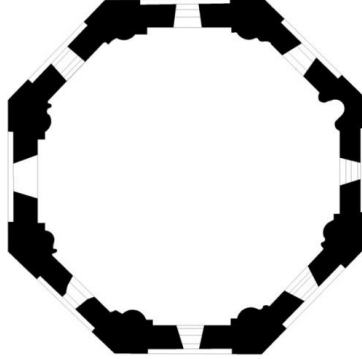
Çizim 3: Güdük Minare, I no'lu mezar taşı (2014)

Resim 11: Güdük Minare Mescidi, mihrap yüzeyinden ulaşan duvar resminden ayrıntı (2014)

Kuba Cuma Mescidi (1802)

Çalışma kapsamında incelediğimiz son örnek, sınırlı sayıda plan tipi ile özellikle Kuba ve yakın çevresinde lokalleşen sekizgen şemalı mescit gruplarından olup⁹, az uzaklıktaki minaresi yakın bir tarihte eklendiği gibi, hafif sivri kubbeli örtü üzeri de aynı dönemde saca kaplanarak dış cephe ve iç mekan, günümüze kadar birkaç kez boyanmıştır (harita 1; çizim 4; resim 12). Sekiz kenarlı dış cephe iç içe iki düşey dikdörtgen kesitli çökertme ile kuşatılmış ve yüzeyleri sivri kemerlerle ayrılan nişlerin orta aksına açılan açıklıklar da aynı karakterde çözümlenerek tek yönlü giriş, kuzeyden sağlanmıştır. Ana malzemesi tuğla olan mescidin dıştan dış sıralı saçakla nihayetlenen dekoratif cephe düzenlemesi dışında harim, kalemşi ve alçıyla tezyin edilmiştir.

Çizim 4: Kuba Mescidi, plan (Fatullayev 1986: 303)

Duvara gömülü sekiz adet yarım daire kesitli taşıyıcıların desteklediği iç mekanda, duvar yüzeylerine açılan sivri kemerli büyük çökertmelerle monotonluk giderilmiş ve harim aynı karakterde düşey doğrultulu pencerelerle aydınlatılmıştır. Sivri kemerli ve çok kenarlı mihrap nişi dilimli çeyrek kubbe ile örtülerek, bitki dekorlu ve geometrik desenli alçı kabartmalarla süslenmiştir. Dıştan içe doğru kademeli bir tasarımla çözülen mihrapta, yan sınırları belirleyen pilastır yüzeyleri, alçıdan kabartma çift sıra sütünce ile tezyin edilmiş ve mihrabın tepelik bölümü dış sıralı

⁹ Cami mimarisinde sekizgen plan şemasının Erken İslam döneminin anıtsal eseri olan Kubettü's Sähra (691/692) sonrası, Ortaçağın kümbet mimarisinde Büyük Selçuklular eliyle yayılan anıtsal örnekleri bilinmekle birlikte, Azerbaycan'da XIX. yy. içerisinde yerel geleneğe işaret eden ve ülkenin özellikle kuzeybatı bölgesinin mescit mimarisinde lokalleşen gelişim seyri izlenir. Kuba-Kusar çevre dokusundan Yasab, Avaran, Lecit, Yukarı Leğyar köyleri mescitleri ile Zakatala, Yengiyan Köyü Mescidi söz konusu plan tipinin bilinen örnekleridir.

sarkıtlı dekoratif unsurla taçlandırılmıştır (resim 13). Burada kullanılan mukarnas kuşağı süslemelere, kubbe taşıyıcılarının yanı sıra, mihrabın niş kavsarasında da rastlanmış olup, alçı bezemelerde aynı zamanda “S” formunda ilerleyerek köşeliklerde ince dal ve palmetlerle birleşen zengin kompozisyonlar denenmiştir. Yakın zamanda boyandığı anlaşılan alçı süsleme dışında mihrap yüzeylerine, uçlardan palmetlerle düğümlü madalyonlar ve sütünce aralarında, yine yakın zamanda boyanan dört yapraklı ve küçük birer göbeğe sahip çiçeklerden müteşekkil kompozisyonlar işlenmiştir. Daha yoğun programı izlenen kalemişi süslemelerin özellikle Batılılaşma devri etkili resimleri ise kubbe eteğine uygulanmıştır (resim 14).

Resim 12: Kuba Mescidi, genel görünüm (2014)

Resim 13: Kuba Mescidi, mihrap (2014)

Resim 14: Kuba Mescidi, harim süslemelerinden ayrıntı (2014)

Kubbe merkezinin alçı kabartmalı geometrik ağından yayılarak uçlara doğru oluşan boş alanlara işlenen konularda, farklı tiplerde vazvo ve saksılardan dik çıkan karanfil demetleri, iri yapraklar ve zambaklarla bir arada betimlenirken, çevreyi kuşatan taşırılmış çok yapraklı bitki dekorlarında, yan konturlar mavi boyalı rumi kıvrımlarla şematize edilmiştir. Resimlerde özellikle kaseyi anımsatır alternatif saksı ayakları sembolik anlamda ele alınarak, dönüşümlü programı izlenen bitki dekorları da, soyut karakterde tasvir edilmiştir. Daha realist janrda bitkisel süslemeler ise kubbe eteğini dolanan mukarnaslı korniş yüzeylerine, küçük ölçekte ve birbirinin tekrarı olarak çok yapraklı işlenmiştir. Resimlerde yeşil, kırmızı ve sarı renklerin parlak tonları tercih edilirken, boyamada aynı zamanda altın sarısı, lacivert, gri, beyaz ve kahverengi de kullanılmıştır. Yapı tezyininde ayrıca, kubbe destek unsurlarının üst bölümüne doğru iki yana çekilmiş formda perde motifinin alçı kabartma uygulaması, çağdaşı dönem resim konularını temsilen sürdürülen geleneğe yakınlığı açısından kayda değerdir.

Değerlendirme ve Sonuç

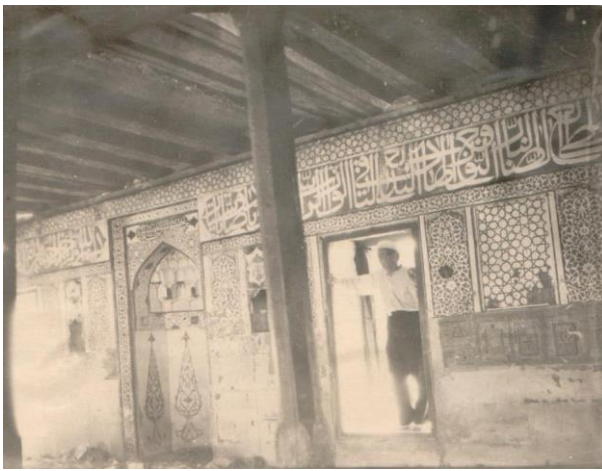
Çalışma kapsamında incelediğimiz örnekler, Batılılaşma dönemi Osmanlı başkentinde görülen duvar resimlerinden bir takım mahalli unsurlarla gösterdikleri farklılığın dışında, konu ve kompozisyon temsili ve genel üslup karakterinde çok fazla yakınlığı izlememize olanak tanıyan ortaklıklar içermektedir. Vazoda çiçek demetli ve meyve kompozisyonlu natüralist örneklerin yanı sıra, manzara ve yapı tasvirleri ile çağdaşı dönem Anadolu cami mimarisindeki bezeme tarzını sürdüren¹⁰ yapılardan Mosul Mescidinin içyapı tezyinatında, mihrap yüzeylerini süsleyen büyük boy stilize servilerle, aynı zamanda yerel unsurlar da en iyi şekilde yansıtılmıştır. Çalışmamıza konu Güdük Minare Mescidinin de mihrap süslemesinden kısmen ulaşan servinin, çağdaşı dönem eserlerinin mimari bezemelerine sıkça konu edildiği anlaşılmaktadır (resim 5,11,15).

Sürekli yeşil olup, göklere uzanan erişilmezliği ile Türklerin İslam öncesinden beri kutsal ağacı olan servi, İslam sonrasında da Türk inancındaki hayat ağacıyla özdeşleşerek, dünya ve ahiretin sembolü olmuş, elif benzerliği dolayısıyla tasavvufta vahdaniyeti çağrıştıran, uzun boyluluğundaki güzellik, gençlik ve bahar remzi olmanın yanı sıra, Osmanlı minyatürlerinin hakim motifi olarak uğurlu koruyuculuğu, ölümsüzlüğü, hayat ve ölüm arasındaki sonsuzluk ve benzeri anlamlar da yüklenmiştir

¹⁰ Duvar resimleri ile süslü camilerin Anadolu'da yoğun olarak karşılaşılan Denizli, İzmir, Muğla, Yozgat Aydın, Kula, Amasya kent dokusu ve kırsalından bazı önemli örnekleri için bkz.: (Arık, 1988: 27-55; Renda, 1977:151-155; Acun, 2005: 14-21; Kuyulu Ersoy, 1988: 767; Bozer, 1987: 18; Çağlıtütüncügil, 2012: 140 ve bşk.).

(Ersoy, 2004: 248). Yaşam ve ölüm düalizminin maddesel dünya ve manevi cennet bahçelerini temsilen XVI. yy.dan itibaren Nakkaş Kara Memi'nin minyatürlerinde gül, lale, sümbül ve servi, bahar açmış meyve ağaçlı natüralist kompozisyonların ana temasını oluşturmuştur (Cicimli, 2004: 230). Osmanlı dönemi mezar taşlarında da yine cennet, abı hayat ve sonsuzluğun simgesi olarak meyvelerle bir arada betimlenen servi (Çoruhlu, 1998: 119), kumaş sanatında rüzgardan eğilmiş kozaları anımsatan literatüre bute/buta olarak farklı isim ve şekil kazanarak dahil edilen stilize çeşidi ile de ülke sanatının başta dokuma örnekleri olmak üzere sevilerek kullanılan motifi olmuştur (Cicimli, 2004: 231). Servi imgesinin dinsel/sembolik anlamının yanı sıra, resimlerde başarılı renk tonlamaları ve konturların derinleştirilmesiyle oluşturulan gölgelendirmeler, motifin Batılı anlayışın resim kurallarına uygun, estetik yanıyla da ele alındığı göstermektedir. Bilindiği gibi bahis konusu dönem resimleri, henüz geçiş evresini temsilen iki boyutluluk, şaşırın bakış açıları, ölçü dışı unsurlar, çocuksu ifade biçimleri gibi bir takım minyatür geleneğini sürdürmekte idiler¹¹. İncelediğimiz örnekler de bu özelliklerini kısmen sürdürmekle birlikte, ağırlıklı olarak Batı etkili resim kurallarını uygulamaktadırlar. Zengin unsurların denendiği Mosul Mescidi resimlerinde özellikle, nesnelerin yerleştirilmesinde perspektif kuralları gözetilerek, harim duvarlarının şeritler içerisine yerleştirilen kompozisyonlarında, ön düzlemdeki unsurlar arka düzlemdekilerden daha büyük tutularak, ağaçların rüzgardan eğilen yaprak ve dalları gerçekçi bir ifade biçimi ile ele alınmıştır. Resimlerde kullanılan renklerde de yine fon farklılaşmaları yaratılarak ışık-gölge unsurları uygulanmağa çalışılmış, aynı rengin tonlamaları ile gölgelik oluşturularak objelere boyut kazandırılmıştır. Mosul resimlerinde sanatçı ayrıca hayalinde kurguladığı peyzaj resimlerini çerçevelemekle, dönemin sıkça karşılaşılan tablo yanılması yöntemini (Okçuoğlu, 2000: 47) de, ender özelliklerden birisi olarak Mosul Mescidi duvarlarında aksettirmiştir.

¹¹ Osmanlıda XIX. yy.ın son çeyreğine kadar resimlerde oran dışılık, şaşırın bakış açıları, gölgesiz resim ve boyama teknikleri gibi minyatür dilini kullanan sanatçı yapıtları ile sık karşılaşılr. Çoğu ismi bilinmeyen sanatçıların yapıtlarında genelde naif ve şematik karakterin pek dışına çıkmamıştır. Örnekler için bkz.: (Renda, 1977: 137-170).

Resim 15: Gilehli Mescidi (XVIII. yy. sonu-XIX. yy. başları), yıkılmadan önceki 1940'lı yılların sonlarına ait fotoğraf (Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Enstitüsü Arşivi)

Batılılaşma devri duvar resimlerinin döneme özgü bir diğer unsurları meyvelerdir. Türk sanatının tarih boyunca vazgeçilmez sahnelerinden birisi olarak Uygur devri fresklerine kadar uzanan meyve konulu resimler (Çoruhlu, 2006: 6-7), yendiğinde uğur kazanıldığına inanılan soyut karakterler olarak tasvir sanatında eski çağlardan beri kullanılmıştır (Gültekin, 2008: 11-12). Genel sembolizmde bolluk-bereket, türeyiş, doğuş, diriliş, hayat ağacı gibi anlamlar içeren meyvelerin bir kısmı, İslam sanatında cennet sembolü olarak kabul görmüş, Osmanlı döneminde ise yeni anlamlar kazanarak çeşitli sanat dallarında yaygınlaşmıştır¹². Dekoratif olmanın yanında, “cenneti mekan” eğretilmesine açık unsurlar içeren söz konusu motifler (Okçuoğlu, 2000, s. 31-38) çini, tablo, minyatür ve daha

¹² Cennet meyveleri sayılan nar, elma, üzüm, incir, hurma, zeytin gibi motifler, tasvir sanatında bazen tek, bazen de karışık şekilde aynı veya farklı cins meyvelerle bir arada betimlenmiştir. Tabakta sunu sahnelerinde yer aldıkları gibi, bezem hayat ağacı motifi de olabilen meyvelere Osmanlı'da XIV. yy.dan itibaren çeşitli sanat dalları ve özellikle dokuma sanatı ve mezar taşlarında sıkça yer verilmiştir. Nitekim mezar taşları üzerinde yer alan tabakta meyve motifleri, ölen kişinin cennete gideceği şeklinde anlamlar içermenin yanı sıra, meyve ağacının çekirdeğindeki gizli hikmete vurgu yapılarak, tohum, öz olarak diriliş simgesi olup, yine ata kültürünün devamı olan meyve sunma geleneği ile yaşatılmıştır. Meyve ve çiçeklerden oluşan natüralist tablolar Osmanlı sanatçılarının konu dünyasına da girmiş ve 1685 tarihli Gazneli Mahmut tablosundan kısa bir süre sonra vazoda çiçek ve meyve konulu resimler, yeni süsleme tarzı olarak yayılacak olan duvar resimlerinde yerini almıştır. Bkz.: (Çoruhlu, 1998: 122-123; Arık, 1988: 11; Çağlıtütüncügil, 2013: 62-63).

öncesi eski Türk betimlemelerinde (fresk, kazıma vs.) bulabileceğimiz biçimlenmeleri ile toplumun dinsel ve kültürel yapısını da temsil etmektedirler. Nitekim Türklere yabancı olmayan meyve/çiçek sunma sahneleri, Osmanlı toplumunun da yaşam tarzında yer edinmiş (Çalışır, 2008: 70) ve konu olduğu sanat yapıtlarında, özellikle III. Ahmet döneminde yaygınlaşmasıyla, Yemiş/Meyve Odası dekorasyonundaki semantizminin Lale devri eğlencelerini çağrıştırır benzerliğine dikkat çekilmiştir (Arel, 1975: 42). Bu dönem başkent İstanbul'un su yapıları ve saray dairelerinin mimari süslemesine hakim olan cennet bahçeli dekorasyon¹³, Azerbaycan hanlıkları döneminin de önce saraylar ve bunlara özenen seçkin sınıf evlerinde uygulanmıştır. Burada daha çalışmanın başında bahsetmiş olduğumuz imparatorluk sınırlarını aşan geniş coğrafyada görebileceğimiz Osmanlı özeni/etkisi kuşkusuz yadsınamaz. Ancak bununla birlikte, aynı dönem ülke dahilinde hakimiyet sağlayan Nadir Şah Avşar'ın, Hindistan dönüşü sonrası örnekleri görülen (Ağayeva, 2010: 96-97) ve Kaçar döneminin sivil yapılarında hızla yayılma alanı bularak ülke hanlıkları döneminin de mimari bezemesini etkisi altına alan bir akımın da buradaki rolünün göz ardı edilmemesi gerekir¹⁴.

Şeki Han Sarayı ve Şekihanovlar Evinin niş sıralı-çinihaneli (Saner, 1999: 37) duvar yüzeylerinde çok başarılı örnekleri denenen meyve konulu resimlerden Han Sarayı, Türk sanatının erken evrelerinden itibaren zengin sembolizmi bilinen nar ağaçları ile süslenmiş iken¹⁵, Şekihanovlar Evi'ndeki kesilmiş meyveler, Anadolu ile paralellik sürdüren ünik yapıtlardandır¹⁶ (resim 16).

¹³ Söz konusu dönem Türk sanatına, "Türk Baroğu" ifadesiyle bir takım üsluplar ve unsurlar dahil edilirken, Hint-Moğol kaynaklı estetik biçimlenmeyle, hazirelerdeki cennet köşk eğretilmeli meyveli-yeşil bahçeler çoğalarak, Topkapı Sarayı (III. Ahmet Yemiş Odası 1705) sonrası, Dolmabahçe Saray Dairesi (1842-56), (Valide Sultan Kabul Odası) veya çeşme mimarisinde (III. Ahmet Çeşmesi 1728) yaygınlaşan meyve/çiçek dekorasyonu gibi, yeryüzü güzelliklerini cennetle özdeşleştiren sanatçı hayalindeki tasarımlarla, çeşitlilik sunan cennet tasvirlerine dönüşür. Genel bilgi için bkz.: (Ögel, 1999: 78; ve bşk.).

¹⁴ Örnekler için bkz.: (Kaynejad-Shirazi, 2011: 39,55,66-71; Azizov, 2010: 21-38; Azizov, 2013: 5).

¹⁵ Türk sanatında kadim köklere dayanan ve zengin ikonografik anlamlar içeren narın Han Sarayında dal-budakları kuşlar ve meyvelerle süslü ağaç betimlemeleri, Türk kültüründeki "Devlet ağacını" sembolize eden heraldik karakterini yansıtmaktadır. İslam öncesinden beri Türk sanatının süsleme programında geniş yer edinen nar motifinin ikonografisi hakkında ayrıca bkz.: (Cantay, 2008: 35; Çağlıttüncügil, 2013: 61-92; ve bşk.).

¹⁶ Anadolu'dan örnekler için bkz.: (Arık, 1988: 21,29,91,93; ve bşk.).

Resim 16: Şekihanovlar Evi Misafirhane (XVIII. yy. sonu-XIX. yy. başları), pano resimlerinden ayrıntılar (restorasyon sonrası 2015)

Meyve resimleri ile tezyin edilen dini mimarının tek örneği durumundaki Mosul Mescidinde, Anadolu örneklerinden farklı olarak motiflerde iki farklı meyve türünün aynı dalda tasviri ile cennet imgeli konular ele alınmıştır (resim 8). Konulardaki benzerliği vazoda çiçek dekorasyonu ile da sürdüren yapıların dini mimariden bilinen örnekleri çalışmamıza konu Mosul Mescidi ve Kuba Mescidinden kısmen ulaşmıştır. Farklı tipte vazo ve kase benzeri saksılarla çeşit oluşturulan kompozisyonlarda, demet karanfiller, iri yapraklar, çok yapraklı bahar çiçekleri ve bazen de zambak çiçeğinin tek başına konu edildiği mahalli özelliklere yer verilirken, resimlerin yapımı kalemşi tekniğinde uygulanmıştır. Gündük Minare Mescidinde de aynı yöntem tercih edilirken, Kuba Mescidinin özellikle kubbe etekleri ve alt kısım duvar yüzeylerindeki motiflerde, kalıplama tekniği denenmiştir. Bu teknikle yapılan alçıdan kabartma iki yana doğru çekilmiş perde motifleri, yine Anadolu'nun çağdaş örneklerinde duvar resimlerine konu olan benzerliği sürdürmesi açısından önem arz etmektedir¹⁷.

¹⁷ XVIII. yy. itibarıyla minyatürlerin yanı sıra, duvar resimlerine de konu edilen perde motifleri, aynı resim düzleminde olduğu halde tek ve ya her iki tarafa toplanmış görünümü ve bazen yalancı pencerelerle, içe doğru sürükleyici bir derinlik yanılsamasıyla, dönemin yaygın modasını devam ettirirler (Okçuoğlu, 2000: 49).

Resim 17: Han Sarayı, Divanhane, resimlerden ayrıntı

Kalemişi teknikli duvar resmi bezeme anlayışını Anadolu kırsalında olduğu gibi, XX. yy.ın 30'lu yıllarına kadar sürdüren yapılardan Gütük Minare Mescidi, boyalı nakışlı ahşap tavan konstrüksiyonu ile de Anadolu Selçuklularının ahşap direkli cami geleneğini yerel ölçekte devam ettirmektedir. Çıtakari tavan dekorasyonunda Türk sivil mimarisini örnek alan tavan bezeme tekniğinin aynı zamanda daha erken tarihli Şeki Han Sarayı ve diğer sivil yapıların da tavan düzenlemesinde uygulanması, yine kültürel bütünlüğe işaret eden dikkat çekici örnekler arasındadır. Benzer özelliklerini bölgede Balaken Cuma Camisi (1867-77) ve Tala Camisinde (1901-1910) bulabileceğimiz plan tipi ve çatı kuruluşları bakımından da, Anadolu'da 18.yy.dan tipik şeklini almış olan kırma çatılı düz ahşap tavanlı ve bağdadi ahşap kubbe ile örtülü kuruluşun tekrarladığı gözlenmektedir.

Azerbaycan Hanlıklarının İmparatorluk ile olan siyasi ve kültürel ilişkileri (Talibova, 2005: 1) ve Osmanlının aynı dönem Batı ile olan bağlantılarından yeni tarz sanat anlayışı doğmuş ve döneme özgü stil içerisinde biçimlenen söz konusu sanat unsurları, geniş yelpazede uygulama alanı bulmuştur. Batı estetiğinin nesnelere mekan içinde yerleşiklik ve hacim kazandıran resimlerinde ince çizgiler, renk tonlamaları, ışık-gölge oyunları ve derinlik kaygısıyla üçüncü boyutun arandığı bir düzlem ifade edilmektedir. Bu bağlamda özellikle Mosul Mescidi duvar resimlerinin zenginlik ve çeşitliliği dikkat çekerken, mimari bezemenin döneme özgü yaygın özelliği olarak Barok kıvrımlı kartuşların, bilinen tek örnek olarak söz konusu yapı tezyininde tercihi de, bilhassa kaydedilmelidir (resim 5).

Tasvir sanatının Anadolu'da Batı etkili duvar resimlerinin konu dünyası, I. Abdülhamit döneminde daha da zenginleşerek (Tekinalp, 2007: 114), kimisi figürlerin de aralarında bulunduğu mimari tasvirler ve başkent (İstanbul) manzaraları veya yöresel kent tasvirleri ile çeşitlendi (Önge, 1968: 11; Arık, 1974: 6-7).

Dini mimaride rastlanmayan figürlü resimler, Azerbaycan Hanlıklarının anıtsal saray yapıları ve sivil mimarlık örneklerinde sevilerek uygulanmıştır. XIX. yy. sonlarına doğru Osmanlıda av sahneli, türlü kuşlar ve yırtıcı hayvanların konu edildiği resimlerde gemi manzaralı ve insan figürlü örneklere yer verilirken (Tekinalp, 2007: 114-115), Azerbaycan’ın özellikle anıtsal ve sivil mimarlık ürünlerinin mimari bezemelerinde, benzer konuların Kaçar dönemi etkili örnekleri görülür¹⁸.

Hatta yine Batılılaşma devri Osmanlı dini mimarisinde XVIII. yy. sonları itibariyle halk sanatçılarının konu dünyasına giren yapı tasvirli sembolik motiflerin (Renda, 1977: 125) bir dönem Azerbaycan’da da aynı geleneğe esaslanarak sürdürüldüğü, günümüzde tek örneğini Şeki’den tespit ettiğimiz Han Sarayı Divanhane’si ile Şekihanovlar Evi’nin Salonundaki panoresimlerinden anlaşılmaktadır (Resim 16-17)¹⁹.

Belirli bir kronoloji izleyebilmemize olanak tanıyan bu resimler, göstermiş oldukları bazı karakteristik belirtileri ve yansıttıkları toplumsal karakterin, aynı kültür kökenine dayanan ortaklığına işaret etmektedir. İstanbul kültürüne egemen, başkent üslubu ile şekil alan resimlerin Azerbaycan’da Kaçar etkileri ile eklektik ayrıntılar sunan biçimlenmeleri, dönemin sosyo-kültürel arka planı bağlamında bütünlük içerisinde evrimleşmiş süreç gösteren bağımsız kimlik kazanmıştır.

Ne var ki, tespit ettiğimiz resimler, Osmanlı Batılılaşma devri özelliklerini Azerbaycan dini mimarisinde yaşatan son örnekler olup, halihazır durumları ile neredeyse yok olmak üzeredirler²⁰.

¹⁸ Özellikle halk edebiyatından konulara yer verilen figürlü örneklerin Şekihanovlar Evi’nde, Nizami’nin “Yedi Güzel” ve “Ferhat ile Şirin” mesnevileri işlenmiştir. Mücadele sahnelerinin bazılarında Firdevsi’nin Şehnamesinden konular ele alınırken, İran’ın, Kaçar dönemi etkilerini kuvvetle hissettiren Şeki Han Sarayının soyut karakterli kompozisyonlarının da, önemli örnekler arasında kaydedilmesi gerekir. Benzer konuların işlendiği ve çoğu günümüze ulaşamayan diğer örnekler için bkz.: Erivan, Serdar Sarayı (1791), Bakü, Hüseyin Kulu Han Sarayı (XVIII. yy. sonu), Ordubat/Naçıvan, Mir Kutsi Evi (XIX. yy.), Şuşa, Mihmandarov Evi (XIX. yy.), Şuşa, Safıbeyov Evi (XIX. yy.), Kuba Hamamı (XIX. yy.), Naçıvan Hamamı (XIX. yy.), Şamahı Hamamı (XIX. yy.) (Kerimov, vd, 1992: 197-198; Fatullaev, 1986: 194).

¹⁹ Başkente özenen halk sanatçılarının Anadolu yapıtlarına konu ettikleri (Sultan Ahmet Camisi, Kız Kulesi, Ayasofya, Galata Kulesi, Topkapı Sarayı gibi) İstanbul simgesi eserlerin tespit ettiğimiz Azerbaycan örneğinde, Şeki Kalesi ve kalenin güney girişinde bugün mevcut olmayan minareli mescit resminin yanı sıra, Şekihanovlar Evi’nin Salonundaki örnekte, tam olarak belirlenemeyen kilise tasvirinin Osmanlıyla aynı dili kullanan sanatçının konu dünyasındaki kent sembolü Kiş Kilisesini canlandırmış olabileceği düşünülebilir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: (Okçuoğlu, 2000: 39, 77).

²⁰ Bugün sadece üç yapıdan kısmen ulaşmayı başaran duvar resimlerinin, dönemin modasına uyan yaygın bir gelenek olarak, bir zamanlar çok sayıda yapıyı süsledikleri muhtemeldir.

Resim 18: Zakatala, Aliabat Mescidi (1876), ayak üzerinde sembolik bir bölümü bırakılan kalemişi süslemeden ayrıntı (2014)

Ahşap işçilikli tavanı çökmüş durumdaki Guduk Minare Mescidinin ilk defa bir araştırmaya konu olan duvar resimleri, dışa taşıntılı mihrap yüzeyinde az bir kısmıyla ulaştığı gibi, Barok kartuşlu ve kimi cennet sembolü meyve tasvirli zengin unsurları saptanan Mosul Mescidi resimlerinin büyük çoğunluğu, zaman içerisinde karşılaştığı alelade onarımlarda sıvalar altında bırakılmıştır. Resimlerde yine bazı unsurlar (serviler) anlamını yitirerek program dışı alanlara sıradan bir motif olarak uygulanırken, 2012 yılında Zakatala çevre köylerini etkileyen deprem sonrası yapının duvarlarında oluşan derin çatlaklardan harime sızan yağmur suları ile zarar gören resimlerde, ayrıca nem kaynaklı boya kabartmaları da tahribata neden olmaktadır. Fiziksel bütününde çok sayıda yapısal deformasyonlar izlenebilen söz konusu yapılarla benzer özellikte çimento harçlı saygısız müdahaleye maruz bırakılan Kuba Mescidinin duvar resimleri ise iç mekanın kuralsız ve bilim dışı onarımlarıyla oldukça sık boyamadan asli durumunu yitirmiştir.

Nitekim, günümüze ulaşamayan Gilehli Mescidinin (XVIII. yy. sonu-XIX. yy. başları) yanı sıra, Mosul Mescidinin 2003 yılı sonrası sıvanan manzara resimleri ve yine Zakatala, Aliabat Mescidi'nin (1876) aynı tarih itibarıyla fayansla yenilenen kalemişi resimleri, daha yakın zamana kadar devam eden veya etmekte olan tahribatın, birçok yapıyı da etkilemiş olduğunu düşünmemize olanak tanımaktadır. Bkz.: (Çağlitütüncügil, 2007:198-200; Resim 446, 455-460).

Koruma alanındaki yasal eksiklikten kaynaklı çok sayıda olumsuz yaklaşımlarla karşılaştıkları halihazır dönemde, bilinç geliştirecek kamuoyu oluşturulması ve birtakım yaptırımların uygulanması ile ülke tarihinin belirli bir dönemini yansıtan çok önemli belge niteliğindeki söz konusu yapıtlara verilen zararın bir nebze önüne geçilebilir. Ancak unutulmamalıdır ki, kültür varlıklarının kurtulması yolunda başarı, koruma ve onarım alanında uzman ekibin özgün nitelikte müdahalesi ve bu anlayış doğrultusunda süreklilik sağlayacak denetim mekanizmalarının geliştirilmesiyle sağlanabilir.

Kaynak Listesi

- Ağayeva, T. (2010), “Kacar Üsluplu Boyakarlıkta Mezmun, Renk, Form Halli”, *Tasviri Ve Dekoratif Sanat Meseleleri*, Sayı 2, Bakı: 95-99.
- Al-Jasser, L. (2002), “Suriye’de Erken Osmanlı Dönemine Ait Yapılarda Süsleme ve Bezemeler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, C. XII: 295-312.
- Aliyev, N. (1998), *Azerbaycanın Derman Bitkileri ve Fizyoterapiya*, Bakı, Elm.
- Arel, A. (1975), *XVIII. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Arık, A. (1974), “Camide Resim”, *Türkiyemiz*, İstanbul, Sayı XIV: 2-9.
- Arık, R. (1988), *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Azizov, A. (2010), *Azerbaycan’ın Kuzeybatı Bölgesinin Mimari Dokusu*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Azizov, A. (2013), “Sivil Mimarinin Azerbaycan Hanlıkları Devrinden Önemli Örneği: Şekihanovlar Evi (Mimari ve Resim Üslubu Üzerine Bazı Görüşler)”, *Sanatsal Göstergeler, V. Uluslararası Genç Sanat Tarihçiler Sempozyumu (20-22 Nisan 2011)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Hazırlayanlar: Prof. Dr. K. Giray, Ankara Üniversitesi Basımevi: 1-16.
- Cantay, G. (2008), “Türk Süsleme Sanatında Meyve”, *Turkish Studies*, Volume 3/5, Fall: 32-64.
- Cimilli, C. (2004), “Osmanlıda Servi Motifinin İnançla Bağlantısı”, *Sanat ve İnanç 2*, İstanbul, MSGSÜ Yayınları: 225-236.
- Çağlıtütüncigil, E. (2007), *Azerbaycan’daki İslami Dönem Yapılarında Süsleme*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

- Çağlıtütüncigil, E. (2013), “Türk Süsleme Sanatında Nar: Form, Köken ve İkonografik Anlamı”, *TÜBAR-XXXIII*: 61-92.
- Çalışır, D. (2008), “Osmanlı Görsel Kültüründe Meyve Teması: Geleneksel Natürmort Resimleri Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, Volume 3/5 Fall 2008: 65-86.
- Çoruhlu, Y. (1998), “Eyüp ve Çevresindeki Mezar Taşlarında Görülen Kase İçinde Meyve Tasvirlerinin Sembolizmi”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: 118-127.
- Çoruhlu, Y. (2006), “Meyve Sunma Sahnelerinin Anlamı”, *Meyve Kitabı*, İstanbul, Kitabevi: 3-19.
- Ersoy, A. (2004), “Geleneksel Süsleme Sanatlarında Kullanılan Bazı Çiçek Motiflerinin İslam İnancı ile İlgisi”, *Sanat ve İnanç 2*, İstanbul, MSGSÜ Yayınları: 245-249.
- Fatullaev, Sh. (1986), *Gradostroitelstvo i Arkhitektura Azerbaydjana XIX-nachala XX vek*, Leningrad, Stroyizdat Leningradskoye Otdeleniye.
- Gültekin, E. (2008), “Türklerde Bereket Sembolu Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies*, Volume 3/5 Fall: 9-31.
- Kerimov, K.-Efendiyev, R.-Rzayev, N.-Hebibov, N. (1992), *Azerbaycan İnceseneti*, Bakı, İşig Neşriyyatı.
- Kuban, D. (2002), *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Memmedov, S. (1994), “Azerbaycan XVIII. Asrın Birinci Yarısında”, *Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XX. Asra Kadar)*, Redaksiyon: Ziya Bünyadov-Yusif Yusifov, C.I, Bakı: 513-522.
- Okçuoğlu, T. (2000), *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Ögel, S. (1999), “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlıda Sanatında Taş Üzerinde Cennet İmgelerinden Örnekler”, *Sanat Tarihi Defterleri 3.*, İstanbul 1999, s. 72-88.
- Önge, Y. ((1968), “Anadolu Sanatında Cami Motifi”, *Önasya*, Ankara, Sayı 37, C.IV: 8-9.
- Renda, G. (1977), *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Ankara.
- Renda, G. (1985), “Milli Saraylarımızın Resim Sanatı Açısından Önemi”, *TBMM Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, Yıldız Sarayı/Şale: 172-176.

- Saner, T. (1999), “Lale Devri Mimarlığında Hint Esinleri: Çinihane”, *Sanat Tarihi Defterleri VI*: 35-54.
- Talıbova, G., “Şeki Hanlığı ile Osmanlı Münasebetleri”, *Sovremennoye Yevroziystvo Tsentri Liva Gumileva v Azerbaydjane*, <http://www.gumilev-center.az/s-ki-xanligi-il-osmanli-munasib-tl-ri/>, (erişim Nisan 2015).
- Tekinalp, Ş. P. (2007), “Duvar Resimlerinde Köşk, Kasır ve Saraylar”, *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu (23-26 Kasım 2006)*, İstanbul, Dolmabahçe Sarayı Bildiriler, C. II: 113-131.
- Viktorovna, L. (2011), *Khanskiy Dvoretı Bakhchisaraya*, Moskva, Nauchno-İssledovatelskiy İstitut Teorii i İstorii Arkhitekturi i Gradostroitelstva Rossiyskoy Akademii Arkhitekturi i Stroitelstskikh Nauk.

ORIGIN AND ROOTS OF FRENCH ANTI-SEMITISM JEWISH GENOCIDE IN FRANCE (1940-1944)

*Hristo MILKOV*¹

ABSTRACT

The study is devoted to French anti-Semitism from the time of its very emergence. It presents the main stages through which it passed, the factors that influenced its development until the late 19th century, when the definition "violent" anti-Semitism became justified and the period between the two world wars that could be characterized as a prelude to Vichy, the regime under which the Jews were subjected to genocide. It also presents the biblical and patristic grounds for its emergence and their use in later times by different churches and political forces, and in the "canonization" of anti-Semitism as one of the characteristics of the ideology of the National Revolution.

Key Words: *Jews, anti-Semitism, biblical and patristic grounds, Vichy, National Revolution, Philippe Pétain, genocide.*

ÖZET

Fransız Antisemitizminin ve Fransadaki Yahudi Soykırımının Kaynağı ve Kökenleri

Çalışma, ortaya çıkışından itibaren Fransız antisemitizmine dayanmaktadır. Geçirdiği önemli safhaları, 19. Yüzyıldaki gelişiminin ardındaki unsurları, "zorba" antisemitizm kavramı gündeme geldiğinde ve iki dünya savaşı arasında Vichy yönetiminin başlangıcı olarak ortaya çıkan süreçte Yahudilerin maruz kaldığı soykırımı göstermektedir. Ayrıca antisemitizmin ortaya çıkışında ve daha sonra çok kez farklı kilise ve siyasi güçler tarafından kullanılışında ve milli devrim ideolojisinin karakteristiklerinden biri olarak kutsallaştırılmasında dayanak edinilen kutsal metin alıntılarını da ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yahudiler, antisemitizm, kutsal metinler, Vichy, milli devrim, Philippe Pétain, soykırım.*

¹ Dr., Bulgarian Academy of Sciences Institute for Historical Studies, Sofia/ Bulgaria.

INTRODUCTION

Bulgaria was the only European country which landed a hand to the Jews and today we can proudly say that they were saved and the credit for that goes to the Bulgarian people. Saving human life is not a myth, it is not propaganda backdate. To be able to assess in all of its glory this "lesson in tolerance" which our people gave to the other nations, the great humanity it showed when protecting Bulgarian Jews, we have to put it in the European context, to compare their fate in Bulgaria with that in other European countries during World War II. Otherwise we risk falling into a situation in which nobody mentions Bulgaria as a country where the Jews were saved. At the same time France, one of the countries in which they were subjected to systematic persecution and genocide, which developed not only the most detailed anti-Semitic legislation, but all the necessary provisions and the respective authorities to put it into practice, claims to be one of the countries with the highest percentage of saved Jews - 95 percent according to some sources.

Anti-Semitism in France is not a new phenomenon. Of course, I'm not going to talk neither about the history of the French Jews, who settled in Gaul as early as the 1st century AD, nor to present in details the history of French anti-Semitism. These are topics that cannot be thoroughly presented within a single article. I will mention only some of the most striking facts that mark what they have experienced throughout the centuries until the time when the definition "violent" anti-Semitism became fully justified at the end of the 19th century, and the period between the two world wars that can fairly be characterized as a prelude to the Vichy regime, although that was the time of the Third Republic when anti-Semitic propaganda was punishable by law.

A variety of factors determined the position of the Jews in the society and the attitude towards them. It was influenced by the dynasties, individual kings, the Church, the Vatican. Certainly one should take into account the different status of the Jews in the different French provinces and whether they were part of the kingdom or not, as well as the differences in the attitude towards them in the different dioceses. Along with that, it would not correspond to the truth, if claiming that they were only killed and tortured. In the course of history, the Jews have occupied high positions in all areas of the economy, finance, culture and art, a number of professions and the crafts have become their monopoly. An important problem in the study of anti-Semitism is the elucidation of the issue whether it arose out of necessity, under the pressure from the German authorities after the disastrous defeat of May-June 1940, or developed by the belief and initiative of the French state headed by Marshal Philippe Pétain.

BIBLICAL AND PATRISTIC GROUNDS FOR THE EMERGENCE OF ANTISEMITISM

However, before tracing the roots of anti-Semitism in France and the factors contributing to its emergence, I consider it appropriate to start with pointing out the biblical and patristic reasons for its appearance and their use by the various churches in later times, and in its "canonization" as one of the defining traits of the ideology of the National Revolution - the state ideology of the regime in Vichy.

Christianity was born in Palestine on the religious and spatial basis of Judaism. The Christian Lord (Jesus Christ) himself was of Jewish origin - a Jew in the flesh (Matt. 1:2; Luke 3: 33-34) from the kin of the Old Testament King David (Matt. 22: 42-44), born in the city of David Bethlehem of Judaea (Matt. 2:1). Christ's apostles, disciples and first followers were also Jewish who had abandoned the Old Testament law of Moses and had become Christians. But in Christianity from an early age there were anti-Judaic attitudes, which subsequently (in the 19th century and especially in the first half of the 20th century) would evolve into anti-Jewish tendencies and actions that would bring to the emergence of racial and political state anti-Semitism in many modern European countries.

In the Bible, i.e. in the books of the Holy Scriptures of the Old and especially the New Testament, are found a number of passages which already in the period of the early Christian church (1st-3rd c.) gave grounds for the appearance of reaction against Judaism and which reveal different elements, features or qualities representative of the nature of Judaism (the Jewish character in general): a sense of ethnic and religious superiority because of being chosen by God (Deuteronomy 26: 18-19); persecution and even physical destruction of the Old Testament prophets heralding God's will (Matt. 23: 30,37; 2 Thess. 2:15); deceit (Matt. 23:33); hypocrisy (perfidy) and dissemblance (Matt. 23: 13-15,23,25,28; Mark 12:15); betrayal, committed for money (30 pieces of silver), and not by ideological motives (Matt. 26: 14-15; Luke 22: 4-5); denial of the messianic quality of Christ and rejection of the dignity of the Lord and God (John 1: 10-11) and in this sense - Theomachy expressed in Deicide (John 19: 12-15); taking collective responsibility of all Jewry for the execution of the death penalty against the God-Man and the preference of the criminal (the murderer Barabbas) to the innocent convict Christ (Matt. 27: 15-25); cunningness and fraudulence (Rom. 1:29); deceit and greed (Rom. 1:29); malice and enviousness (Rom. 1:29); God hatred and boasting (Rom. 1:30); formal piety and ostentatious religiosity (pharisaism) (Matt. 6:16; 23: 5,14); false righteousness (Matt. 23: 27-28); ostentatious piety (Matt. 23:14); closing the kingdom of heaven for men (Matt. 23:13); religious rigidity and literalism

(Matt. 23:27); self-exaltation and conceit instead of humility, meekness and repentance (Matt. 23: 6-9; Luke 18:14); covetousness and avarice (Matt. 23: 16-17); usury practiced by Jews against non-Jews only (Deut. 15:6), but prohibited by Christ (Luke 6: 30.34); spiritual blindness (Matt. 23: 16, 24, 26); gossip and calumny (Rom. 1:30); recklessness, perfidy, unfriendliness and intransigence (Rom. 1:31) following and service of the Antichrist as the Messiah (Matt. 3: 7); sonship with paternity of the devil (John 8:44), sonship of *Gehenna* (hell) (Matt. 23: 15.33), etc.

Again in the books of the Bible is found information on manifestations of anti-Semitism (Anti-Judaism) as early as antiquity. Thus the Old Testament book of *Exodus* (1: 15-22) contains data about early manifestations of Egyptian state anti-Judaism against the Jews who were foreigners in Egypt. Such notices are also found in book *Psalms* (Ps. 83: 5).

With the establishment and dissemination of the Christian church in the 1st century AD (33) - very different from the Jewish synagogue as religion, cult and social values - were sharpened the anti-Judaic trends in its bosoms, the more so that the newly emergent religion sought to differentiate and distinguish itself from Judaism even by its denial. A number of church fathers, church teachers and writers in their sermons and works became exponents of expressed Christian antagonism against the Jews. Thus one of the early church fathers - Melito, Bishop of Sardis (+ October 180 AD) in his *Homily on the Passion* tutored the Christian believers in anti-Judaism. Similar ideas are found in the works of St. Irenaeus of Lyon (c. 130-202) and St. Hippolytus of Rome (c. 170-c. 235).

After the Edict of Milan of Emperor Constantine I the Great (280-337) issued in 313 and the triumph of Christianity, the anti-Judaic sentiments flared up with renewed vigor and in Christian apologetic literature permanently - almost up until the middle of the 20th century - was formed and established the topic of the opposition of Jews (Jews-Judahites) against Christians and there was deepening of the intransigence and the incompatibility between the two religions, which gradually led to the emergence of so-called *Christian anti-Semitism*. In this period Christian anti-Judaism was taken up by the Fathers of the Christian Church (clergymen characterized by: Orthodox contemplation and study, Orthodox literary creativity, sanctity and antiquity of life, recognition by the Church), whose works and ideas formed Christian dogma, ethics, aesthetics, philosophy, etc. To the category Church Fathers with similar anti-Judaite writings belonged mostly the Fathers of the Syrian, Greek and Latin Churches, in whose dioceses in that era there was a large Jewish diaspora, as Ephraim the Syrian, John Chrysostom, Aurelius Ambrosius, Gregory of Nyssa and others. Anti-Judaic policy supported by respective retaliatory actions was carried out also

by some Roman and Byzantine emperors: Constantine I the Great (280-337), Theodosius I the Great (346-395), Justinian I the Great (525-565) and others.

The irreconcilability with Judaism and the ideological combat against it was particularly characteristic of the era of the fourth century and of the Church Fathers in this century, who ignited the flames of controversy with Judaism in their sermons and in their public services.

St. Ephraim the Syrian (306-373) defined the Jews as: scamps and slavish people (an allusion to the Egyptian and Babylonian bondage of the Old Testament Judaism); servants of the devil; criminals with an insatiable thirst for blood, 99 times more evil than the non-Jews. St. John Chrysostom (354-407) on his part, in his eight homilies (extensive written sermons) *Against the Jews* denounced the Jews for their bloodlust, likening them by their manners to pigs and goats and characterizing them as worse than the wolves. St. Gregory of Nyssa (335-after 394) described the Jews as: *killers of the Lord and the prophets, disobedient and hating God, allies of the devil, of snake breed, informers and slanderers, blurred brains, pharisaical ferment, gathering of demons, hideous and cursed creatures, killers with stones, enemies of everything beautiful.*

These and other rebukes of the kind and admonishing speeches against Judaism sounded from the pulpits of the Christian churches and the Episcopal chairs all the time for more than fifteen centuries. The Latin Church, feeling threatened by Abraham miscreants in its own diocese, organized and conducted a series of local church councils to limit their detrimental influence on Christians. The council of Elvira (306) and the series of councils in Toledo (589-694) prohibited mixed marriages between Christians and Jews. The Councils of Toledo also adopted decisions providing for the removal of Jews from holding public office, their forced conversion or expulsion in case of refusal to convert. The last of them, the 17th Council of Toledo (694), declared Jews slaves of Christians in perpetuity, prohibited the practice of the Jewish religion and provided for the taking away of the Jewish kids under the age of seven and their placement in virtuous Christian families.

Later on, during the Crusades (11th-15th c.), the Reconquista in Spain (15th c.) and the Reformation (16th-17th c.) would be adopted and observed further restrictions in the private and public sphere, and also with regards to property against Jews-Judahites, as well as against such converts.

The victory of the Reformation in the German principalities was accompanied by persecution of the Jews, because - even baptized - they did not become true Christians, as they served both to *God and to Mammon* in the sense of Matthew 6:24, i.e. officially they were considered Christians and secretly they continued to comply with the Law of Moses and its regulations.

In 1543 Martin Luther (1483-1546) wrote and published in Wittenberg the pamphlet *On the Jews and Their Lies*, denouncing the Jews. The work constituted a kind of a program for radical opposition to the children of Abraham and in it - as retaliation for its failed attempt to bring part of the German Jews in the bosom of the Church - *the father of the Reformation* would lay the foundations of the future German state anti-Semitism. In the pamphlet Luther envisioned and blessed such punitive measures against the Jews, such as burning of Jewish synagogues and prayer houses (and those which could not be burned to be covered by earth), destruction of Jewish homes, seizure of Jewish religious literature, prohibition of usury, mandatory forced labor for young Jews, restricting the free movement of Jews, confiscation of Jewish property and expulsion of the Jews from the German Lutheran lands. This is how already in the 16th century anti-Semitism in its religious appearance would be seeded and would germinate in German mindset and religiousness, and would later bear its appropriate fruit.

The numerous writings and actions taken against Judaism, combined with the successful ecclesiastical propaganda of the Western Church (Catholic and Protestant), managed to prepare the minds of the good Christians and to win them for the cause of anti-Semitism (i.e. anti-Judaism). And also to convince them of the need to take in their defense preventive measures organized by the state to limit the civil, economic and political rights of European Jewry that would naturally lead to the final stage - *the Final Solution of the Jewish Question (die Endloesung der Judenfrage)*.

FROM THE COUNCIL OF CLERMONT TO THE "NATIONAL REVOLUTION"

The Council of Clermont in 1095 which declared the First Crusade might be considered as the beginning of French anti-Semitism. The 11th century was marked by persecution of Jews, forced conversions, taxing them over due, collection of amounts needed for the trip to the Holy Land. At that time the Crusaders closed the Jews from Rouen who had refused to convert in a church and killed them irrespective of their sex and age. The biggest massacres of that period took place in the Rhine valley: thousands were killed and entire communities were wiped from the face of the earth. During the 23-year reign of the Capetian dynasty in France there was no security for the Jews. In 1010 Bishop Alduin, Bishop of Limoges faced the Jews with the choice between conversion or exile. Then the Duke of Normandy Robert I declared that all the Jews in his lands who did not adopt Christianity would be killed. The threat was put into force, as a result of which many Jews committed suicide (Golb 1985: 36)

The accusation of conspiracy was not an invention neither of the 19th, nor the 20th century, although at that time it was repeatedly exploited by anti-Semitic propaganda. According to the chroniclers Adémar de Chabannes², and later also Raoul Glaber³, who reported about a secret correspondence between Jews and Muslims, the Jews from the West were to warn the Muslims about Christian expeditions against them and then prompt them to destroy the Holy Sepulchre. This claim was rejected already at that time because of its *improbability*. Glaber added that after the disclosure of this *crime* the expulsion of the Jews everywhere was declared by decree. Then the fighting with the Moors in Spain provided a new pretext for massacres of Jews, even though Pope Alexander II condemned these murders (www.jewishencyclopedia.com).

During the First and the Second Crusade were developed the most commonly used justifications of Christian anti-Semitism - accusations of ritual murder, according to which Jews wanted to repeat the crucifixion by killing Christians and usury, which was declared a mortal sin by the Church. Lending was prohibited for Christians, but not for Jews, as a result of which many of them became rich bankers. In the Middle Ages quite often usury caused hatred against members of the Jewish communities. With the worst time in Europe - the Black Plague from 1347 to 1349 - is connected one more of the justifications of anti-Semitism in France. Jews were accused of poisoning wells. In Strasbourg in February 1349 they were slaughtered. At the same time those of Clomar were burned alive (jewchenciclopedia.com).

Discriminatory measures against the Jews were not invention of the twentieth century. Already in 1215 the Fourth Lateran Council required them to wear a special suit and rouelle - a circular cloth worn as defamatory sign which symbolized the 30 pieces of silver of Judas. In France in 1269 it would become mandatory at the end of the reign of Louis IX. Since then, the Jews would be considered by the clergy as collectively responsible for the crucifixion of Christ - one of the leading ideas that would be perseveringly repeated centuries on end. The yellow mark or the red mark: in the twentieth century were again restored medieval practices established in the 13th century in France, Germany, England ... Many rulers (in France: Philippe Auguste, Louis IX, Philip III, Philip the Fair, Louis X, Jean the Good) and Popes (Innocent III, Alexander IV, Innocent IV) imposed on the Jews the

² De Chabannes, Adémar (988-1034) – one of the most renowned historians of the 11th century. He was the author of some of the most famous works on the history of Aquitaine in the early Middle Ages.

³ Glaber, Raoul (985-+ след 1047) - monk chronicler of his time (the time from 1033 AD - *l'an Mil*) and one of the most important sources available to French historians about the period.

wearing of insignia on clothing: yellow or red cloth, a red cap. In the Middle Ages yellow (the color of sulfur) and red (the color of fire) were actually colors associated with the devil, the evil spirit, and betrayal (the yellow robe of Judas), fraud (the cunning of the red-fox), madness (the red and yellow clothes of the jesters and clowns of the King) (Poliakov 1999).

In 1240 King Louis IX organized the first dispute regarding the Talmud between rabbis and Christian clerics, which ended with condemnation of the Talmud, copies of which were publicly burned on the Place de Grève in Paris. Similar auto-da-fes were a common practice in the history of anti-Semitism in France. On September 17, 1394 Charles VI, called the "Mad" put an end to the thousand years of life of the Jews in his kingdom. This date is symbolic, because at that time the Jews in France were not more than a few hundred. In fact, in the course of two centuries they had constantly been expelled, then summoned back by the sovereigns. The aim was to fill the Royal Treasury by taxes or imposing fines. Moreover, any lending was charged by the Treasury (Philippe 1979).

There is very little material evidence of the presence of Jews in the fourteenth century. That is why in 1929 Camille Enlart had good reasons to write: *In the course of the persecutions to which the Jews were subjected in the Middle Ages, all synagogues were destroyed, as well as the cemeteries situated in their vicinity. But in more than 400 cities and villages in France could be found a street in a Jewish neighborhood or Jewish street resembling that Jewish rural France, which has disappeared in the fourteenth century.* (Nahon 1975: 141). However, there were significant communities in Alsace and across northern France and especially in Champagne and Normandy.

One of the restrictive measures to which Jews were subjected was the proclamation of the Black Code of Louis XIV or the "edict for the policing of slavery" of 1685. According to a special ordinance to the police for the Negroes, they had to be expelled to the colonies.

As for the emergence of the Jewish neighborhoods consisting of one or several streets, in France, where they were known under the name juiverie (from juif - a Jew in French), that was not only the result of coercion. The reasons were various. Religious - they were grouped around their synagogues; for security reasons - because they were victims of anti-Jewish riots, they sought protection; segregation - forced to live separately, so that not to mix with Christians. Along with that the authorities obliged them to live separately in order to facilitate the collection of taxes (Golb 1985).

French anti-Semitism of the late 19th century was remarkable with its popularity and aggression, an evidence of which are the impressive in number and acrimony anti-Semitic publications. Little by little anti-Semitism

seized all the right-wing, as shall be seen during the Dreyfus affair and the Panama scandal with nationalism and racism. It is striking that at the same time Captain Philippe Pétain, the future Marshal and head of state of Vichy has never identified himself as anti-Dreyfusard. He did not take part in the petition for the *Monument Henry*, a national petition launched by the anti-Semitic newspaper *La Libre Parole* in favor of the widow of the author of the false document Colonel Henry, who was responsible for the unjust condemnation of Captain Dreyfus. On the contrary, according to various testimonies, he declared later that he had always believed in his innocence, although in his view Dreyfus had defended himself poorly. Thus the captain of his civilian cabinet Henry du Moulin de Labarthète had heard him saying: *As for me, I have always believed in the innocence of Dreyfus.* (Epstein 2001: 208). According to the two ministers Petainites Henri Moysset (1875-1949) and Lucien Romier (1885-1944) the idea that Félix Gustave Saussier and Jean Casimir-Perier had condemned Captain Dreyfus, although they knew that he was innocent, had excited him, and even scandalized the captain of Jewish origin. In that affair, unlike the case of General Maxime Weygand, the last commander-in-chief of France before the defeat and member of the French Academy, Pétain did not show any element of anti-Semitism. In general, as a military he was considered to be a man respecting republican institutions. (Joly: 2010). Apparently, because of its diversity anti-Semitism was a very complex problem for research. The very personality of the future Marshal was quite ambiguous.

One of the blades of anti-Semitism was the pamphlet of Édouard Drumont "*Jewish France*". In 1200 pages, the book was published by the author for the first time in two volumes in 1886. It was another major success and was highly commented in over 140 publications in the two years after the first edition. In 1888 was published another popular version of it in a summary volume. Its success was partly due to the indicated names of many Jews who had participated actively in the public life and government of the Third Republic. For one year the book had 114 editions - an incredible success, ranking it among the bestsellers of the late 19th century. (De Fontaine 2002: 80-88).

The book distinguishes different types of anti-Semitism: the so-called *racial anti-Semitism* (confrontation between Aryan and Semitic anthropological type); *economic anti-Semitism* (against the rulers of finance and capital, which were in the hands of the Jews) and *religious anti-Semitism* (with regards to the so-called *deicide* and *blood libel against the Jews*, i.e. against *Jewish culture*, as a destroyer of morality and the moral values of the Christian civilization).

Édouard Drumont began his study on *La France juive* in 1886 by an *ethnographic, physiological and psychological comparison between Aryans*

and Semites. In the pamphlet was presented one of the popular descriptions of the Jew, reflecting the mentality of the then French society which was carried on to later periods. The most important in it was that he was an essentially inferior creature. According to the author, he had a particular *physical build. The main features, by which the Jew could be recognized were: the famous hooked nose, twinkling eyes, clenched teeth, salient ears, square and not almond-shaped nails, too long torso, flat feet, round knees, outwards curved ankle, soft and flabby hand, characteristic of the hypocrite and traitor.*

Often, one of their arms was longer than the other. (Winock 2002: 49). And another no less sinister and condemning definition - here the author has directed the power of his pen against all the people: *I see only one image and want to present it to you: the insulted, disgraced, wounded by the crown of thorns, crucified Christ. Nothing has changed for 1800 years. The same lie, the same hatred, the same people.* (De Fontaine 2002: 80-88).

Right-wing anti-Semitism has very ancient religious backgrounds. It was activated by the revanchist nationalism as a consequence of the defeat in the Franco-Prussian War of 1870-1871. But this traditional anti-Judaism was opposed by modern anti-Semitism which was associated with the racist theses claiming the superiority of the "white race," which would be based on science (anthropometry, craniometry, etc.) It combined the topic of the *Wandering Jew* with that of the *rootless cosmopolitan*. Anti-Semitism was not a stranger to the left, too. It was intertwined with anti-capitalism, republicanism and anti-clericalism. There was the belief that *capital was in the hands of the Jews* and that they were not true patriots. These ideas were multiplied, especially after the defeat and the loss of Alsace and Lorraine.

In the 1930s the economic crisis, unemployment, the flow of immigrants from many different countries and for different reasons, the influx of Jews fleeing from Nazism and the formation of the Popular Front government led by Leon Blum in 1936 resulted in a powerful wave of xenophobia and anti-Semitism. There was a very hostile attitude to mixed marriages between Jews and Christians, but never any legal measure was taken. However, several laws were adopted in response to some manifestations, particularly in medical and lawyers circles which restricted the practice of medicine only to graduates of French nationality (1933 and 1937) and the legal profession - to those who had lived on the territory of the country not less than ten years.

Only five months after Hitler's accession to power, on August 2, 1933 in France were already taken discriminatory measures against the Jews

by the Prime Minister Camille Chautemps⁴ with the aim to reject political refugees coming from Germany. He specified: *The entering in France of the Israelites expelled from Germany, should be continued with extreme caution.* (Le Groignec 2003: 15).

In addition to preparing to take discriminatory measures against them, the Third Reich planned to expel them from its territory. But the Western states were reluctant and refused to accept new refugees. On August 10, 1938 the Swiss federal government made it clear that Switzerland strongly opposed the judeisation of the country. From October 5th, the passports of the Jews were stamped with red capital "J" so that they could be unambiguously identified. In December 1938, the Foreign Minister Georges Bonnet informed his colleague Ribbentrop that France was no longer willing to accept Jews arriving from Germany. It even thought of sending 10,000 of them in Madagascar. In his memoirs Raymond Aron wrote that French Jews themselves have reacted strongly to the arrival of their German counterparts after 1933: *They were Swabians* (Aron 1983: 18). Speaking about the foreign Jews, Marc Bloch would not hesitate to write in 1941: *Their cause is not exactly ours. We have the right to say it because it is true.* (Bloch 1990: 309).

JEWISH GENOCIDE AND THE FRENCH STATE

After the defeat of May-June 1940 came into being the Vichy regime headed by Marshal Pétain. One of the essential features of its ideology - the ideology of the National Revolution was anti-Semitism. It was not enforced upon the pressure of the Germans as the former French leaders claimed during the processes of 1945, as well as the entire Pétainist school in historiography. Rather, it was "state anti-Semitism" carried out by the conviction of its leaders, who based themselves on the anti-Semitism which was deep-rooted in a large part of the society and had flourished especially after the defeat.

Even before the war was unleashed a powerful wave of xenophobia directed against naturalized foreigners and people who fled from National Socialism and fascism after 1936, many of whom were Jews. Here is what had been written in their regard in a report of the press attaché to the Bulgarian minister plenipotentiary in Vichy Nikola Balabanov, dated July 29, 1940: *The newcomers were not satisfied with a modest place in society. Especially Jews, due to their innate racial qualities of adaptation and go-*

⁴ Camille Chautemps (1885-1963) - a French politician of the Radical-Socialist party, three times prime-minister during the period of the Third Republic.

getting, were able to find also government offices. In the educational institutions, public health, national pharmacy, in the ministries of trade, industry, and even of the interior, the Jews - new Frenchmen started to be seen more and more frequently. Others, supported by their older racial brothers began to make their way to the political arena and there they were quite likely to reach good leading positions.⁵ It is a known fact that Jews had strong positions in banking, finance, crafts, culture, art and the press. All that, "of course," irritated much some nationalists of old French kin, as the Bulgarian press attaché wrote.⁶ The problem had both economic and personal dimensions - apparently some Frenchmen had felt threatened on their way to occupy different positions and offices or had decided that their daily bread was threatened by the influx of foreigners in all spheres of life and the explanation for the threat on their part was quite welcome.

The Vichy government had to satisfy public indignation caused by the defeat in the war. It was exacerbated even more when the search for those responsible for the catastrophe started and Jews were among the "most appropriate". In case of difficulty it is advantageous for each government to indicate as its cause an external enemy. Thus it takes the role of protector of the "true", the "indigenous" population, threatened by elements "external" to the nation. A poster of that time clearly illustrates the "concept" of the Jewish threat. It depicts a spider with a Jewish head (as the face of the Jew was traditionally depicted), which had covered the army, the press, trade, sports, literature, theater, education, finance. The text reads: *The ulcer that drank France*. The thesis of the Jewish conspiracy was launched. A mass distribution of anti-Semitic literature began. In July 1942 the publishing house Denoël published a book of Lucien Rebatet⁷ *The Remains*, which was a true publishing phenomenon during the occupation with its 65,000 copies sold, with orders reaching up to 200,000. (Belot 1991: 43). It was only the lack of paper that could not satisfy them. In his pamphlet he expressed his criticism of "Maurrasism" calling Charles Maurras a pseudo-fascist and his own support of German National Socialism; he calumniated Jews such as Bergson, Heine, Benda, Soutine, Darius Milhaud, *these harmful, dirty animals, bearing in themselves the germs of all disasters*. (De Dominique-

⁵ ЦДА, МВНР, ф. 176 к., оп. 8, а.е. 1247, л. 18.

⁶ Ibid, а.е. 898, л. 43.

⁷ Rebatet, Lucien (1903-1972) - a French intellectual, writer, journalist and film critic. Known as supporter of fascism and militant anti-Semite. In 1946, he received a death sentence, which was replaced by forced labor. After his release from prison in 1952 he returned to journalism and became director of *Matin Dimanche*. His novels have been assessed as peaks in the French literary history and published in publishing houses of the rank of *Gallimard* and *Robert Laffont*.

Fernandez 2010: 654-655). In his view, the politicians and the military in the Third Republic were responsible for the destruction of France. Actually, we could not but agree with this opinion, taking into account the historical facts and the actions of the French leaders of that period.

Just two days after the election of the strong with its image of winner of the war of 1918 Marshal Pétain as head of state on July 16, 1940, was proclaimed one of the first laws of the new regime related to the formation of the ministerial offices. It stated that only persons whose fathers were of French origin could be appointed in them. This law is an evidence of the atmosphere at the top and it would be followed by much harsher measures. The first anti-Jewish measures were taken very quickly - at the time when the French had just returned from the roads of escape, still not having got rid of the horror and humiliation of the defeat. On August 8, Pétain abrogated the *Marchandea* decree dating from August 21, 1939, which prohibited racist and anti-Semitic insults. Newspapers such as *Gringoire* then freely engaged in anti-Semitic caricature.

Only twelve days later was issued an ordinance forbidding Jews and foreigners to return in the occupied zone. This brought to the separation of thousands of families. The Germans proclaimed in the occupied zone the status of September 27, 1940, which defined a Jew anyone who professed the Jewish religion or had three ancestors, professing the Jewish religion. *Vichy protested: The Marshal believed he and his government were entitled to strictly punish the Jews in France.* On October 3 was issued the first status for the Jews, which was more extensive than the one that was applied in the occupied zone. That was the first openly anti-Semitic French law. The determining criterion was no longer religious but a racial one. It provided a definition similar to that of the German Nuremberg laws of 1935: *As Jew is considered any person descending from three Jewish grandparents or two Jewish grandparents if his spouse is Jewish, regardless of religion.* (B & S Encyclopédie 2007-2010: <http://www.encyclopedie.bsditions.fr>). The authorities were quick to provide legal justification and to give legal form of the anti-Semitic policy. This had nothing to do with German pressure. Moreover, Vichy jealously guarded its independence in solving *the Jewish question*. On October 3 and 4 came into being two laws. According to the first one Jews were excluded from the main political functions, administration, press, cinema, theater, radio. The unwanted Jews were excluded from the liberal professions. The head of state was personally involved in its preparation, in particular as regards justice and teaching. The second one stipulated the internment of "the foreigners of the Jewish race", as a result of which at the end of 1940 20,000 people were detained in camps in the free zone or were interned. The majority of these unfortunates who

had believed to have found shelter in France would end up in death camps in Germany.

On June 2, 1941 was proclaimed the second status of the Jews. Its purpose was to remove Jews from all economic activity. It was even more restrictive: it extended the list of professions from which they were excluded and established *numerus clausus*, limiting the proportion of Jews to 3% in the University and 2% in the liberal professions. From that moment on inaccessible to them would become also advertising, banking, finance, real estate. *Numerus clausus* was established also on dentists, doctors and lawyers. Public functions remained open for the Jewish veterans of 1914-1918 and 1939-1940, the women and children of military men who had died for France. However, they were not allowed any access to the professions related to the press, radio, cinema and more generally, to spectacles. Actually, the latter is completely understandable. Before the war, Jews had strong positions in these key areas defining public consciousness. It is therefore not surprising that the regime in Vichy hastened to remove them by appointing its faithful people.

Issued on October 18, 1940 the ordinance required all Jews who had an enterprise to put it under the management of a temporary administrator: thus Vichy engaged in a high speed race with the occupier, with regard to the confiscation of Jewish property. Vichy would try by all means to avoid the acquisition of the captured property by Germans, with more or less success, in particular with regard to the theft of works of art, in which Goering appeared to be particularly handy... In July 1941 Jews had to surrender to *Aryans* their rights on the enterprises - the so-called *Aryanization* was carried out. The Germans applied that measure in the occupied zone from October 1941. That was another example which showed that the French authorities were more assiduous in conducting the anti-Semitic policy.

The status of June 2, 1941 regulates the issue of the semi-Jews by adding religion as a criterion. As a result of the intense legislation activity of the regime and the establishment of special bodies for its implementation, the Jews were completely excluded from society.

Both statutes had their "justification": *Everywhere, particularly in the public services, the impact of the Jews turned to be demoralizing. All observers note unanimously the harmful effects of their activities over the last years, during which they occupied a significant part of the management of our affairs. The French government respects the personality and property of the Jews. It only prohibits them the holding of certain positions in the social sphere, the government, the formation of the intelligentsia, culture, as experience has shown that Jews bring to individualism and anarchy.*

(Gaulmier 1989: 25, 29). In fact, under *certain positions* one should understand "all".

Our hope is in you - in this way ended most of the letters of Jews to the Marshal, which represent a significant part of all letters addressed to him. Many of them were signed: *Your soldier*. Philippe Pétain told Pastor Marc Bœgner, president of the Protestant Federation of France that racist laws have brought to great suffering and injustices, which could, however, be redressed only after the conclusion of a peace treaty. But as a result of the anti-Semitic persecution or the execution of the "Final Solution" 76,000 people were deported to Nazi camps in Europe. 11,000 of them were children. In 1940 they made a quarter of the Jewish population in the country. While it is difficult to make a precise calculation, it is believed that at the beginning of World War II in France lived 330,000 Jews (according to other sources - about 300,000). Only 2,500 of them managed to avoid destruction. In Alsace one in four Jews died in deportation. (Biret 2013: [http://www.crdp-strasbourg.fr/.](http://www.crdp-strasbourg.fr/)) Together with the three thousand people that had died in French internment camps and the thousand executed as hostages the bloody balance reaches 80,000 victims. (In total the number of the people who have never come back was 108,000 ... (Blum-Cherchevski 2006: http://www.crdp-reims.fr). However, by these numbers could hardly be measured the blood and suffering, torture and despair, hope and the will to live up to last... Measuring units for that have never been and would never be found...

The situation of the Jews in the occupied zone and in the free zone was different because the French anti-Jewish laws applied throughout the territory, but in the occupied zone the German decrees were added also to them. In June 1940 the Minister of Justice Raphaël Alibert set up a committee that revised 500,000 of the naturalizations proclaimed after 1929. 15,000 people were deprived of their nationality. 40% of them were Jews. With the repeal of the *Crémieux* decree on October 7, 1940, 100,000 Algerian Jews lost French nationality.

On March 29, 1941 was created the General Commissariat for Jewish Affairs which had to propose anti-Jewish legislation and regulatory provisions and to carry out the measures undertaken by the government. These laws were copied or inspired by the Nazi laws with which they were equal in harshness. This legislative ensemble that was not requested by the Germans, was almost the only of its kind in Europe. According to the American historian Robert Paxton, *one could not say that it hasn't existed elsewhere, but not to such an extent. There were the cases of Hungary and Italy*. Jews were subject to 184 regulatory and legislative texts, of which 162 came from the authorities in Vichy and 22 from the German authorities,

stated the lawyer Alain Jakubowicz during the process "Papon" in 1998 (Pech, Lombard 2010: [http:// www.lefigaro.fr](http://www.lefigaro.fr)).

According to an ordinance of August 13, the same year Jews were forbidden to have radios and they had to be handed over to the municipalities, the Commissariat or the Prefecture of their community. With ordinance of February 10, 1942 they were permitted to change their names. As for the foreign Jews, they were considered a waste that had no place in France. From October 4, 1940 the prefects interned foreigners of the Jewish race in special camps or interned them. In February 1941, 40,000 languished in a number of camps. In July 1940, when the Final Solution was not on the agenda yet, the Germans expelled 20,000 Jews from Alsace-Lorraine to the unoccupied zone. After 1942, when following the conference in Wannsee it had to be implemented in practice, the French government would always manage to show compliance to surrender the foreign Jews to the Germans⁸ (B&S Encyclopédie. Le régime de Vichy, <http://www.encyclopedia.bsditions.fr/>).

According to the French historian André Kaspi, professor at the Sorbonne, by declaring legislation of *exclusion, depriving the Jews of basic civil rights, of their crafts and property, the internment of foreign Jews, the French state facilitated the work of the Germans... Vichy was an accomplice, an active, necessary accomplice.* (Kaspi 1991: 54). The French government wanted to prove to the Germans that it was able to establish order in the country, even at the cost of a war on the children. On June 6, 1941 Theodor Dannecker, who was responsible for Jewish Affairs in the Gestapo in France, informed Adolf Eichmann, who was in charge of the organization of the Final Solution that Prime Minister Pierre Laval had offered him to the deportation of the Jewish families from the unoccupied zone to be included the children under 16 years of age. *The issue of the children which had remained in the occupied zone did not interest him.* (Marrus 1998: 60-63). As for them, the Germans required only Jews over 16 years of age to be transmitted to them. *But the government in Vichy and actually Laval under the pretext families not to be separated transmitted also the children. In 1942 from France to Auschwitz left 1,032 children aged under 6 years, 2,557 of them between 6 and 12 years of age and 2, 664 - between 13 and 17 years of age. A total of about eleven thousand were deported and only a few of them would return.*⁹

The arrests in the occupied zone were not enough to fill the trains for the deportation. The necessary supplement was provided by the southern

⁸ B&S Encyclopédie. *Le régime de Vichy*, <http://www.encyclopedia.bsditions.fr/>

⁹ Ibid.

zone. The internment camps were filled with foreigners, such as those in Gurs, Rivesaltes, Récébédou or Milles, in other words the areas for internment constituted a "reservoir," from which the gendarmerie could easily scoop up. From early August the interned were taken out of the camps to be transferred to the concentration camp Drancy. *On the morning of July 16, 1941 in Paris began operation "Spring Wind": for two days, 900 teams of French police arrested 12,884 stateless Jews („apatriés”) in Paris: 3,031 men, 5,802 women and 4,051 children (2 to 15 years of age). 6,000 people - celibate men and women and couples without children were directly sent to Drancy.*

The others were pushed in the Winter cycling track ("Vel'd'Hiv") where chaos reigned... many children were left alone, hygiene was deplorable, 50 Jews agonized in a corner of the stadium ... They would stay there for four days before being transferred to the camps in Pithiviers and Beaune-la-Rolande after July 20.¹⁰

Only during the blockade of May 1941, 3,747 Jews foreigners were arrested in the capital and then interned in the camps Beaune-la-Rolande et Pithiviers.¹¹ On August 26, 1941 the unoccupied zone was a theater of persecution that allowed for the arrest of nearly 6,000 Jews. Then a total of ten thousand people were directed first towards Drancy and from there to Auschwitz-Birkenau. There would be no more mass arrests of such scale. 1942, with its 42, 655 deportations of a total of 75,721 Jews deported from France¹², was a terrible year for both the Jews of France and the majority of the countries occupied by Germany. But the arrests and deportations did not stop until the last day of the occupation of the territory. They affected individuals or were of mass nature, as the blockade of Marseille from January 22 to 27, 1943, as a result of which about 800 Jews were arrested.

French anti-Semitism acquired a sinister nature with the production of fabric from the hair of the Jews and the trucks-gas generators for killing. The harsh actions of Vichy against the Jews were explained with its desire to secure the cooperation of the Germans, which seemed useful and urgent and in which, at least in the beginning, they were not interested at all. It could be said that the policy of anti-Semitism had reached such a scope also because the French society of 1940-1941 remained indifferent to the fate of the Jews and reacted only in the summer of 1942, when the first deportations planned

¹⁰ Ibid.

¹¹ *Fermeture et répression: 1931-1944*, Musée de l'histoire de l'immigration, 2013, <http://www.histoire-immigration.fr>.

¹² For establishing the accuracy of data, see: Serge Klarsfeld (1993), *Le Calendrier de la persécution des Juifs de France*, <http://www.fondationshoah.org/>

by the Nazis took place. Moreover, that did not happen right away. Sometimes it was sufficient to hear assurances from the government that it would not take new measures and that they would not be forced to wear a six-pointed star, as was the case with the stateless Jews, and the people would be calmed down. Along with that, not only the existence of internment camps themselves, but also the living conditions and the high mortality were not hidden from the French. Deportations were carried out by the national railways.

The senior Catholic clergy was hostile to the persecutions, but it believed that the state had the right to protect its citizens, of which Jews did not make part. However, only in 1942 the Church protested against the arrests.

*The persecution of stateless Jews, who had entered France after 1936, and their transfer to the Germans created public reaction and strong resentment on the part of the clergy: both Catholic and Protestant. The French felt humiliated for having broken - and in a brutal way - the traditional right of shelter on which France prided itself.*¹³

Anti-Semitism, the deportation and the scenes that accompanied it, caused a wave of public protest, led by the church. Thus the regime was gradually deprived of one of its traditional supporters. The preachers' organizations hid the Jews: Christian Brotherhood, an association under the patronage of Cardinal Pierre Guerlier and pastor Bœgner, the Protestant community of Chambon-sur-Lignon, in the department of Haute-Loire; common people also did much. The opposition to racism could not leave indifferent any person having conscience. In late July 1942 in an address to the Marshal the cardinals and archbishops in the occupied zone wrote: *Deeply excited after we learned about the mass arrests of Jews and the severe sufferings which were caused to them, especially at the Winter cycling track, we cannot suppress the cry of our minds ...*

In the name of humanity and Christian principles we are rising our voice of protest for the inalienable rights of the individual... (Collectif 1945: 51). The prelates asked the president to observe that the requirements of Justice and the Right of Mercy were respected.

In the same vein was the personal letter of the president of the Protestant Federation Pastor Marc Bœgner of August 20, 1942 on the occasion of the murder of Jewish women; the letter to the archbishop of Toulouse Mgr Saliège of August 22, the same year on the human rights and the equal rights of Christians and Jews; of the archbishop of Montauban Mgr

¹³ ЦДА, АМВНР, ф. 176 к., оп. 13, а.е. 40, л. 155.

Théas of August 26, which proclaimed that all human beings - Aryans or non-Aryans, were brothers and declared the anti-Semitic measures contrary to the rights of the family and the individual. Regarding the actions against Jewish refugees was also the appeal to the believers of the Reformed Church of France from September 22, 1942. It was a call for Samaritans charity, against evil: *A Christian church would lose its soul and the meaning of its existence, if it does not support the law of God for all human communities, to protect the nation, in the bosom of which the Lord has put it ... The gospel tells us to consider all men as brothers, for which the Savior died on the Cross.* (Collectif 1945: 51).

Apparently, Pétain was no longer the only salvation of France, neither was he a unifier, because he had divided the French into categories - those who had the power to live, and the others - who did not have it. Therefore, the church took on the role of a pastor, of unifier who accepted people regardless of their ethnic and racial affiliation.

THE FACES OF ANTISEMITISM DURING WORLD WAR II

Anti-Semitism is a multifaceted phenomenon, in which are intertwined different lines of human history. One could rather speak of "anti-Semitismisms". It appeared centuries before World War II, but it was then that it thrived most vigorously and took the greatest number of victims. In France after the armistice one could distinguish three types of anti-Semitism - the French one that occurred within the "free zone", the National-Socialist - within the German occupation zone and the fascist one - within the Italian zone. In his report of January 20, 1943 the Bulgarian minister plenipotentiary in Vichy Nikola Balabanov reported of a seemingly paradoxical situation that was established there. He described the clash between the military authorities in the Italian occupation zone formed after the full occupation of France on November 11, 1942 by German and Italian troops in response to the Anglo-American landing in North Africa on November 8, and the French authorities regarding the Jews from the Italian zone. *In the French Riviera, especially in Nice and Cannes, after the defeat of France were settled a great number of Jews - local and foreigners. After the November events, the French authorities, on the request or at least upon the suggestion of the Germans issued an order under which all Jews located in the coastal area had to leave their residence and settle in other particular regions in the interior in a relatively short time,* wrote the Bulgarian minister

plenipotentiary in Vichy.¹⁴ The Italian military authorities did not allow the implementation of this ordinance regarding the Jews who were their subjects. *Later on, by order of Rome, they did not allow it to be implemented with regards to the other Jews - foreigners. This Italian measure caused some dispute with the French authorities. The latter maintained that it was all about an administrative measure of a domestic nature, which they were free to take and which could not be revoked by the Italian authorities. These authorities on their part claimed that in the area occupied by Italian troops for military reasons, they had the power to take measures they deemed appropriate to ensure military security. Of course, the Italians did not give way, the regulation of the French authorities was not implemented and today many Jews from all nationalities walk calmly along "Côte d'Azur".*¹⁵ Further in his report Nikola Balabanov added that apart from the discontent of the French authorities, the Germans were also unpleasantly affected by this Italian countermeasure.¹⁶

In November 1942 the Germans invaded the free zone in which eight departments were under Italian control. This enclave gave shelter to more than 20,000 Jews who had flocked in mass to this area. The Jewish banker Angelo Donati became a defender of the Jewish community before the Italian authorities. On the *Dubouchage* street in Nice the activists of the Federation of Jewish Communities in France created Committee for assistance to refugees. It was headed by the Russian Jew from Odessa Yaakov Dobinski. Angelo Donati and the *Dubouchage* committee met regularly to discuss the problems of security of the Jews and to circumvent the measures for rejection and internment formally taken by the Italians under German pressure. For that time Simone Veil wrote: "Nice did not stop accepting Jewish refugees from northern France [...] phenomenon that became even more acute with the occupation of the Midi by the Italian troops at the end of 1942 [...] It should be emphasized that the Italians had a tolerant attitude towards the French Jews. Paradoxically, they appeared to be more liberal to us than the authorities in our country. The Germans [...] were quick to condemn the relative benevolence of the Italians, but in vain. Thus by the summer of 1943 Southern France became the refuge of the Jews [...] In this way for a few months only the population of Nice has increased to nearly thirty thousand ... " (Simone 2009: 34-36)

The Italian Chief Inspector Lo Spinozo authorized the *Dubouchage* committee to supply the Jews with documents of which they had been

¹⁴ ЦДА, МВНР, ф. 176 к, оп. 8., а. е. 1247, л. 17.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

deprived and organized their accommodation in requisitioned hotels. But the fall of Mussolini forced Donati to embark on a plan for evacuation of the Jews to Italy in agreement with the Italian authorities. As a result of the premature announcement of the armistice between the Allies and the government of Marshal Badoglio the Italians withdrew from the region. The Wehrmacht and Gestapo led by Alois Brunner were given a free hand. The police rushed into Nice on September 9, 1943 even before the German troops. The Jews were trapped. The arrests began immediately. Sought and prosecuted, the cadres from *Dubouchage* street had to leave urgently Nice. Claude Kelman, one of the most active leaders of the committee, was among the last to leave after the Gestapo raided his home and arrested two of his aides. Then the teams of the Zionist youth movement¹⁷ and the Israelite Scouts of France¹⁸ took upon themselves the care for the distribution of material aid, false documents and the opening of roads to evacuate the refugees.

CONCLUSION

Anti-Semitism is a phenomenon with deep roots in history. It was the result of a number of violent clashes - wars, crusades, ethnic, ideological and religious conflicts. French anti-Semitism dates back to the 11th century. That is why it was difficult to be eradicated, but it deepened and expanded into the "flesh" of the society, in public conscience, the Catholic and Protestant church to get to the point where during the "Dreyfus" affair and the Panama scandal the right and the left and created powerful and aggressive press. Anti-Semitism was so popular that when after the defeat of May-June 1940 a special anti-Jewish legislation was created, accompanied by measures and institutions for its implementation, as well as more comprehensive punitive actions against the Jews, the community did not

¹⁷ Founded by Simon Levitte and having established itself mainly in Montpellier, it specialized primarily in networking for the escape of the Jews, their removal from internment camps, sheltering and supplying with false documents and then their escort both to Spain and to Switzerland.

¹⁸ The Israelite Scouts of France (EIF) were Jewish scouts. The movement was founded by Robert Gamzon, called the *Careful Castor*, in 1923. When the General Union of Israelites in France (UGIF) was established by order of the government in Vichy and upon German request, as a result of the Law of November 29, 1941, EIF became the sixth section which gave the name of the resistance, founded by EI. In November 1941, EIF were dissolved by the government, but continued their activities under the control of the French Scoutism. It included 60 people under the command of Robert Gamzon, who named the squad after Marc Haguenu, a resistance fighter who was killed by the Germans. The *Marc Haguenu* detachment contributed to the liberation of Castres and Mazamet, then joined First French Army and took part in the campaigns for France and Germany.

react. Only after the first deportations to the death camps began in 1942, the French woke up shocked by the atrocities, but that did not take place immediately.

Since its establishment of the authoritarian-patriarchal regime of the "savior of Verdun," "the Father of the Fatherland" Marshal Pétain started to divide his "children" in categories, unequal in dignity and value: from that moment on there would be "real good Frenchmen" and suspicious, mediocre and completely bad - worthy of jail and liquidation in the death camps. A total of 74 convoys have left in the direction of the concentration camps or the extermination camps - the first from Compiègne on March 27, 1942 and the last from Clermont-Ferrand on August 18, 1944.

BIBLIOGRAPHY

- Aron, Raymond (1983), *Mémoires*, Paris: Julliard.
- Biret, Mireille (2011), *Le sort des juifs d'Alsace pendant la seconde guerre mondiale*, <http://www.crdp-strasbourg.fr/>.
- Blum-Cherchevski, Ève Line (2006), *Les oubliés de la déportation*, <http://www.crdp-reims.fr>.
- B&S Encyclopédie (2007-2010), *Le régime de Vichy*, B&S Edition, <http://www.encyclopedie.bsditions.fr/>.
- Collectif (1945), *De la Résistance à la Révolution. Anthologie de la presse clandestine française*. Neuchâtel, Éditions de la Baconnière.
- Дьо Фонтен, Франсоа (2002), *История на антисемитизма. Расисткият антисемитизъм*, Т. I. *Франция от 1870 до 1940 г.*, София: Кама.
- Epstein, Simone (2001), *Les Dreyfousards sous l'occupation*, Paris: Éd. Albin Michel.
- Golb, Norman (1985) *Les juifs de Rouen au Moyen Ages. Portrait d'une culture oubliée*. Rouen: Université de Rouen.
- <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/6262-france#anchor15>
- <http://jewishencyclopedia.com/articles/3349-black-death>
- Joly, Laurent (2010), *L'antisémitisme de Pétain est un antisémitisme traditionnel* – Le Monde, 4.10.2010, <http://www.lemonde.fr/>.
- Le Groignec, Jacques (2003), *L'étoile jaune. la double ignominie*, Paris: Nouvelles Editions Latines.
- Marrus, Michael (1998), *Pierre Laval et les enfants juifs*, Les Collections de l'Histoire, no 3, p. 60-63.

- Nahon, Gérard (1975), *L'archéologie juive de la France médiévale*, - *Archéologie médiévale*, Volume V, Caen: Centre de recherches archéologiques médiévales, p. 141-159.
- Pech, Marie-Estelle, Marie-Amélie Lombard (2010), *Le zèle antisémite du maréchal Pétain*, 03/10/2010, <http://www.lefigaro.fr>.
- Philippe, Béatrice (1979), *Etre juif dans la société française*. Paris, Ed. Montalba
- Poliakov, Léon (1999), *L'étoile jaune*, Paris, Editions Grancher.
- Veil, Simone (2009), *Une vie*, Paris: Livres de poches, p. 34-36.
- Winock, Michel (2002), *Les fantasmes du racisme scientifique – L'Histoire. L'antisémitisme*, mensuel, no 269, <http://www.histoire.presse.fr>.

YUNAN ZIRHLISI AVEROF'UN OSMANLI DONANMASI VE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Necmi ODABAŞI¹

ÖZET

Barbaros Hayrettin Paşa'nın kaptan-ı deryalıği döneminde Akdeniz'i Türk Gölü haline getiren Osmanlı Donanması, Avrupa'daki teknik gelişmeleri takip edemeyerek zayıflamıştır. Osmanlı'dan ayrılmış küçük bir devlet olan Yunanistan, 1909 yılında İtalyanlardan aldıkları Averof adını verdikleri zırhlı sayesinde Osmanlı'dan daha etkili bir donanmaya sahip olmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi, bu durum üzerine her ne kadar Almanya'dan iki savaş gemisi almışsa da, artık iyice yaşlanmış olan bu gemiler, Averof karşısında zayıf kalmışlardır. Averof zırhlısının Yunanlılar tarafından satın alınması; Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi için halktan yardım toplanması yanında, "milli iktisat" politikasının ortaya çıkmasında ve "milli burjuvazi" oluşturulmasında etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Averof zırhlısı, Osmanlı donanması, milli ekonomi, milli burjuvazi.*

ABSTRACT

The Effects of Greek Battleship Averof on Ottoman Navy and Economy

During the period of Barbaros Hayrettin Pasha, the Mediterranean Sea became a Turkish sea. But Ottoman navy weakened because of not being able to follow the technical developments in Europe. Greece, a small country that separated from the Ottoman Empire, thanks to battleship named Averof, purchased from Italy, became more powerful than Ottoman navy in 1909. The head of "İttihat ve Terakki", purchased two battleships from Germany, but these ships were old and weak compared to Averof. Purchase of Averof by the Greeks, led to some results. First Ottoman State started to collect money from public to strengthen the Ottoman navy, second it effected "national economy" policy and the creation of "national bourgeoisie".

Key Words: *Averof battleship, Ottoman navy, national economy, national bourgeoisie.*

¹ Dr., necmiodabasi@hotmail.com

GİRİŞ

XIX. yüzyıl başlarından itibaren, eski yelkenli ve kürekli gemilerin yerine kömürle çalışan buharlı gemilerin ortaya çıkması ve zırhlı gemilerin yapılmasıyla daha etkin ve güçlü donanmalar ortaya çıkmıştır. Sanayi İnkılabıyla birlikte hammadde ve pazar ihtiyacı artmış ve bunun sonucunda da sömürgecilik geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Sanayileşmesini tamamlayan devletlerin, mevcut sömürgelerini koruma ve yeni sömürgeler elde etme istekleri onların güçlü ve modern donanmalara olan ihtiyaçlarını artırmıştır. Bu sebeplerden dolayı klasik ahşap gemilerin yerini top ateşine dayanıklı zırhlılar almaya başlamıştır. Zırhlıların ateş menzili ve hızları da denizlerdeki hâkimiyet ve üstünlük mücadelesinde çok etkili hale gelmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin başlarında İttihat ve Terakki yöneticileri II. Abdülhamit döneminde ihmal edildiğini düşündükleri Osmanlı Donanmasını güçlendirmek amacıyla bu konuda çalışmalarda bulunmaya başlamışlardır. En azından mevcut topraklarımızı elimizde tutmak amacıyla çağın gerektirdiği modern bir donanmaya sahip olmanın gerekliliğine inanan İttihatçılar değişik arayışlara girmişlerdir. Yunanlıların İtalyan Orlando kardeşlerden Averof adını verdikleri, ateş gücü ve sürati yüksek zırhlıyı satın alması İttihat ve Terakki yönetiminin bu arayışlarını hızlandırmış, ancak ekonomik imkânlar/imkânsızlıklar istenilen donanmanın kurulmasına fırsat vermemiştir².

1. II. Meşrutiyet Öncesinde Osmanlı Donanmasına Genel

Bakış

Osmanlı Devleti, Osman Gazi döneminde Mudanya'nın fethedilmesiyle birlikte denize ulaşmış ve Orhan Gazi döneminden itibaren denizlerde faaliyet göstermeye başlamıştır. Karesioğulları'nın Osmanlı'ya katılmasıyla birlikte sınırları Ege Denizi'ne ulaşan Osmanlı'nın denizlerdeki etkinliği de giderek artmış ve Çanakkale Boğazı yoluyla Rumeli'ye geçilmiştir. Rumeli'ye iddia edildiği gibi sallarla değil Karesioğulları'ndan elde edilen gemilerle geçilmiş olması daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır³. Çelebi Mehmet döneminde Ortaçağ'ın denizci devletlerinden olan Venedik'le yapılan savaşta alınan yenilgi, henüz Osmanlı'nın denizlerde yeterince etkili olamadığını göstermiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde ise donanmaya verilen önemin giderek artmaya başladığı görülmektedir.

² Taha Akyol, *Rumeli'ye Elveda: 100. Yılında Balkan Bozgunu*, Doğan Yayıncılık, 3.b., İstanbul, Şubat 2014, s. 293.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, 3.b., Ankara, 1998, s.389.

Fatih Sultan Mehmed üç tarafı sularla çevrili tarihi yarımada'yı fethetmek amacıyla donanmanın olmazsa olmaz olduğunu görek kuşatma için 350-400 parçalık bir donanma hazırlatmıştır. Bu gemilerden bir kısmının kızaklarla Haliç'e indirilmesi maddi ve manevi yönden İstanbul'un fethinde etkili olmuştur⁴.

İstanbul'un fethinden sonra donanma; İmroz, Taşoz, Semadirek, Limni, Eğriboz ve Midilli adalarını alarak Ege'yi Türk gölü haline getirmiştir. Rodos kuşatılmış ancak alınamamış, Kırım fethedilerek Karadeniz de Türk gölü haline getirilmiştir. Bu dönemde ayrıca, Gedik Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı donanması İtalya'ya gönderilmiş ve Osmanlı'nın İtalya'da fethettiği tek yer olan Otranto ele geçirilmiştir⁵.

Osmanlı Donanması en ihtişamlı dönemini ise Kanuni Sultan Süleyman devrinde Barbaros Hayreddin Paşa'nın Kaptan-ı Deryalığında yaşamıştır. Bu dönemde Preveze Deniz Savaşı'nda (1538) Andrea Doria komutasındaki 600 parçalık Haçlı Donanması 122 parçalık Osmanlı Donanması tarafından mağlup edilmiş ve böylece Akdeniz Türk gölü haline gelmiştir. Ardından Trablusgarp ve Tunus'un fetihleri, Cerbe Deniz Savaşı, Hint Deniz Seferleri Osmanlı Donanması'nın nüfuzunun geniş bir alana yayılmasında etkili olmuştur. Osmanlı donanması, eskisi kadar olmasa da denizlerde alınan son yer olan Girit'in fethine (1644-1699) kadar Akdeniz'de üstünlüğünü sürdürmüştür. Ancak Girit kuşatması sırasında Venediklilerin kullandığı kalyonlar karşısında Osmanlı donanmasının zayıf kalması - hatta Çanakkale Boğazı'ndan donanmamızın çıkışına müsaade edilmemesi - üzerine donanmadaki gemilerde bazı değişikliklere gidilmiştir. Artık Osmanlı donanmasında da kadirgadan kalyona geçişler başlamıştır⁶.

Osmanlı donanması klasik dönemde; kürekli, yelkenli ve hem kürekli hem yelkenli gemilerden oluşurdu. Kürekle yürüten gemilere genel olarak çekdiri denirdi. Bunlar da kürek sayısına göre karamürsel, aktarma, çamlıca, kütük, atkayığı, kancabaş, şayka, kırılgaç, firkate, kalite (galyot), pergende, mavna, kadirga, baştarde vs. gibi isimlerle anılırdı. Yelkenle hareket eden gemiler ise iki ve üç direkli olarak iki gruba ayrılırdı. İki direkli yelkenli gemilerin belli başlıları şunlardı: Şalope, brik, uskuna, şehtiye (şitye). Üç direkli gemilerin başlıcaları ise korvet, barça, kalyon, firkateyn isimleriyle anılırdı. Nehirlerde seyreden ve adına "*ince donanma*" denilen

⁴ İdris Bostan, "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Deniz Politikası", *XV-XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İSAV Yayınları, İstanbul, 1997, ss.185-204, s 87.

⁵ Bostan, "Deniz Politikası", s. 88.

⁶ İdris Bostan, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisi'nin Değişimi Kadirga'dan Kalyona", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIV, ss. 65-86, s. 69-70

küçük donanma ise; uçurma, varna, karamürsel, aktarma, üstüaçık, kırlangıç vs. gibi hafif ve küçük gemilerden oluşurdu⁷.

Osmanlı Donanması, farklı dönemlerde baskınlara maruz kalmış ve büyük kayıplar vermiştir. Donanma, ilk kez Kıbrıs'ın fethinden sonra İnebahtı'da haçlılar tarafından yakılmıştır (1571). Uluç Ali Reis bu bozguna, komutasındaki 30 kadar gemiyi kurtarmayı başarmış ve bu başarısından dolayı kendisine kılıç unvanı verilerek kaptan-ı deryalığa getirilmiştir⁸. İnebahtı'dan sonra görülen ikinci büyük felaket, 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı sırasında, 1770 yılında Çeşme'de uğradığı saldıdır. Baltık denizinden hareket eden Rus donanması, İngiliz ve Danimarkalı denizcilerin yardımıyla Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek Çeşme'de bulunan Osmanlı donanmasını yakarak yok etmiştir⁹. Üçüncü baskın ise, Mora İsyanı sırasında İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan Avrupa Devletleri donanmasının Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmasıdır. Son baskın ise Kırım Savaşı sırasında Rus donanmasının Sinop'ta bulunan Osmanlı donanmasını yakma olayıdır¹⁰.

Osmanlı Donanması'nın bu şekilde Avrupa donanmaları karşısındaki yıkımları ve denizlerde üstünlük kurma düşüncesi, Osmanlı'yı bu alanda da ıslahat yapmaya zorlamıştır. XVIII. yüzyılda batının ilerleyen tekniği karşısında zayıf kalan Osmanlı donanmasını geliştirmek amacıyla ıslahatlar yapılmıştır. Modern tekniklerle gemi inşası ve teknik eleman yetiştirilmesi düşüncesiyle 1773'te Mühendishane-i Bahri-i Humâyûn kurulmuştur. Fakat III. Selim'in tahta çıkmasına kadar bu düşünce gerçekleştirilerek modern bir donanmaya kavuşulamamıştır. III. Selim döneminde donanma ve tersanenin düzenlenmesi işiyle görevlendirilen Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın çalışmalarıyla atıl durumda bulunan 15 tersane faaliyete geçirilerek 45 gemi yaptırılmış ve donanma mükemmel bir hale getirilmiştir. II. Mahmud döneminde de tersanelere ve gemi yapımına büyük önem verilmiştir. Ancak 1827'de Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılması bütün bu gayretleri bir anda yok etmiştir¹¹.

⁷ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askerî Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 337-373, s. 364-365.

⁸ İdris Bostan, "Kılıç Ali Paşa", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. XXV, ss. 411- 412, s.411.

⁹ İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri, Tersâne'de Büyük Havuz İnşası", *150. Yılında Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1992, ss. 69-100, s. 69.

¹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* C. V, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 235.

¹¹ S. Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 513-650, s. 619.

Osmanlı Donanması'nın Sinop'ta yakılmasından sonra Abdülaziz döneminde üstünlük kurma adına, 15 zırhlı, 11 kruvazör, 40 torpidobot, 7 gambot ve 57 yardımcı gemiden oluşan 130 parçadan oluşan bir donanma kurulmuştur. Ancak bu donanmadan, gerekli teknik elemanlar yetiştirilmediğinden ve plansız programsız bir şekilde kurulduğundan verimli bir şekilde istifade edilememiştir. Bunun yanında donanmanın kullanılmayarak Haliç'te atıl bir vaziyette bekletilmiş olması da bu donanmadan beklenen verimin alınmasını engellemiştir¹². II. Abdülhamit döneminde de donanmaya gereken önem verilmemiş, özellikle daha önce donanmanın yakılmasıyla birlikte oluşan zararlar düşünüldüğü için az sayıda, küçük ve ateş gücü zayıf gemiler satın alınmıştır. Bu gemiler de büyük ölçüde Haliç'te tutularak kullanılmadığı için atıl vaziyette çürümeye terk edilmiştir. Özellikle 1897 yılındaki Yunan Savaşı'nda donanmadan yararlanılmak istenmiş ama zar zor Haliç'ten çıkarılan donanma Çanakkale'yi zor geçmiş ve ilk top atışı denemesinde gemilerin büyük kısmında kızaklar parçalanarak toplar güverteye serilmiştir¹³.

Bu durum üzerine II. Abdülhamit, donanmayı iyileştirmek amacıyla birkaç yeni gemi alma ihtiyacı hissetmiştir. Yeni alınan gemilerden Hamidiye ve Mecidiye Kruvazörleri ile Fransa'da yaptırılan dört muharip torpidonun iyi olduğu, ancak İtalya'dan alınan torpidolarla Almanya'dan alınan Peyk-i Derya, Peyk-i Şevket, Berk-i Satvet isimindeki kruvazörlerin pek işe yaramadığı belirtilmektedir¹⁴.

Haliç'ten çıkarılan donanmaya ait gemilerin bazılarının ilk ateşlerinde kızaklar parçalanmış ve toplar güverteye serilmiştir. II. Abdülhamit donanma yerine daha çok demiryoluna önem vererek özellikle deniz yoluyla hacca giden hacıların yolculuklarını rahatlatmaya ve ulaşım ve nakliye için demiryollarını kullanmaya başlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte donanmaya önem verilmesi gerektiğini düşünen yeni yönetim Bahriye'nin ıslahı için Amiral Gamble başkanlığında bir heyet kurdurmuştur. Gamble'nin Osmanlı Donanması ile ilgili: "... Donanma irili ufaklı 15 gemiden kurulmuştur. Bu gemiler bir hurda yığından başka bir şey değildir. Süratli bir zırhlı kruvazörün ateşi

¹² Hüsnü Özlü, "Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları'nda Ege Adaları'nın İşgali Süreci", *ÇTTAD (Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi)*, XII/25 (2012-Güz), ss. 9-32, s. 10.

¹³ Mehmet Şükrü, *Bahriyemizin Tarihçesi*, Mertebeyn-i Osmaniye Matbaası, İstanbul, 1328, s. 32.

¹⁴ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1329, s. 70.

karşısında bunların yarım saat içinde yok olması mümkündür.” şeklinde bir değerlendirme yapmıştır¹⁵.

2. Averof Zırhlısının Yunanlılar Tarafından Satın Alınmasının Osmanlı Donanması Üzerine Etkileri

XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Sanayi İnkılabı ve teknik alandaki gelişmelerin etkisiyle sömürgelerine rahat ulaşmak ve onları korumak isteyen Avrupalı devletler donanmaya büyük önem vermişler buharlı ve zırhlı gemiler yapmışlardır. XX. yüzyıl başında siyasi birliğini yeni kurmuş ve sanayileşmekte olan İtalya kendileri için Orlando kardeşlere 3 zırhlı siparişi vermiş, ancak zırhlılardan üçüncüsünü satın almamıştır. Orlando kardeşler de 1909 yılında, ellerinde kalan bu üçüncü gemiyi satmak için Osmanlı Devleti’ne teklifte bulunmuştur. Donanmayı güçlendirmek isteyen Osmanlı yönetimi, zırhlıyı almak istemiş ancak ekonomik sıkıntılar nedeniyle biraz çekimser kalmıştır. Bunun üzerine Orlando kardeşler zırhlıyı Yunanistan’a teklif etmişlerdir. Osmanlı gibi büyük bir devletin alamadığı bir gemiyi Yunanlılar da almaya güç yetiremeyeceklerini görmüşlerdir. Fakat bu sırada Yunanlılara böyle bir teklif yapıldığını haber alan George Averof¹⁶ Vakfı, yaklaşık 24.000 drahmi fiyat teklif edilen gemi için Yunan Devleti’ne, gemiye George Averof’un adının verilmesi şartıyla 8.000 drahmi hibe etmiştir. Bu parayı alan Yunan Devleti de kalan parayı tamamlayarak gemiyi satın almıştır¹⁷.

Yunanlıların böyle bir zırhlı alması üzerine denizlerde en azından Yunanlılarla az da olsa mücadele edebilecek bir gemiye sahip olmak isteyen İttihat ve Terakki yönetimi yeni gemi arayışlarına girmiştir. Bu sırada Osmanlı donanmasının içinde bulunduğu zayıf durumdan yararlanan Girit bağımsızlığını ilan etmiş, bu durum ise halkı galeyana getirmiş ve Donanma-

¹⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 321.

¹⁶ George Averof, Yanya yakınlarındaki Metsova’ya dünyaya gelmiş, 17 yaşında Moskova’da amcasının firmasında işe başlamış ve amcasının ölümünden sonra mirası kendisine kalmıştır. Kırım Savaşı sırasında Rus ordusunun ihtiyacını karşılaması sonucunda kısa sürede zenginleşmiş ve daha sonra İskenderiye’de bankerlik yapmaya başlamıştır. Hiç evlenmeyen George Averof, ölümünden sonra malvarlığını Yunan donanmasına bağışlamıştır. Pek çok bağışta bulunan Averof’un en önemli yardımlarından biri de 1896 yılında ilk kez düzenlenen olimpiyatlar için Atina’da bulunan olimpiyat stadını yaptırmıştır. 7.500.000 \$’dan fazla hayır faaliyetinde bulunduğu belirtilen Averof, 3 Ağustos 1899’da 70 yaşında İskenderiye’de vefat etmiştir. *The New York Times*, August 4, 1899.

¹⁷ Zafer Toprak, “Balkan Yenilgisi, Kimlik Sorunu ve Averof Zırhlısı”, *Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri: Gemiler, Efsaneler, Denizciler*, ed. Ekrem Işın, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2009, ss. 76-87, 82-83.

i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti kurularak donanmanın güçlendirilmesi için para toplanmaya çalışılmıştır¹⁸. İttihat ve Terakki yönetimi yeni gemiler bulmaya çalışmışsa da İngiliz ve Fransızlar Osmanlı'ya satılacak hazır gemilerinin bulunmadığını söylemişler ve bunun üzerine Almanya'dan alelacele artık iyice köhneleşmiş iki savaş gemisi alınmıştır¹⁹. Bu gemilere eski Osmanlı kaptan-ı deryalarının adları verilmiştir: Barbaros ve Turgut Reis. Ancak 18 yaşındaki bu iki gemi Yunanlıların Averof zırhlısı ile başa çıkacak durumda değildi. Özellikle Balkan Savaşları sırasında Averof zırhlısı, Ege Denizi'nde Osmanlı'ya adım attırmayacak ve Ege Adaları'nın Osmanlı'dan alınmasında başrol oynayacaktır.

3. Balkan Savaşları'nda Osmanlı'nın Averof Zırhlısıyla İmtihanı

Fransız İhtilali'yle birlikte yayılmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi, çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı'yı olumsuz etkilemiştir. İlk olarak 1804 yılında Sıplar bu düşüncenin etkisiyle isyan etmişler ve 1812 Bükreş Antlaşması'yla ilk ayrıcalığı elde eden azınlık olmuşlardır. İlk bağımsızlığı ise 1829 Edirne Antlaşması'yla Yunanlılar elde etmişlerdir. 93 Harbi'nden sonra imzalanan Berlin Antlaşması'yla da üç Balkan ulusu birden bağımsızlığını kazanmıştır: Sırbistan, Karadağ ve Romanya. Berlin Antlaşması'yla özerklik verilen Bulgaristan, 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı sırasında çıkan karışıklıklardan yararlanarak bağımsızlığını ilan etmiş ve Balkanlarda Osmanlı'ya bağlı gayrimüslim unsurlardan devlet kurmayan kalmamıştır²⁰.

Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'dan tamamen atmak isteyen Balkan Devletleri, özellikle aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı çekimser davranıyorlardı. Ancak Rusya'nın ağabeyliği ve II. Abdülhamit döneminde siyasi amaçlarla Bulgarlar ve Yunanlılar arasında çıkarılan kiliseler meselesinin İttihat ve Terakki'nin 1910'da çıkardığı kanunla çözülmesiyle birlikte Balkan ulusları arasında sorunlar çözülmeye başlamıştır. 1912

¹⁸ Ayten Can Tunalı, "Aydın Vilayetinde Donanma Cemiyeti'ne Yapılan Yardımlarla İlgili Bir Belge", *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 39, 2006, ss. 161-169, s. 162.

¹⁹ Tüccarzade, a.g.e., s. 81.

²⁰ Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, C. VI, TTK Yayınları, 1.b., Ankara, 2011, s. 3421.

yılında yapılan ittifak antlaşmaları ile birlikte Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ arasındaki ittifak tamamlanmış oldu²¹.

8 Ekim 1912’de Karadağ’ın saldırmasıyla başlayan savaşa, daha sonra Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan’ın da katılmasıyla savaş tüm Balkanlara yayılmış oldu. Osmanlı ordusu Balkan Savaşları’nda hem karada, hem de denizde mücadele etmek zorunda kalmıştır. Karada ordu, Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmış; doğu ordusu Bulgarlara karşı savaşırken, Batı ordusu ise 4 Balkan devletiyle birden mücadele etmiştir²². Denizlerde ise Ege denizinde Yunan donanmasıyla mücadele edilmeye çalışılmıştır. Ancak Averof gibi güçlü bir zırhlıya sahip olan Yunan donanması Osmanlı donanmasının boğazlardan çıkışına fırsat vermemiştir²³.

Balkan Savaşları’nda Osmanlı Donanması sadece Bulgarlara karşı başarı elde etmiştir. Özellikle Çatalca yakınlarına gelen Bulgar kuvvetlerini bombardımana tutarak onların ilerleyişini durdurmaya çalışmış ve bayağı bir hırpalamıştır. Balkan Savaşı’nın hemen başında Yunan Deniz Kuvvetleri, Yunan donanmasını iki ayrı filo ayırmış ve Osmanlı donanmasını boğaz önünde tıkama ve deniz egemenliğini kurma görevini vermiştir. Bu çerçevede Averof Zırhlısı’nın liderliğinde 6 muhrip 1 denizaltıdan oluşan birinci filo ile 3 zırhlı, 8 muhrip ve 2 torpidobottan oluşan ikinci filo Ege Denizi’nde ve adalarda Osmanlı donanmasına karşı harekât hazırlıklarına başlamışlardır²⁴. Osmanlı Donanması Çanakkale Boğazını abluka altına alan Yunan donanmasına karşı 16 Aralık 1912’de harekete geçmiş, İmroz önünde cereyan eden deniz savaşında her iki taraf gemileri ve özellikle Averof zırhlısı oldukça hasara uğramış olmasına rağmen Osmanlı donanması ablukayı kaldırmaya muvaffak olamamıştır²⁵.

Ege’de bulunan Averof zırhlısından kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Averof zırhlısını buradan uzaklaştırmak için, Hüseyin Rauf Bey komutasında Hamidiye Kruvazörü’nü 14 Ocak 1913’te Ege’ye salmıştır. Buradaki plana göre Averof zırhlısı, gizli bir şekilde Ege’ye açılacak olan Hamidiye Kruvazörü’nün peşine düşecek ve asıl Osmanlı Donanması da Ege’ye açılarak rahat hareket etme imkânı elde edecekti. Hamidiye Kruvazörü gizli bir şekilde Çanakkale Boğazı’ndan Ege’ye çıkmış, ancak Yunan donanması komutanı Amiral Konduryotis Rauf Bey’in planını sezmiş olacak ki Averof’u hareket ettirmemiş, 30 mil hızındaki dört destroyeri

²¹ Bayram Kodaman, “Osmanlı Siyasi Tarihi (1876-1920)”, *DGBİT (Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi)*, C. XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 19-200, s. 165.

²² Özlü, a.g.m., s. 13.

²³ Toprak, “Averof Zırhlısı”, s. 83.

²⁴ Özlü, a.g.m., s. 13.

²⁵ Sertoğlu, a.g.e., s. 3506-3507.

göndermiştir²⁶. Hamidiye Kruvazörü ta Şıra'ya kadar gidip, Makedonya adındaki bir Yunan Kruvazörünü batırmış ve burayı bombardımana tutmuştur²⁷. Hamidiye Kruvazörü yapmış olduğu bu seferle, sadece Yunanlıları değil Sırpı da tedirgin etmiştir²⁸.

18 Ocak 1913'te Yunan Donanması ile Mondros Deniz Savaşı'nı yapan Osmanlı donanması öncekinden daha ağır bir hasarla Çanakkale'ye geri dönmek zorunda kalmıştır²⁹. Deniz Savaşları'nda başarı sağlanamama sebeplerinden birinin komutanların siyasete karışması olduğu da Harp Tarihi Mecmuasında yer almaktadır. Halaskar Zabitan grubuyla İttihatçı zabıtlar arasındaki kıyasıya çekişme nedeniyle birbirlerinin başarılarını gölgelemek için bazı stratejik mevkiilerin düşmanın eline geçmesine dahi göz yumulmuştur. Burada da Kamil Paşa Hükümeti'ne ve Bahriye Nazırı Nazım Paşa'nın lehine bir başarı oluşmasını diye Averof zırhlısına karşı yapılan harekâta gereken yardımın yapılmadığı ifade edilmektedir³⁰.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nda İtalya'nın elinde bulunanlar hariç Ege adalarının tamamını Yunanlılara kaptırmıştır³¹. Balkan Savaşları'nda kaybedilen Çanakkale Boğazı'nın etrafındaki adalardan Bozcaada, İmroz, Semadirek ve Limni Adaları stratejik noktalar olup, Limni Adası daha sonra Yunanlıların en önemli üssü konumuna gelecektir. Boğazlar sisteminin bir parçası olan bu adalar daha sonra I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'ne karşı yapılan taarruzlarda da üs olarak kullanılmış ve bu üsler potansiyel tehdit olduğunu kanıtlamıştır³².

Balkan Savaşları'nda denizlerde alınan bu mağlubiyet ve adaların kaybedilmesi, İttihat Terakki yöneticilerinin güçlü bir donanmaya olan ihtiyacını ve iştiyakını artırmıştır. Bunun için özellikle halktan George Averof'u da örnek göstererek para talep etmişlerdir. George Averof'un Yunanlılar'a yapmış olduğu yardım iki farklı propaganda için kullanılmıştır. Birincisi Osmanlı zenginlerini ve halkını ordu ve donanmanın

²⁶ Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, Sinan Matbaası, İstanbul, 1965, s. 196.

²⁷ Ali Nazima, *Barbaros'un Hafidi Metin Hamidiye'nin Kahraman Kumandanı Rauf Bey*, Meziyet-i İktisadiye Kütüphanesi, İstanbul, 1328, s. 21.

²⁸ *Yeni Yol*, 21 Şubat 1328/6 Mart 1913, S. 18, HTU, 1/4.

²⁹ Sertoğlu, a.g.e., s. 3507.

³⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun Son Nefesi (Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet)*, Timaş Yayınları, 1.b., İstanbul, Mart 2014, s. 107.

³¹ Osmanlı Yönetimi, Uşi (Ouchy) Antlaşması'nda kendisine iade edilmesini istediği adaları Yunanistan'a kaptırmamak amacıyla, buranın İtalya'nın elinde kalmasını burayı geri alabilmesinin tek yolu olduğunu kabul etmiştir. Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Adanın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Bellekten*, C. XXIX, S. 113, Ocak 1965, ss. 77-120, s. 102.

³² Özlü, a.g.m., 12.

güçlendirilmesi için yardım etmelerini sağlamak amacıyla; ikincisi ise, bir Osmanlı tebaası olmasından dolayı kendi milletinden de olsa Yunanistan'a yapmış olduğu yardım ihanet olarak görülmüş ve İttihat Terakki'nin de izlemiş olduğu milliyetçi politikaların sonucunda milli bir iktisat anlayışı ortaya çıkmıştır.

Balkan Savaşları'ndan sonra, Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin de katkılarıyla halktan toplanan yardımlar neticesinde İngilizlere iki denizaltı sipariş edilmiştir. Ancak son taksitleri ödendikten bir gün sonra, 2 Ağustos 1914'te, sancak çekme töreninden yarım saat evvel bunlara el konulduğu "*Sultan Osman*" adı verilen drenotu teslim almakla görevli olan Rauf Orbay'a bildirilmiştir. İngilizler sadece "*Sultan Osman*" ve "*Reşadiye*" adlı Osmanlı gemilerine değil, Şili hükümetine ait bir gemi ile satın alınması kararlaştırılmış ve pazarlığı yapılmış iki torpido destroyuna da el koymuşlardır³³.

Osmanlı Devleti bu durumdan büyük rahatsızlık duymuş, diğer sebeplerin de etkisiyle Almanya'ya daha da fazla yaklaşımaya başlamıştır. Daha sonra İngilizlerden kaçan, Goben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisi Boğazlardan geçerek Osmanlı'ya sığınmıştır. İngilizler henüz tarafsız durumda bulunan Osmanlı'nın gemileri kendisine teslim etmesini istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti bu gemileri Almanya'dan İngiltere'de alacağı olan iki geminin yerine satın aldığı ifade etmiştir. Ve bunlara Osmanlı bayrağı çekilerek Yavuz (Goben) ve Midilli (Braslau) isimleri verilmiştir³⁴.

27 Ekim 1914'de Amiral Schoun komutasındaki Yavuz ve Midilli'nin de bulunduğu 11 gemilik Osmanlı filosu, hükümetin ve padişahın haberi olmadan Karadeniz'e açılmıştır. filo, 29 Ekim 1914'te Rus gemilerine saldırmış, Rusların Sivastopol ve Odessa limanlarını bombalamıştır. Bu durum üzerine 2 Kasım 1914'te Ruslar da Osmanlı'ya savaş açmış ve böylelikle Osmanlı Devleti bir oldubittiyle I. Dünya Savaşı'na girmiştir³⁵.

4. Averof Zırhlısının Osmanlı Devleti'nde Milli İktisat Politikası Üzerine Etkisi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim ve kültür alanında olduğu gibi iktisadî alanda da milliyetçi politikalar izlemeye başlamış ve bu alanda Türkleri daha güçlü bir şekilde ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra İttihat ve Terakki

³³ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, Truva Yayınları, 1. b., Eylül 2004, s. 17-18.

³⁴ Karal, a.g.e., C. XIX, s. 386.

³⁵ Karal, a.g.e., C. XIX, s. 395-397.

Türklüğün ekonomik alanda geri kalmışlığını gidermeyi “*mukaddes gaye*” olarak benimsemiştir. İttihat ve Terakki 1913’te kabul edilen siyasi programında da; milli iktisat siyasetine engel koyan, ekonomik bağımsızlığı zedeleyen kapitülasyonların, yabancılara tanınan bütün ayrıcalıklarla birlikte kaldırılmasını en önemli ekonomik hedef olarak belirlemiştir. Aslında bu amaç doğrultusundaki çalışmalar açıkça ifade edilmemekle beraber Bosna-Hersek’in Avusturya tarafından ilhak edilmesinden sonra Avusturya mallarına ve bu malları satan gayrimüslim tüccarlara karşı boykot uygulayarak daha küçük çapta ticaret yapan Türk tüccarlara yarar sağlamıştır³⁶.

Averof zırhlısının Balkan Savaşları’nda göstermiş olduğu başarılar Osmanlı’nın “*intihab-ı iktisadi*” denilen ekonomik uyanışında da etkili olmuştur. Balkan Savaşları’nın neden olduğu zulümler, kaybedilen topraklar, Osmanlı toplumunda Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında derin bir uçurum açmıştır. Bu sebeplerden dolayı, bu dönemde Gayrimüslimlere ve özellikle Rumlara karşı 1913-14 yıllarında bir boykotaj uygulaması başlamıştır. Boykotajın gerekçesi ise, Osmanlı Rum vatandaşlarının Yunan hükümetine bağlıta buldukları söylentisiydi. Boykotajı yürütenlere göre Balkan Savaşları’nda Yunanistan’ın başarısı kısmen Osmanlı Rumlarının mali desteğiyle gerçekleşmişti³⁷.

Averof zırhlısı, Balkan Savaşları sonrasında halkın iktisadi uyanışını sağlamak amacıyla özellikle kullanılmıştır. Bu zırhlının satın alınmasında Osmanlı vatandaşı bir Rum olan George Averof’un malvarlığını Yunan donanmasına bağışlamış olması³⁸ ve bu vakfın yardımları neticesinde bu geminin alınmış olması, halka dağıtılan bildirilerde ve yayınlarda özellikle vurgulanmıştır. Tasfir-i Efkâr Gazetesi’nin 13 Mayıs 1914 tarihli nüshasında yer alan “*Yerli Rumlar Yunan Donanmasına Muavenet Etmiyorlar mı?*” başlıklı haberin altında George Averof’un İstanbul’da basılan Rumca alfabe kitabının üzerindeki resmi yer almaktadır. Resmin altında ise “*büyük vatanperver*” şeklinde bir elkab yer aldığı belirtilmektedir. Gazete daha önceleri de Osmanlı vatandaşı Rumların gizli ve aleni bir şekilde Yunanistan’a ve Yunanlılara yardım ettiklerini belgelerıyla yazdıklarını belirtmekte ve bundan dolayı da pek çok defa gazetenin yayınlarının durdurulduğu belirtilmektedir. Bu haberi verdikten sonra gazete okuyuculara şu şekilde seslenmektedir:

³⁶ Yaşar Semiz, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, ss. 217- 244, s. 236-237.

³⁷ Toprak, “Averof Zırhlısı”, s. 85.

³⁸ The New York Times, August 4, 1899.

“Şimdi umum vatandaşlarımıza sorarız: Balkanlar harbinde bizimi zararımıza en büyük vezâifden birini gören (Averof) zırhlısı değildir? Bu zırhlıyı iştira iden âdemin resmini İstanbul’da (büyük vatanperver) vasfıyla Müslümanların gözü önünde Rum mekteblerine tevzi’ etmek, yeni yetişen rum çocuklarına ‘siz de bu âdemin eserine iktifsa idin’ demekden başka manayı haiz midir? Gözümüz önünde bu kadar müdhiş, bu kadar muhinane deliller de dururken biz hala vadi-i gafletde olacak mıyız? Hala (yavuz hırsız ev sahibinin basdırır) meseline nam-ı masadak olacak surette oparılan sahte feryadların istizar düşecek miyiz? Hala yüzümüze karşı, artık saklamaya bile lüzüm görmeden, hissiyat-ı hainanelerini böyle cereyanları, en kavi ve azamiüteessür silah olan vasıta-i iktisadiye ile te’dib ve tecziye eylemeyecek miyiz? Hala içtiğimiz suya, yediğimiz ekmeğe, giydiğimiz elbiseye kadar onlardan tedarike devam eyleyecek miyiz? Hususiytle hala, bu kadar aşikâr bir şekil alan bu hakikatleri, ancak vatan namına bağıra bağıra i’lân iden Tasfir-i Efkâra kabahat bulacak mıyız?”³⁹

Gazetede yer alan haberden de anlaşılacağı üzerine, burada George Averof ve Yunanistan’a yardım eden bazı Rum vatandaşlar üzerinden genelleme yapılarak, Rumlarla olan alışverişin kesilmesi noktasında tavsiyelerde bulunmaktadır. Burada belki de en önemli sıkıntılardan biri, Yunanistan’a yardım etmeyip Osmanlı’ya sadık olan Rumların ötekileştirilmeye başlanmasıdır.

Rumlara karşı yapılan boykot hareketi, Yunanlıların Makedonya Türklerine yaptıkları zulme karşı bir tepki olduğu kadar, Rumların ekonomik durumunu sarsarak Türklere bu alanda gelişmek imkânını verebilecek bir tedbir diye düşünülmekteydi. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti, Rumlarla Yunanlıların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde Müslüman ve Türk esnaftan alışverişi ve Rum ve Yunan tüccarlarıyla her türlü ilişkinin kesilmesi düşüncelerini halka yaymıştır. Boykotla iki amaca ulaşmak hedeflenmişti: Rumların elindeki sermayenin tahrip edilmeden millileşmesini sağlamak ve bunun bir sonucu olarak da Rumları gönüllü göçe zorlamak⁴⁰.

Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu dışa bağıllık ve dağılmaya çare olarak Türk ve Müslüman unsurun ekonomik hayata katılması ve bu kesimde sermaye birikiminin sağlanması düşüncesi çerçevesinde Aralık

³⁹ *Tasfir-i Efkâr*, 13 Mayıs 1914, Bayezid Kütüphanesi, HTU (Hakkı Tarık Us) Koleksiyonu, 289/306.

⁴⁰ Hasan Taner Kerimoğlu, “1913–1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey’in Bir Risalesi”, *ÇTTAD (Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi)*, V/13, (2006/Güz), ss. 91-107, s. 96.

1913'te Teşvik-i Sanayi-i Kanun-i Muvakkati yayınlanırken 1914 yılı başlarında Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi çıkarılmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi I. Dünya Savaşı başladıktan sonra “*milli iktisat*” çabaları çerçevesinde, ekonomiyi millileştirmek ve yabancı şirketleri denetim altına almak için gayret gösterdi. Alman ve Avusturya elçileri de dâhil olmak üzere bütün büyük devlet elçilerinin protestosuna rağmen 1 Ekim 1914'te geçici kaydıyla kapitülasyonları kaldırdı. İttihat ve Terakki yönetimi, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve bütün olumsuzluklarına rağmen ekonomik politikalarını uygulamaya devam etmişlerdir. 1 Ocak 1917'de Teşvik-i Sanayi-i Kanun-i Muvakkatinin Suret-i Tatbiki Hakkındaki Nizamname çıkarılmıştır⁴¹.

İttihat Terakki Cemiyeti'nin çalışmaları sonucunda, savaş yılları olmasına rağmen 1914-1918 döneminde milli anonim şirketlerin sayısında önemli bir artış sağlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanına kadarki dönemde Osmanlı ülkesinde kurulan ya da büyük ölçüde Anadolu'da faaliyet gösteren anonim şirket sayısı 86 iken, 1908-1918 yılları arasında 236 şirket kurulmuştu. Meşrutiyet'in ilk beş yılında kurulan anonim şirket sayısı 113'tü. Savaş yılları olmasına rağmen 1914-1918 yıllarında kurulan anonim şirket sayısı ise 123 olmuştur. 1919 yılında ise ancak 9 şirket kurulması bu dönemde meydana gelen değişimi göstermesi bakımından önemlidir⁴². Bu dönemde kurulmuş olan 123 anonim şirketin büyük çoğunluğu Müslüman-Türk müteşebbisler tarafından kurulmuştur⁴³.

5. Mütareke Döneminde Averof Zırhlısı

I. Dünya Savaşı'nda Yunanlılar savaşa sonradan dâhil olmuşlar ve bu savaşta da Averof zırhlısından en iyi şekilde yararlanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla çekilmesi üzerine İtilaf Devletleri Ateşkesin ilk maddesi gereği boğazlardan geçerek 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmişlerdir. Normalde İstanbul'a gelecek gemiler arasında özellikle Osmanlı Devleti Yunan gemilerinin olmamasını istemiş ve bu da kabul görmüş olmasına rağmen 4 Yunan gemisinin İstanbul'a geldiği belirtilmektedir. 13 Kasım'da Yunan donanmasından ilk olarak Averof zırhlısı Boğaz'dan mızıkça çalarak Moda hizasına doğru ilerledikten sonra Kadıköy'e demirlemiş, üç Yunan torpidosu

⁴¹ İsmail Yıldırım, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 2, 2001, ss. 313-326, s. 324.

⁴² Zafer Toprak, *Türkiye'de “Milli İktisat” (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 57-58.

⁴³ İrfan Davut Çam, “Bir Milli İktisat Projesi:İzmir İktisat Kongresi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5, Issue 5, October 2012, ss. 45-56, s. 49.

da onu takiben Boğaz'a girmiş, daha sonra birkaç manevra yaptıktan sonra Boğaz'dan uzaklaşmıştır.⁴⁴

İtilaf Devletleri Donanması'nın İstanbul'a gelmesiyle birlikte gayrimüslim azınlık arasında, özellikle Rumlar tarafından taşkınlıklar yapılmaya başlanmıştır. Kadıköy'den bir sandala binen bir Osmanlı ve bir Yunanlı Rum, George Averof zırhlısına yanaşmak için teşebbüs etmişlerse de gemiden karşılık görmedikleri için tekrar Kadıköy'e dönmeye mecbur olmuşlardır. Anlaşma gereği öğleden sonra saat iki civarında bütün İtilaf Devletleri donanması İzmit Körfezi'ne doğru hareket etmiştir.⁴⁵

İtilaf Devletleri'nin İstanbul'a geldiği gün, Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'a gelmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın İtilaf Devletleri donanması boğazdan geçerken söylediği "*Geldikleri gibi giderler!*" sözünü yanında bulunan hüzünlü yaveri Cevat Abbas Bey'e ve arkadaşı Dr. Rasim Ferit Bey'e Yunan zırhlısı Averof'un geçişi sırasında söylemiştir. Ayrıca bu manzara karşısında "*Hata ettim; İstanbul'a gelmemeli idim; ne yapıp yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı*" diyerek pişmanlığını belirtmiştir.⁴⁶

Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgali sırasında Averof Zırhlısı'nın İzmir Limanı'nda demirlemiş olduğu, Midilli'de bulunan Yunan kuvvetlerinin başında bulunan Albay Zafiri'nin bir Yunan savaş gemisiyle İzmir'e gelerek Averof zırhlısına çıktığı belirtilmektedir.⁴⁷

Yunan donanması değişik dönemlerde Anadolu sahillerine bombardımanında bulunmuştur. Bundan dolayı BMM tarafından bunların bu bombardımanlarına karşı dikkatli olunması gerektiği bizzat Bakanlar Kurulu'nda alınan kararlarda Averof'un ismi zikredilerek yer almaktadır. Bakanlar kurulu 3 Temmuz 1921'de vermiş olduğu kararda 12 Haziran 1921 tarihinden itibaren Karadeniz sahillerinin savaş alanı ilan edildiği ve buna göre hareket edilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁴⁸ Ayrıca Averof zırhlısı Anadolu'daki Rumların tahrik edilmesinde ve bunların galeyana getirilmesinde propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Yunan donanmasının en önemli gemisi olan Averof'un ve diğer Yunan zırhlılarının tenekeden büyük ölçekte resimleri yapılarak içinde mumlar yakılıp omuzlarda taşınarak

⁴⁴ Minber, 14 Kasım 1918, S. 14, HTU, 26/80.

⁴⁵ Minber, 14 Kasım 1918, Us, 26/80.

⁴⁶ E. Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)", *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 28, 1995, ss. 173-206, s. 182.

⁴⁷ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I-IV, C.I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 189.

⁴⁸ Yılmaz Kurt, *Pontus Meselesi*, TBMM Yayınları, Ankara, 1995, s. 381.

Rumların heyecanlandırıldığı Canik Polis Müdürü Tevfik Hadi tarafından 22 Kasım 1921 tarihinde hazırlanmış olan raporda belirtilmektedir⁴⁹.

Averof zırhlısı daha sonra Büyük Taarruz öncesinde Karadeniz sahillerinin bombalanmasında da görev alacaktır. 9 Eylül 1922'de İzmir'in Yunan İşgalinden kurtarılması üzerine Averof zırhlısı Anadolu'dan kaçmak zorunda kalan Yunan askerlerinin ve gayrimüslim Rumların Ege adalarına taşınmasında kullanılmıştır. Averof zırhlısı sonraki yıllarda okul gemisine dönüştürülmüşse de II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine tekrar Yunan Donanması'nın Amiral gemisi olmuştur. Almanların Yunanistan'ı işgali üzerine Girit'e kaçan Averof zırhlısı, Yunanistan'ın Nazi işgalinden kurtarılmasından sonra tekrar geri gelmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda ıskartaya ayrılan tarihi gemi 1984 yılından itibaren müze olarak kullanılmaya başlanmıştır⁵⁰.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın Averof zırhlısını satın alması üzerine, Ege Denizi'nde üstünlüğü küçük bir devlete kaptırmıştır. Averof'un Yunanlılar tarafından satın alınmasından sonra Donanma Cemiyeti'nin topladığı yardımlarla Almanya'dan iki eski savaş gemisi alınmış, ancak bu gemiler Averof'la karşılaştırıldığında çok zayıf kalmışlardır. Daha sonra Balkan Savaşları sırasında bu geminin bizim donanmamızı Çanakkale'ye hapsedmesi, Ege Adaları'nı kaybetmemize neden olmuştur. Tabii bu durum hem halkın donanmayı güçlendirmek için yardımda bulunmasına hem de milli duyguların gelişmesinde etkili olmuştur. Balkan Savaşları'ndan sonra halkın yardımlarıyla İngiltere'ye iki denizaltı yaptırılmış, ancak bu gemiler de I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine bize teslim edilmemiştir.

Averof'un Osmanlı'nın eski tebası olan bir Rum'un yardımlarıyla satın alınması, ekonomik alanda da hem İttihat ve Terakki yöneticilerinde hem de halkta "*intibah-ı iktisadi*"ye neden olarak ekonomik alanda milliyetçi düşüncelerin gelişmesinde ve milli iktisat politikasının gelişmesinde etkili olmuştur. Balkan Savaşları'ndan sonraki dönemde kapitülasyonlar kaldırılarak yerli şirketlerin kurulmasına büyük önem verilmiş, özellikle Rumlara karşı ekonomik alanda bir boykot uygulanmaya başlanmıştır.

Averof zırhlısının Osmanlı'ya vermiş olduğu en büyük rahatsızlık ise, Mondros'un imzalanmasından sonra, Rumların bu gemiyi bayram neşvesiyle karşılaması olmuştur. İstanbul'da gayrimüslimler bir şenlik

⁴⁹ Kurt, a.g.e., s. 408-409.

⁵⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Greek_cruiser_Georgios_Averof

havası içinde Yunan gemilerini ve askerlerini karşılarken, Müslüman Türk ahali bir matem hüznü içerisinde, Çanakkale Cephesi'nde verilen cansiperane mücadele ile geçmelerine izin vermedikleri bu gemilerin geçişini yaşlı gözlerle izlemiştir.

KAYNAKLAR

- Akyol, Taha, *Rumeli'ye Elveda: 100. Yılında Balkan Bozgunu*, Doğan Yayıncılık, 3.b., İstanbul, Şubat 2014.
- Ali Nazima, *Barbaros'un Hafidi Metin Hamidiye'nin Kahraman Kumandanı Rauf Bey*, Meziyet-i İktisadiye Kütüphanesi, İstanbul, 1328.
- Bostan, İdris, "Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri, Tersâne'de Büyük Havuz İnşası", *150. Yılında Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, ss. 69-100.
- _____, "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Deniz Politikası", *XV-XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İSAV Yayınları, İstanbul, 1997, ss.185-204.
- _____, "Kılıç Ali Paşa", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. XXV, ss. 411- 412.
- _____, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisinin Değişimi Kadırga'dan Kalyona", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIV, İstanbul, 2004, ss. 65-86.
- Çam, İrfan Davut, "Bir Milli İktisat Projesi: İzmir İktisat Kongresi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5, Issue 5, October 2012, ss. 45-56.
- Greek Cruiser Georgios Averof*,
http://en.wikipedia.org/wiki/Greek_cruiser_Georgios_Averof
- Kandemir, Feridun, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, Sinan Matbaası, İstanbul, 1965.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V;IX, TTK Yayınları, Ankara, 1996.
- Kerimoğlu, Hasan Taner, "1913–1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi", *ÇTTAD (Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi)*, V/13, (2006/Güz), ss. 91-107.
- Kodaman, Bayram, "Osmanlı Siyasi Tarihi (1876-1920)", *DGBİT (Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi)*, C. XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 19-200.
- Kurt, Yılmaz, *Pontus Meselesi*, TBMM Yayınları, Ankara, 1995.

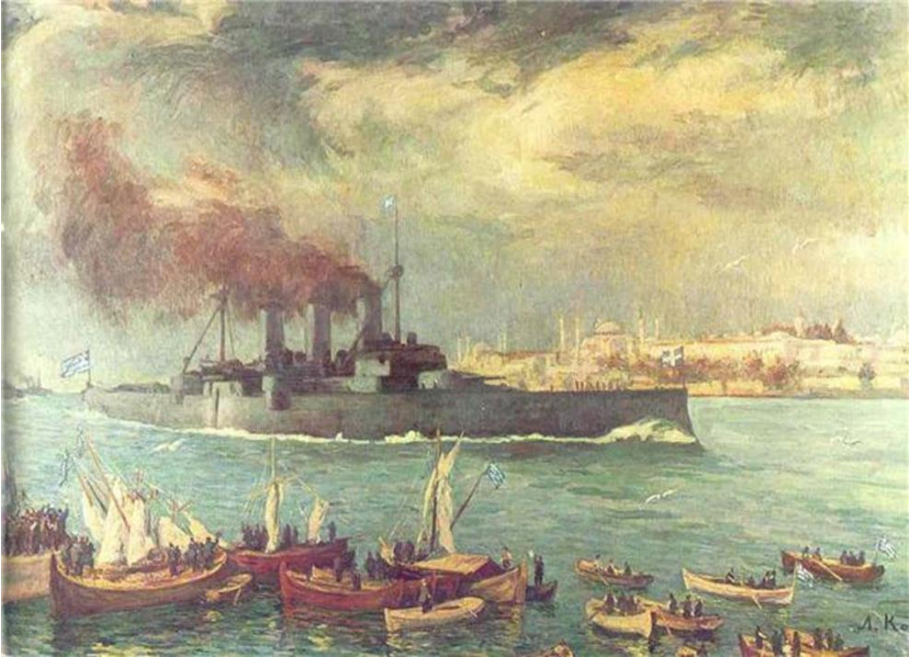
- Kütükoğlu, S. Mübahat, “Osmanlı İktisadî Yapısı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 513-650.
- Mehmet Şükrü, *Bahriyemizin Tarihçesi*, Mertebeyn-i Osmaniye Matbaası, İstanbul, 1328.
- Minber*, 14 Teşrin-i Sani (Kasım) 1918, S. 14, Bayezid Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, 26/80.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, Truva Yayınları, 1. b., İstanbul, Eylül 2004.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun Son Nefesi (Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet)*, Timaş Yayınları, 1.b., İstanbul, Mart 2014.
- Özcan, Abdülkadir, “Osmanlı Askerî Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 337-373.
- Özlu, Hüsnü, “Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları'nda Ege Adaları'nın İşgali Süreci”, *ÇTTAD (Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi)*, XII/25, (2012-Güz), ss. 9-32.
- Semiz, Yaşar, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014, ss. 217- 244.
- Sertoğlu, Mithat, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, C. VI, TTK Yayınları, 1.b., Ankara, 2011.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I-IV, C.I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Tasfir-i Efkar*, 13 Mayıs 1914, HTU (Hakkı Tarık Us) Koleksiyonu, 289/306.
- The New York Times*, August 4, 1899.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de “Milli İktisat” (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- _____, “Balkan Yenilgisi, Kimlik Sorunu ve Averof Zırhlısı”, *Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri: Gemiler, Efsaneler, Denizciler*, ed. Ekrem Işın, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2009, ss. 76-87.
- Tunalı, Ayten Can, “Aydın Vilayetinde Donanma Cemiyeti'ne Yapılan Yardımlarla İlgili Bir Belge”, *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 39, 2006, ss. 161-169.
- Turan, Şerafettin, “Rodos ve 12 Adanın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı”, *Belleten*, C. XXIX, S. 113, Ocak 1965, ss. 77-120.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1329.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, 3.b., Ankara, 1998.
- Yalçın, E. Semih, “Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)”, *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 28, 1995, ss. 173-206.
- Yeni Yol*, 21 Şubat 1328/6 Mart 1913, S. 18, HTU Koleksiyonu, 1/4.
- Yıldırım, İsmail, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 2, 2001, ss. 313-326.

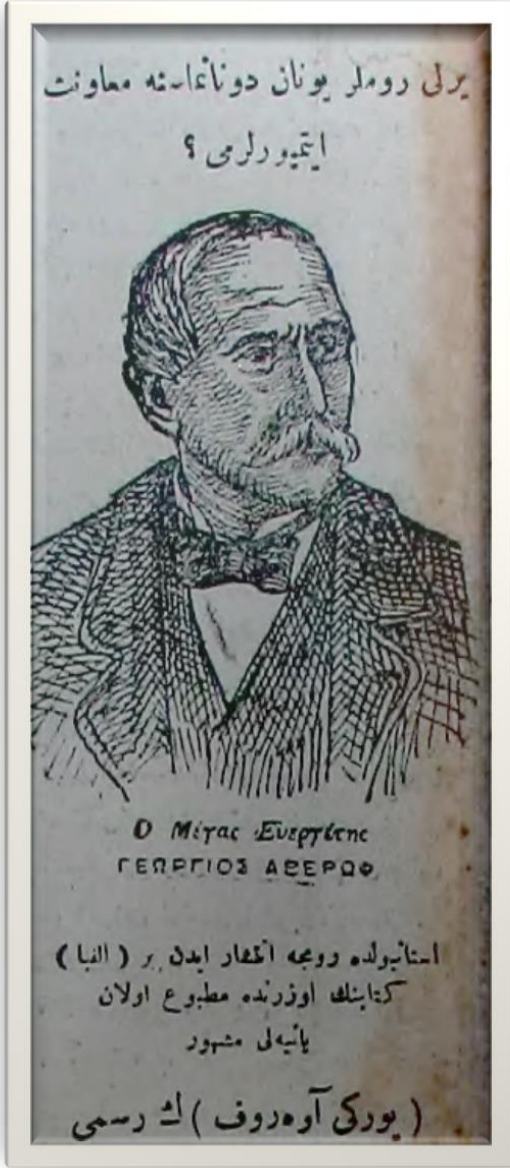
Ekler

Ek. 1. 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgali sırasında Averof zırhlısının boğazdan geçişini gösteren Likourgos Kogevinas tarafından yapılmış temsili resim.

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Averof_painting_1919_Bosporus.jpg

Ek. 2. Tasfîr-i Efkâr gazetesinin 13 Mayıs 1914 tarihli nüshasında “Yerli Rumlar Yunan Donanması’na Muavenet Etmiyorlar mı?” başlıklı haberde bulunan George Averof’un resmi.

Ek. 3. George Averoff'un 4 Ağustos 1899 tarihli The New York Times gazetesinde yer alan ölüm haberi.

GEORGE AVEROFF DEAD.

**He Had Expended More Than \$7,500,-
000 in Charities—A Benefactor of
Greece and Egypt.**

ALEXANDRIA, Egypt, Aug. 3.—George Averoff, the wealthy Greek, whose gift of a million francs for the restoration of the Stadium at Athens led to the revival of the Olympic games a few years ago, died here to-day in his seventieth year.

M. Averoff, who was born in Metzovo, Epirus, was a man of almost innumerable charities. When a lad of seventeen he became a clerk in his uncle's firm in Moscow, and upon the death of his relative inherited \$500,000. This fortune he increased very largely as a contractor for the supplies needed for the Russian troops in the Crimean War, and later as a banker in Alexandria. He never married, and it has been understood that his desire was to make the Greek Navy his legal heir.

At the outset of the Greco-Turkish war he won the special gratitude of the Greeks by presenting 40,000 uniforms to the Hellenic troops. In the erection of public buildings in Greece and the maintenance of public charities and other philanthropic interests he is said to have expended no less than \$7,500,000. It was his generosity which made it possible to revive the Olympic games successfully in Athens in 1896. The games were played in the Stadium, which he rebuilt. The lower part was constructed of marble, but owing to lack of time the upper part was finished in wood and painted white. Subsequently the wooden superstructure was removed and replaced by marble at M. Averoff's expense. On April 5, 1896, the day before the opening of the games, the Duke of Sparta unveiled a statue of the philanthropist, erected by the grateful citizens of Athens. The restoration of the Stadium cost more than 3,000,000 francs.

In Alexandria M. Averoff built a church, a boys' school, and a girls' school called the Parthenogeion. The teachers in both schools were paid by him. In Athens he endowed and built a boys' reformatory, a military school, and a polytechnic college, which cost more than \$300,000.

The New York Times

Published: August 4, 1899

Copyright © The New York Times

CEMAL SÜREYA ŞİİRİNDE DİL, İMGE VE ÖZEL AD SÜRPRİZLERİ

*Bâki ASİLTÜRK**

ÖZET

Cemal Süreya, İkinci Yeni hareketinin önde gelen şairlerindedir. Şiirlerinde dilin etkili kullanımına özel bir önem verir, şiirde sık sık sürprizli ifadeler başvurur. Onun şiirlerinde sürprizli ifadeler dile, imgeye veya özel adlara bağlı olarak gelişir. Cemal Süreya'nın sürprizli ifadelerine verdiği önemi anlamak için ondan birkaç şiir okumak yeterlidir. Şairin özgün şiir dili, beklenmedik ifadelerin şaşırtıcı etkisiyle kimlik kazanır. İmgesel sürprizler, Cemal Süreya şiirinde şaşırtıcı imgelerle veya klişe imgelerin dönüştürülmesiyle sağlanır. Öte yandan, özel adlarla sağlanan sürpriz kullanımlar bu şiire büyük zenginlik katar. Türk edebiyatında özel adları imgesel anlam yükleyerek yaygın şekilde başarıyla kullanabilen tek şair Cemal Süreya'dır. Dilsel sürprizler ise onun şiirinde Orta Asya Türkçesinden sözcüklere yer verme veya beklenen ifade yerine beklenmeyen ifadeyi kullanma şeklinde gerçekleşir.

Anahtar Sözcükler: İkinci Yeni, Cemal Süreya, sürpriz kullanımlar.

ABSTRACT

Language, Image and Proper Noun Surprises at Cemal Süreya Poetry

Cemal Süreya is one of the most prominent poets of İkinci Yeni (The Second New) movement. He pays a special importance to using of language and often resorts to surprising expressions. The surprising expressions in his poems flourish depending on language, images or proper names. It is enough to read a couple poems by Cemal Süreya in order to understand the importance that he gives to surprising expressions. The original poetry language of the poet obtains identity with the surprising effect of unexpected expressions. Imagery surprises in Cemal

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Süreya's poetry are provided by surprising images or by transformation of cliché images. Besides, surprising expressions which are provided by proper names add a tremendous richness to this poetry. The only poet who uses proper names extensively and successfully by attributing imagery meanings to them in Turkish literature is Cemal Süreya. Lingual surprises occur in form of giving place to words from Central Asian Turkish or instead of using the expected expression using an unexpected one.

Key Words: *İkinci Yeni (The Second New), Cemal Süreya, surprising expressions.*

Şiirde ifade ve imge sürprizleri, şiirin anlatım akışı bağlamında, beklenenin gerçekleşmemesi veya beklenmeyenin gerçekleşmesi şeklinde tezahür eder. Şiirlerin alışılmış anlatım ve anlam akışında birbirini izleyecek sözcük ve sözcükler doğrudan tahmin edilebilir olmasa dahi genellikle okuru şaşırtmayan bir akışa tâbidir. Sürpriz söyleyişe başvurmayı isteyen şair ise bazen dilsel verilere dayanarak bazen de doğrudan hayat içindeki durumlardan yola çıkarak okura şaşırtıcı gelen ifadelere başvurabilir. Halk şiirinde âşıklık geleneğinin ayrılmaz parçalarından olan atışmalarda, tasavvuf şiirindeki şathiyelerde, Divan şiirinde de tehzillerde sürprizli ifadelerle rastlanabilmekle beraber bu üç gelenekte de şiirlerin anlam ve anlatım akışı genellikle belli kurallara, alışılmış biçim ve biçemlere bağlı olarak ilerlemektedir. Tanzimat sonrası şiirde, Hâmid'in bazı metinleri istisna tutulursa, sürprizli ifade yok gibidir; şair anlam bütünlüğü maksadına bağlı kaldığından şiirde küçük de olsa sapmalara rastlanmaz.

Şiir dilinde biçemin temel ögesi hâline gelmiş sürprizli ifade veya şaşırtıcılık, dendiğinde modern zamanlar içinde akla gelecek ilk örnekler Garip şairlerine aittir. Bilindiği üzere, Garip şairlerinin şaşırtıcılığı genellikle hayata ilişkin durumlardan kaynaklanır. Anlatım akışını -ilk bakışta- sekteye uğratar görünen dilsel sürprizler onların şiirlerinde kendisine yer bulmamıştır. Biçimi kökten değiştiren Orhan Veli ve arkadaşları, bunu bir kez gerçekleştirdikten sonra, yaşananın içinde var olan ama daha önceki dönemlerde söz konusu edilmeyen şaşırtıcı halleri şiirleştirmekte ustalaşmıştır.

Cemal Süreya'nın poetik biçiminin temel özelliklerinden olan anlatım sürprizleri Türk şiir tarihinin tam da bu noktasında devreye girer. 1950'lerin ortalarında Garip'ten İkinci Yeni'ye geçilir ve bir poetik zihniyet değişimine girilirken sonradan İkinci Yeni diye anılacak anlayışın öncülerinden olan Cemal Süreya neredeyse tamamen kendine özgü diyebileceğimiz bir biçim geliştirir. Bu biçimin karakterini belirleyen katmanlardan biri dilin sürprizli kullanımınıdır. "*Şüphesiz huorum şiir için eskiden de çok şeydi. Ama bugün daha çok şey.*" (SÜREYA 2006: 195)

diyerek dilin ince alay tekniğini görünür kılacak şekilde kullanılmasına önem veren Cemal Süreya, kendisinin *humour*'da, ironide, dilin sürprizli kullanımında Garip şairlerinden farklı bir yöneliş içinde olduğunu sezdiiren şu cümleleri önemlidir: “Garip üçgenindeki şairlerin şiirlerinde asıl olan olaydı, paradoks da espri de olaya ilişkindi. Yani işin hikâye tarafına, salt ona.” (SÜREYA 2006: 196)

Cemal Süreya, İkinci Yeni içinde -Ece Ayhan'la birlikte- dile müdahalenin, dili bozup yeniden yapmanın en ilginç örneklerini veren şairdir. Sadece dile müdahale etmekle yetinmemiş, alışılmış imge düzenine de müdahale etmiş, 1920'lerde ve 30'larda Türk şiirinde yaygın olarak görülen simbolist imgesel düzenini ciddi anlamda değiştirmiş, biçimsel şaşırtıcılık ögesini şiir diline yerleştirmiştir. Dil ve ifade üzerinden geliştirdiği poetik çaba, Cemal Süreya'nın biçime verdiği önemin sonucudur:

“Şiiri doğuran kişisel biçimlerdir. (...) Şiirde öz, biçim diye bir ayırma yapan arkadaşlar bu ayırmayı nereden yapacaklarını bilemiyorlar ve özü savunurken çıkmaza düşüyorlar. (...) Bir şiiri şiir eden şairin genel fikir eğilimi değil, onun kişiliğinden ayrı olmayan özel perspektifidir. Yani biçim.” (SÜREYA 2006: 210-211)

Biçime bu kadar önem veren ve dahası biçimi kişisellik sayan şair, kendi kuşağı içinde İkinci Yeni'nin bazı genel özelliklerine bağlı kalmakla veya o özellikleri taşıyan şiirler de yazmakla birlikte neredeyse tamamen kendine özgü diyebileceğimiz bir biçim geliştirirken dilin sürprizli kullanımını şiir tekniğinin merkezine oturtur.

Cemal Süreya'nın Türk şiir geleneğini Divan'dan Halk'a, saf/öz şiirden Garip'e, Toplumcu damardan Attilâ İlhan tekniğine ne kadar iyi bildiği gerek denemelerinden gerekse günlük ve söyleşilerinden rahatlıkla anlaşılabilir. Onun, şiir diline *müdahale* edimine bu yönden bakıldığında genellikle donanımın getirdiği bir sahicilikle karşılaşılır. Sahip olduğu bilgi ve donanım Cemal Süreya şiirine hem hayat hem de dil içinden sahicilik ve hayatiyet kazandırmıştır. Dile yaptığı müdahale ne şekilde olursa olsun, *bağlama* özel bir önem verir. Şiire koyduğu sözcük veya sözcenin ayakları havada, yersiz yurtsuz, bağlamından kopuk kalmasına izin vermez. Kendisinin başka bir konudan söz ederken kullandığı kavramlaştırmayla söyleyecek olursak “altın bağlantı” (SÜREYA 1997: 13) kuralından taviz vermez. Şiirin bütünü gözden uzak tutmayan yaklaşımı içinde sürprizli kullanımlar kendine özgü bir tamamlayıcılık taşır. Sürprizli ayrıntılar, bütüne hizmet eder ve bütünde verilmek isteneni daha güçlü şekilde vurgulamanın yolu olur.

Cemal Süreya şiirinde sürprizler çeşitli şekillerde karşımıza çıkar. Ağırlıklı olarak dilsel şaşırtmaca, imgesel sürpriz veya özel adların sürprizli kullanımı onun tekniğinde dikkat çekecek tekniklerdir. Bu üç ana tekniğin

yanı sıra zaman zaman başka yönelişlere de rastlanabilmekle birlikte Cemal Süreya şiirinde sürprizler genellikle bu noktalarda somutlaşır.

1. Dilsel sürprizler

Cemal Süreya bir yönüyle “kelimeleri yerlerinden uğratan” bir şair olmakla beraber kelime-hayat-gerçek dengesini hemen her zaman gözetmiş, yapmacıklığa ve oyun için oyun duygusuna kapılmamıştır. Bütün iyi şairler gibi o da şiire girecek sözcükleri, sanatsal biçem oyunlarının aparatları olarak görmez. Sözcükler ancak hayata dair bir gerçekliği, sahici bir duygu veya durumu yansıtan birimlerdir şiirde. Günlük hayat içinde anlık duyguları görünür veya anlamlı kılmanın araçları olan sözcükler, bu özelliklerinden soyutlandıkları ve birer oyun aracı olarak görüldükleri, şair tarafından böyle bir muameleye maruz bırakıldıkları anda canlılıklarını yitirirler. Cemal Süreya, sözcüklerin gücüne inanan, şiirin bütünü içinde sözcüklerin taşıyıcılığına ısrarla vurgu yapan bir şairdir:

“Kelimeler eninde sonunda gerçeğin en ufak parçaları oluyor, unutulmamalı. Hele varlıklara ad olan kelimelerde bu daha çok görülür. Renk bir nitelik olarak gerçeği kavrar, kelime ise çok defa bütünüyle kavramak durumundadır. Resimdeki renk ve izlenim, şiirdeki kelime bir yorumdur. Bir niteliğin izlenimine karşı bütünün yorumu, işte ayrım burda. Kelimeler canlıdır. Soluk alır, kâat oynar, şarap içer, hürlük olsun isterler. Onlarla çok oynayabiliriz, ezip bükebiliriz, ama kendi doğalarına aykırı düşecek gibi daha fazla kullanırsak, sıkboğaz edersek onları öldürebiliriz de. Elimizde kalan parçalar ölü parçalar olabilir.” (SÜREYA 1997: 18)

Günlüklerinde yer alan, “*İsim tamlamasını imge sananlar var. Sözcüğü tek başına sözcük sananlar.*” (SÜREYA 2002: 17) notu, şairin sözcüğe verdiği önemin altını çizmek bakımından anlamlı ve önemlidir.

Cemal Süreya’da “kelime” sadece şiir birimi olarak değil, hayatı yansıtan birim olarak da çok önemlidir. Belki sembolistler gibi “müzik ve yapı”yı kutsallaştırmaz ama şiire giren sözcüklerin her birinin işlevselliğini kavramış bir şairin kararlılığı sezilir onda. Giderek, kelimelerin yetmediği duygu ve durumları anlatma çabası içinde görürüz onu. “Folklor Şiire Düşman” başlıklı manifestik denemesinde, “*Çağdaş şiir geldi, kelimeye dayandı.*” (SÜREYA 2006: 194) derken kastettiği budur. Şairler artık sözcüklerin imkânlarıyla yetinmemekte, duygu ve durumların yansıtılmasında dile müdahale etmekte, “kelimeleri sarsmakta, yerlerinden ve anlamlarından uğrattmakta”dır. Bir zaman sonra, şiirin ana maddesi olan dil ve dilde anlamı oluşturan sözcükler bağlamında şunları söyler:

“Şiir elbette şimdiye dek kelimelerle yazılagelmiştir. Bense o sözümle (“folklor şiire düşman” ifadesi, BA) kelimeyi de, kelimenin türlü imkânlarını da zorlayan bir şiir anlayışına dokunmak istemişim. Bunu da

Çağdaş şiirde gözlemediğim bir uç (bir extrême) olarak göstermişim.” (SÜREYA 1997: 11)

Sözcüğün modern şiirdeki işlevini tartışmaya açarak bu yolda yeni tekniklere ulaşmaya çalışan, Cemal Süreya “Dinamit” başlıklı denemesinde, “*Çağdaş şiirin ayırıcı niteliklerinden biri de dilde büyük zekâ yangınları çıkarmak oluyor.*” (SÜREYA 2006: 195) diyerek dilin zekice ve sürprizli kullanımına ne kadar önem verdiğini gösterir. Zekâ ve şaşırtıcılığı dilsel veriler üzerinden uygulanması giderek onda vazgeçilmez bir biçim ögesi hâlini alacaktır. Cemal Süreya şiirinde dil bir imkân olmakla beraber, “uç”larda gezinen bir imkândır. Onun dilsel sürprizleri ve dile müdahalesi dilin imkânlarını genişletme çabasının bir sonucundan başka bir şey değildir. Dilin sürprizli kullanımlarıyla yarattığı espri ve ironi, zaman içinde biçimin ana belirleyenlerinden olur.

Cemal Süreya, şairliğinin ilk günlerinden itibaren sürprizli söyleyişlere yer vermeyi önemsemiş ve bu teknik onun şiirinin karakteristiği halini almıştır. Cemal Süreya için dil, 1950’lerin ortalarından itibaren şiirin ana malzemesi olmanın yanında zekâ, bilgi ve çağrışım malzemesidir de. Bir başka ifadeyle bilgiyi ve şiirsel zekâyı dil verimleriyle birleştirir. Dili, şiirinin bileşenlerinden biri hâline getirir. *Üvercinka*’yı oluşturan şiirler, kitabın adından başlamak üzere, dili zorlayıp sözcükleri adeta sözcük değillermiş gibi değerlendiren, “kelimeleri yerlerinden uğratan” metinlerdir. İlk kitabı bağlamında sözcük ve dil konusundaki kararlı ve sürprizli tutumunu şu sözlerle açıklar:

“Üvercinka’yı bir kelimeyle özetliyorum: şok. O kitaptaki çok şiirimde şok etkisi aradım. Sonra dile büyük bir yaslanışım var. Humour var. Kusurlu şiirler, biliyorum. Kusurlu olmalarını istedim.” (SÜREYA 1997: 16)

Cemal Süreya’da dilsel, sessel sürprizler dendiğinde akla ilk gelecek şiirlerden biri “Kanto” olacaktır. İlk iki nakaratta özel isimlere, son kısımda ise sadece ses benzerliğine dayanan sürpriz ifade bir yandan Fransız şansonlarının bir yandan da “kanto” bağlamında hareketli eğlenceli meyhane şarkılarımızın ses-ifade akışını içinde taşır:

KANTO

Ben nerde bir çift göz gördümse
Tuttum onu güzelce sana tamamladım
Sen binlerce yaşayasın diye yaptım bunu
Bir bunun için yaptım

- Garson bira getir

Garsonun adı Barba

Ben nereye gittimse bütün zulumlardı
Bütün açlıklardı kavgalardı gördüğüm
Kötülüklerin büsbütün egemen olduğu
Namussuz bir çağ bu biliyorsun

- Garson rakı getir

Garsonun adı Hakkı

Sen belki de bir resimsin ne haber
Kırmızı bir Beykoz'un yanında duruyorsun
Yapan bir de ağaç yapmış yanına
Dallarına konsun diye kelimelerin

- Garson şarap getir

Garsonun hali harap ("Kanto", *Sevda Sözleri*) (SÜREYA

1999: 19¹)

Bu şiirdeki nakarat-sıralama öğelerine sadece esprili sürpriz kullanımlar üzerinden bakmak eksiklik olur. Şair, sipariş ettiği içki adına paralel özel isim seçmekte, özünde yabancı kökenli bir içki olan "bira"yı "Barba"ya, yerli içki olan "rakı"yı ise Türk isim literatüründe yaygın bir ad olan "Hakkı"ya sipariş etmektedir. Şiirdeki asıl sürpriz, son nakarattadır çünkü okuyucu şiirin akışı içinde orada önceki kısımlarda olduğu gibi bir kişi adı beklerken "*Garson şarap getir / Garsonun hali harap*" dizeleriyle karşılaşır. Şiiri kapatan bu dizelerde geleneksel kafiye anlayışına yöneltilmiş alaycı bir tebessüm de yok değildir.

Cemal Süreya'nın, Türkçenin en eski hallerine olan ilgisi, yazılarından hatırlanacaktır. (ASILTÜRK 2012: 175-184) "*Türkçeden bir kul kopar, içinde güneşler, dünyalar, ırmaklar vardır. Ama Türkçeden koparacaksın.*" (SÜREYA 2005: 153) diyecek kadar Türkçeye bağlı olan, Türkçenin neredeyse dünya coğrafyasının/kozmozografyasının anlamını içerecek kadar zengin bir dil olduğunun farkına varan ve bu dilin şiirsel kazanımlarını yüzyıllar öncesinden alıp içinde yaşadığı zamana taşıyan şair, bazı şiirlerine sürpriz şekilde yerleştiği Orta Asya Türkçesinden gelen sözcüklerle bir parlıltı yaratır. Bu açıdan, "Ülke" şiirinde Türkçenin en eski sözcüklerinden birini modern bir bağlam içine oturtturarak kullanması hem hoş bir sürprizdir hem de dilin yüzyılları aşan şiirsel-kültürel taşıyıcılığının kanıtıdır: "*En gizli kelimeleri akıttırdı ağzıma / Şu karangu şu acayıp şu*

¹ Bundan sonraki şiir alıntılarında doğrudan sayfa numarası verilecektir.

asyalı aşkın” (s. 48) Şair burada “karanlık” da diyebilirdi ancak o zaman “asyalı aşkın” tamlamasındaki anlam çağrışımı *bağlamına* bu kadar güçlü oturmazdı.

Okumalara veya yaşamalara dayalı ilginç incelikleri zıyan etmek istemeyen bir yaklaşımı vardır Cemal Süreya'nın. Sözlük ve ansiklopedi okumayı sevdiğini, ansiklopedi maddeleri kaleme aldığını biliyoruz. Özgül ağırlığı yüksek denemelerinde birbirinden ilginç konulara dalışı ve kavrayıcı bir çabayla konunun hakkını verışı sadece konuya değil dile de hâkimiyetinden gelir. Az önce “karangu” örneğinde gördüğümüz üzere çağrışıma ve anlam zenginliğine sahip en eski Türkçe sözcükler onun ilgisini daima çekmiştir. “Yırtılan İpek Sesiyle”deki şu cümle şairin bu tip sözcüklere olan ilgisini sürekliliğini gösteren örneklerindedir: “*Çakırpençe hekimler tarafından en eski bahnamelere düşülmüş bir beğençe gibidir*” (s. 88, Sözlüklerde “beğence” şeklinde geçen bu sözcük “takriz, övücü yazı” anlamındadır.) Benzeri bir örneğe “Kalın Abdal” şiirinde rastlarız. “*silah çatuben askerler / neden silah çattıyorsun*” (s. 122) dizelerinde, kök bakımından hâlâ yaşayan ama ekte büyük değişikliklere uğramış “*çatuben*” sözcüğüne yer verir. Cemal Süreya'nın kullandığı “*çatuben*”de yer alan ve aslında “-ıp/-ip” şeklinde olan “-uben/-üben” eki Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olup, Osmanlı Türkçesi döneminde de uzun zaman yaşadktan sonra yerini aynı işlevdeki “-arak/-erek” ekine bırakmıştır. (ERGİN 2002: 346; GENCAN 2001: 426) “Dikkat, Okul Var!” şiirinde şairin sözcüklerin yüzyıllara yayılan çağrışımından yararlanma, o sözcüklere yeniden ruh kazandırma anlayışının başka bir örneğini görürüz: “*Aşkımız şimdi görklü bir hayatın / Yabancıya berbat çevirisi*” (s. 139) Aşkın yüceltilmesinde yaşayan Türkçeden değil de arkaik Türkçeden bir sözcüğün seçilmesi kuşkusuz şairin “yüceltme”deki amacının bir sonucudur. “Güzel, hoş, iyi, temiz, kutsal, yüce” gibi pek çok anlamı içinde taşıyan “görklü” sözcüğü hem anlam çokluğuyla hem de yüceltmedeki arkaik çağrışımıyla şiire zenginlik katar. İkinci dizelye birlikte düşünüldüğünde “yabancıya” çevrilme karşısında “görklü”deki yerlilik vurgusu da ayrı bir değer ifade eder.

“Elma” şiirinde sürprizli söyleyiş, anlatım akışında beklenenin gerçekleşmemesi şeklinde görülür. Şiire “Şimdi sen çırılçplak elma yiyorsun” dizesiyle başlayan ve şiir boyunca, elma yiyen sevgilisini anlatan şair, belki şair alışkanlığıyla belki de renk vurgusu amacıyla şiirin bir yerinde elmadan söz ederken birdenbire şöyle der: “*Bir yarısı kırmızı bir yarısı yine kırmızı*” (“Gül”, *Sevda Sözleri*, s. 25) “Bir yarısı kırmızı...” ifadesinden sonra, beklenen, “öbür yarısının başka renk (sarı, yeşil vs.) olacağı” şeklindedir ama elmayı ikiye bölen şair, söyleyiş sürpriziyle “*öbür yarısı yine kırmızı*” der. Aynı şiirin sonu, Cemal Süreya biyografisinin efsaneleşmiş olaylarından birine gönderme yapması bakımından büyük bir

sürprizdir. Şiirin genel akışıyla hiç ilgisi olmayan son dize, okuyanda adeta şok etkisi yapar: “*Adımın bir harfını atıyorum*”. Cemal Süreya, şiirlerini bir dönem Cemal Süreyya şeklinde imzalardı, sonraları bu imzadaki ikinci adın “Süreya”ya dönüşmesi, yakın arkadaşı hikâyeci Muzaffer Buyrukçu’yla Gazeteciler Cemiyeti’ndeki geleneksel tavra oyunlarının birindeki bir iddiaya dayanır. Tavra oyununu kaybeden Cemal Süreyya, imzasını “Cemal Süreya”ya çevirir.

2. İmgesel sürprizler

Cemal Süreya şiirinde imgeler hayatın içinden gelir; buradaki hayat, tek katmanlı bir fotoğraf değil bin bir renge sahip bir tablodur. Cemal Süreya şiiri insan merkezli bir şiir olduğu için insana dair ne varsa onun şiirinde hem de bütün canlılığıyla kendine yer bulur. Aşk, sevişme, “üzerinden sevişme”, yalnızlık, iletişimsizlik, ölüm, “mutlulukla yakından ilgisi olan kahvaltı”, mutsuzluk, yolculuk, göçebelik, çocukluk, yoksulluk, avarelik... Bütün bu insanlık durumları hem şairin kendi yaşantılarından hem de genel anlamda insani olanın sıcaklığından hız alarak şiirlerin anlam haritasının imgesel ayrıntıları olur. Şiirleri otobiyografik okumaya fazlasıyla açık şairler arasında Cemal Süreya’nın ayrı bir yeri vardır. “Şairin hayatı şiire dahil.” diyerek biyografiye verdiği önemi açıkça belirten Cemal Süreya, kendi hayatının ayrıntılarını şiirine koymakla kalmamış, hayatıyla kesişen/kesişmeyen başka hayatları, akıp giden hayatın içindeki durumları da şiirleştirmiştir. Hayata ve durumlara ilişkin sürprizler onun şiirinde azımsanmayacak oranda yer tutar. Hatta bir parça ihtiyat kaydıyla, şiirleri üzerinde yapılacak derin okumalarla biyografisinin yazılabileceğini söylemek abartı olmayacaktır.

Hayatı şiirin vazgeçilmez kaynakları arasında gören Cemal Süreya’nın şiirlerinde imgesel sürprizler iki şekildedir. İlki, hayatın içindeki anlık durumlardan kaynaklanan imgesel sürprizler, ikincisi ise şiir tarihinde klişeleşmiş imgelerin dönüştürülüp tazeleştirilmesi şeklinde tezahür eden kullanımlar.

2. a. Durumsal sürpriz imgeler

Kendisinin “Bir şey anlatıyor ama çok ilkel.” (SÜREYA 1997: 91) diyerek beğenmediği “Sizin Hiç Babanız Öldü mü?” şiirindeki sürpriz söyleyişler hem hayata hem dile dairdir. Bilindiği üzere “daha, en, hiç, bir kere” gibi sözcükler ancak birden çok durumların karşılaştırılmasında kullanılabilir dil verimleridir. Cemal Süreya ise tek defa yaşanabilecek “ölüm”ü sanki birden fazla kez yaşanabilir bir durum gibi görerek bu şiirde sürprizli ifadelerinin en ilginçlerinden birine başvurur: “*Sizin hiç babanız öldü mü / Benim bir kere öldü kör oldum*” (s. 26) “Baba ölümü” gibi ciddi ve trajik bir olaydan bahseden şiirde söz birdenbire hamama yönelir ve ikinci şaşırtmaca ögesi belirir. Şiirin sonundaysa baba ölümündeki acının derin

etkisinden uzaklaşmak için çocuksu bir duruma geçilir ve “*Siz hiç sabunluymken ağladınız mı?*” gibi beklenmedik bir dizeyle şiir biter. Dize, beklenmediktir ama çocukların aslında duygusal durumlara bağlı ağlama sebeplerini genellikle hayali sebeplere (gözüme sabun kaçtı, karnım ağrıyor, karnım acıktı, uykum geldi...) bağladıklarını da hatırdan çıkarmamak gerekir. Böyle bakıldığında baba ölümünün derin acısını şairin çocuk diliyle aşmaya çalıştığı söylenebilir. Buradaki imgesel kopuş, kendini ifade etme anlamında dilsel kopuşla birlikte düşünülmelidir. Bu şiirdeki asıl sürpriz ise Cemal Süreya'nın bu şiiri babasının ölümünden dört yıl önce yazmış olmasıdır. Şiir 1953'te yazılmış, şairin babası ise 1957'de ölmüştür.

“Mola” şiirinin son iki dizesi Cemal Süreya şiirindeki anlık durumlara dayalı sürprizli ifadeler içinde özel bir yere sahiptir. Yaralı halde ve ölmek üzere olan bir er, şiirin her bendinde, sayıklama halinde sırasıyla “general, yüzbaşı, çavuş” ile konuşur. Diyalog tekniğiyle kurgulanmış şiirin son iki dizesi şöyledir: “-Asker asker su ver asker / -Ben asker değil nişanlıyım” (s. 65) Yaralı asker son nefesinde su ister ve az önce alınıladığımız dizelerde görülebileceği üzere, “Ben asker değil nişanlıyım” cevabını alır. Bu dizeler ilk bakışta “nişanlılık” sözcüğü üzerinden bir sivillik güzellemesi gibi görünüyorsa da aslında durum tam tersidir. Buradaki sürpriz, “nişanlı” sözcüğünün “rütbeli asker” anlamına gelmesindedir. Yani, katı disiplin ve ast-üst ilişkisinin ölüm ânında bile gevşemezliğine ironik, sürprizli bir göndermedir şairin yaptığı.

“Beni Öp Sonra Doğur Beni” şiiri adeta başlı başına bir sürprizler antolojisidir. Sekiz bentten meydana gelen şiirin her bir bölümü anlık saptamalar üzerine kuruludur. Örnek olmak üzere ikinci ve altıncı bentlere bakalım: “Ovadan / gözü bağlı bir leylak kokusu ovadan / çeviriyor o küçükçük güneşimizi” (...) “Tahta heykeller arasında / denizin yavrusu kocaman” (s. 84) Şiirin tamamında böyle bir bağlantısızlık, parçalılık vardır ve bu kuruluş, beyitleri arasında kopukluk özelliği taşıyan gazel yapılanmasını hatırlatır. Şairin bu şiiri sürrealist bir tabloya bakarak yazmış olması da kuvvetle muhtemeldir. Doğadan, eşyadan, heykelden, sestən söz eden şiir gelip şu iki dizeye dayanır: “Annem çok küçükken öldü / beni öp. sonra doğur beni.” (s. 84) Şimdi, bu ifadeden sonra, geriye dönük okuma yaptığımızda aslı amacın bunu söylemek olduğunu, şiire baştan beri koyulan öteki ifadelerin doldurma mısralar olduğunu görürüz. Sevgilisiyle konuşan, ona acı bir anısını, anne yokluğunu söylemek isteyen şair, “Sizin Hiç Babanız Öldü mü?” şiirinde görüldüğü üzere, adeta sözü bir çocuk gibi dolandırıp durmakta ve en sonunda asıl söylemek istediklerini sürpriz bir çıkışla aniden dile getirmektedir.

Cemal Süreya'nın hayat ve coğrafya temalı şiirlerinden olan “Mardin”, çeşitli konulara dair izdüşümlerle doludur. Aşk, yazmak, doğa, ölüm... bu şiirde iç içedir. Şiirin sonu ise tam bir sürprizdir. Buradaki

sürpriz duygusu, şairin hayata dair ciddi yorumlarda bulduktan sonra birdenbire çocuksu bir duyguya yönelip adeta masal arayışı içinden konuşmasına bağlıdır ve bu durum, dostlarıyla hayata dair ciddi meseleleri tartışan birinin lafın tam orta yerinde “çocukluğumu geri istiyorum” demesi gibi bir duruma karşılık gelir: “*Kılıç kalkan gürz ve at / Tâ çocukluğumdan beri / Ne buldumsa okudum / Sonunda anladım ki / Bir kitapta resim şart*” (s. 118) Benzeri bir durumu “Kurt” şiirinde de görürüz. “*Köpek, diliyle içer suyu / Kurt soluğuyla*” (s. 120) gibi benzersiz iki dizeyle başlayan şiirde şair kurdun doğa içindeki vahşi yaşamından söz eder ve kurdun Türk mitoloji ve kültüründeki yerine telmihte bulunurken tarihsel akış içinde Erzurum-Horasan çizgisine işaret edip, kurt-köpek karşılaştırmasını daima kurt lehine yorumlarla sürdürür; köpek için “ılık profesyonel, bakkal, tefeci, orospu” der, “havlaya havlaya kirlenir” der. Şiirin sonunda ise karşılaştırmayı derinleştiren şu çarpıcı dizelere yer verir: “*Kurt altı yavru doğurur / Köpek olur bunlardan biri*” (s. 121)

“Banko” şiirinde sürpriz söyleyiş, gizleme üzerinden gerçekleştirilir, yani olması gerekenin olmaması şeklinde bir teknik uygular burada şair: “*Bu akşamüstü üç şey doğruladı beni / Kulüp rakısının üstündeki resim, bir; / Ortak arkadaşımız Prens Hayati, iki; / Üçüncüsünü sorma, bizimle ilgilidir.*” (s. 148) Sıralama ve sayıp dökme tekniğinden bir anda vazgeçmesi ve bunu özel hayatın gizliliğine gönderme yaparak gerçekleştirmesi anlatım akışı açısından bir sürprizdir. Aynı şiirin bir sonraki bendinde hayata ilişkin basit bir durumu çarpıcı bir ifadeyle dile getirmesi paradoksal bir sürpriz örneğidir: “*Bekârlara ev vermiyorlar, doğru; / Evlilere kız vermedikleri de doğru.*” (s. 148)

Hayatın anlık durumlarına dayalı ancak derin yorumlarla şekillenen sürprizli ifadelerin en ilginçlerinden biri “Şarap” şiirinde örneklenir: “*Saat on ikiden sonra, / Bütün İçkiler, / Şaraptır.*” (s. 298) Cemal Süreya, yabancılaşma eleştirisi yaptığı “Yabancı Dil” şiirinde bütün incelikleriyle bilmesi gereken anadilini bilmeyip yabancı dil hayranlığıyla yaşayanlara fırlatır oklarını: “*Beş dil biliyormuş ünlü kişi / Ünlü ve saygıdeğer / Bir de Türkçe öğrense / Altı eder.*” (s. 316) Burada hem şairin anadile verdiği önemi hem de dil üzerinden yabancılaşmaya yönelttiği eleştiriyi görürüz. Cemal Süreya’nın elbette sıradan bir yabancı dil düşmanlığı değildir. Kendisi ciddi yapıtları çevirecek derecede Fransızca bilmektedir ama onun öncesinde ve elbette daha önemlisi Türkçeye bütün incelikleriyle hâkimdir. Onun itirazları, kendi dilini ihmal edip yabancı dil öğrenmeyi kutsallaştıranlardır.

2. b. Klişe imgeleri tazeleştirme

Cemal Süreya, şiire dair her kategoride yenilik, tazelik peşindedir. Klişelere prim vermez, alışılmış olanı tersyüz etmeyi, bunu yaparken de

sadece yıkıcı olmayı değil yıkıp yeniden yapıcı olmayı ister. “Kurallar ya da ilkelerden çıkış yapmıyorum. Yapılamaz ki zaten. Şiirin, yerine getirilen kurallarından değil, bozulan kurallarından söz edilebilir ancak.” (SÜREYA 1997: 41) diyen bir şairdir o. Dolayısıyla dilin kullanılışında olduğu kadar imge yaratma tekniğinde de onun yenilikçi tutumu dikkat çekicidir. Şiirde özgün biçimin ancak yenilikçi bir anlayışla yaratılabileceğinin farkındadır.

Türk şiiri tarihinin yüzyıllardır en çok kullanılmış, kullanıla kullanıla eskitilmiş, klişeleşmiş izleklerinin balında “gül” gelir. Divan şairlerinin “sevgili” mazmunu olarak sembolleştirdiği “gül” yerine Edebiyat-ı Cedideciler “krizantem”i, Ahmet Haşim (sonrasında Ahmed Arif, Edip Cansever) “karanfil”i koyarak bu sorunu aşmaya çalışmışlardı. Cemal Süreya ise “Gül” şiirinde “gül”ü klişeleşmiş sembol anlamlarından arındırarak yeni bir çağrışımla kullanır. Aslında kendisi “Gül” şiirini “tahammül edilemeyecek derecede kötü” bulur (SÜREYA 1997: 91) ama bu şiirde, yüzyıllardır saf sevgiliyi temsil maksadıyla kullanılan “gül”ü bir sokak kızı veya sokaktan kalbe taşınmış bir sevgili temsili için kullanarak klişe mazmunu dönüştürmeyi başarır. Buradaki sürpriz dönüşüm, şiirin sonunda başka bir sürprizle çağrışım kazanır: “*Gülü alıyorum yüzüme sürüyorum / Her nasılsa sokağa düşmüş / Kolumu kanadımı kırıyorum / Bir kan oluyor bir kıyamet bir çalgı / Ve zurnanın ucunda yepyeni bir çingene*” (“Gül”, *Sevda Sözleri*, s. 54) Buradaki “sokağa düşmüş” ifadesindeki kinayeyi ihmal etmemek gerekir; bir yandan yere düşmüş gerçek bir gül görüntüsü, öte yandan ve elbette daha derinlikli olmak üzere “sokağa düşmüş güzel bir kadın” metaforu vardır bu ifadede. Divan şairinin istiareli kullanımında “gül” hemen her zaman doğadaki gerçekliğinden kopuk şekilde soyut bir “sevgili”yi karşılarken Cemal Süreya’nın kullanımında doğadaki gerçeklikle insandaki imgeselleşme bir aradadır. Bir çiçek olmanın yanında sevgili sembolü olan “gül”ün imgesel açıdan tazeleştirilerek kullanılmasının bir başka örneğini “Uçurumda Açan” şiirinde görürüz. Yüzyıllar boyu güzellik, çekicilik, saflık, temizlik vasıflarıyla sevgiliyi temsil eden “gül”, modern zamanlarda artık eski çağrışımlarından uzaklaşmış, Cemal Süreya’nın elinde klişe bir mazmun olmaktan çıkmış, ille de güzel kokması gerekmeyen hatta kötü de kokabilen, sokaktan devşirilmiş bir çağrışımla anlam kazanır: “*Aşktın sen kokundan bildim seni / Bir ahırın içinde gezdirilmiş gül kokusu*” (s. 149) Her iki şiirde birbirine çok benzer çağrışımlarla kullanılan “gül” izleği, Cemal Süreya’nın şiirdeki ustalığının, gelenek dönüştürücülüğünün yanı sıra modern hayata dair içtenliğini de ortaya koyar.

Klişe imgeleri tazeleştirip modernize etmede hem Cemal Süreya şiirinin hem de yeni Türk edebiyatının en iyi parçalarından biri, belki de birincisi “Bu Bizimki” şiiridir. Cemal Süreya, şiirin her bendinde on yıllar içinde klişeleşmiş, donuklaşmış, kalıplaşarak çağrışım gücünü yitirmiş olan

“yıkıcı, bölücü, hain, yasadışı, soyguncu, kökü dışarda, işgalci” kavramlarını alır ve onlara alt dizelerdeki anlam akışına bağlı olarak yepyeni anlamlar kazandırır. Söz konusu kavramlar, genel ve siyasal çağrışım alanlarından soyutlanarak özel alana, “aşk”a aktarılır. Bentlerin ilk dizelerinde kullanılan kavramlar, olması gerekenin olmaması şeklindeki teknikle sürprizleştirilir. “Yıkıcı”nın arkasından “tutku yükü”nün, “bölücü”nün arkasından “ekmeği suyu bölüşme”nin, “işgalci”nin arkasından samanlığı seyran etme anlamında “samanlık sevişenindir”in gelmesi anlatsal sürprizlerdir:

“Yıkıcı bir aşk bu,
Yıkıyor milletin ortasına
Tutku yükünü.

Bölücü bir aşk,
Ekmeği suyu bölüyor
Günde üç öğün.

Hain bir aşk bu,
Sizin eve hırsız girer
Onunkine polis.

Yasadışı bir aşk,
Evlenmeyi
Hiç mi hiç düşünmüyor.

Soyguncu bir aşk bu,
En sıradan ezgilerden
Sevinçler devşiriyor.

Kökü dışarda bir aşk,
Dante ile Beatrice’inkine
Fena öykünüyor.

İşgalci bir aşk bu,
Samanlık sevişenin diyor
Başka şey demiyor.” (s. 189)

Bu noktada ister istemez Cemal Süreya’nın “klişe düşmanlığı” hakkındaki düşüncelerini ortaya koyduğu “Folklor Şiire Düşman” yazısı akla geliyor. Hatırlanacağı üzere o yazıda Cemal Süreya “çağrışım gücünü yitirmiş, azalan verimler nedeniyle klişeleşmiş” folklorik imgelerin modern

şiiirde kullanılışına karşı çıkıyordu. (SÜREYA 1992: 23-26; SÜREYA 2006: 192-196)

3. Özel adların sürprizli kullanımı

Cemal Süreya'nın şiiirlerinde akış içinde karşımıza çıkan belirgin sürprizler arasında özel adlar geniş yer tutar. Özel adlar Cemal Süreya şiiirinde imgeye müdahalenin, sürpriz imge yaratmanın önemli göstergelerindendir. Türk şiiirinde özel adları hem gerçek hem de mecazi, çağrışımsal anlamlarıyla bu kadar zengin şekilde izlek haline getirebilen başka bir şair yoktur. Köy, kasaba, kent, ülke, kıta adları; Türk ve dünya tarihinden tarihsel kişiliklerin adları, kâşifler ve mucitler, bilim ve sanat adamları, edebiyatçılar onun şiiirlerinde adeta geçit resmi yapar. Bazen şiiirin hemen başında bazense hiç beklenmedik bir yerinde özel ad patlamaları birer imge sürprizine dönüşür. Şair, özel adları birer kültür verimi olarak değil, şiiirde yaratmak istediği dünyanın tamamlayıcı parçaları olarak kullanır. Bir ansiklopedi okurken, köşe yazısı için kaynak taraması yaparken herhangi kişi veya yer adıyla ilgili ilginç bir şey öğrendiğinde “buradan bir imge çıkar” diyerek sağa sola notlar aldığı ve sonra bunları anlam bütünlüğünü bozmadan şiiirlerine serpiştirdiği düşünülebilir.

Cemal Süreya'nın, özel adları en sürprizli şekilde kullandığı şiiirlerinden biri, ikinci kitabı *Göçebe*'de yer alan “Cellat Havası”dır. Bu şiiirde doğrudan veya kurgusal şekliyle kişi adları şiiire canlılık kazandırır. Şiiir aslında baştan sona şairin idam karşıtlığına ilişkin ironik-eleştirel düşüncelerini ortaya koyar. Pek çok ad-unvan sıraladığı halde didaktik havadan kurtulup şiiir havasına girmeyi, özel adların ilginç kullanımlarına borçludur. Şair, her bentte farklı bir ülke veya kültürün idam yöntemine işaret eder, bunu da kurgulanmış özel adlar üzerinden yapar. Fransa'daki idamları giyotinin mucidi olan “Mösyö Giyotin/Guillotin”le, İspanya'da kurşuna dizerek idam etme yöntemini kendi sözel kurgusu olan “Sinyör Kurşun”la, ABD'de elektrikli sandalyede idam şeklini yine kurgu bir ad-unvan olan “Mister Elektrik Sandalyası”yla, Germen kültüründe görülüp tarihsel süreçte başka kültürlerle de geçen baltayla öldürme yöntemini “Herr Balta”yla, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi idamlarını ise “İp Efendi” sıfatlandırmasıyla sembolize eder. (s. 56) Şairin seçtiği unvan veya sıfatlar adı geçen ülke, coğrafya ve kültürlerin tarihlerine ne kadar vâkıf olduğunu, hatta belki bu çağrışımları sağlama almak maksadıyla özel araştırmalar yaptığını düşündürür.

Göçebe'de yer alan “Göçebe” başlıklı şiiirde de benzeri bir durumla karşılaşırız. Çok okuyan, okudukları hakkında düşünen, “bilgi”yi kuru bilgi olmaktan çıkarıp içselleştiren ve imgeselleştiren Cemal Süreya, “Göçebe”de de Kütahya, Ankara, Yozgat Amasya, Kars, Kargapazarı, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kanber (şair metatez uygulayarak Kerem ile Arzu, Aslı ile Kanber

der!), Emrah, Kafka vd. gibi özel adları sağlam bir bağlam içinde kullanır. İkinci bendin ortalarında Marilyn Monroe ile Nietzsche'yi Cennet'te yan yana düşlediği kısım şiirin akışı içinde tam bir sürprizdir: “*Marilyn Monroe öldü diyorum ona / Ölümü siyah bir kâkül gibi alınına düşürmesini bildi / Şimdiyse Cennette Nietzsche'nin metresi olması gerekir*” (s. 61)

Cemal Süreya'nın şiirlerinde sanat dünyasından onlarca özel isim geçer. Şairin resme olan derin ilgisi hatta kendisinin de çizimler yaptığı bilinir. Şiirlerde Türk ve Avrupa sanatından ressam adlarının sıklıkla karşımıza çıkışını şairin bu ilgisine bağlayabiliriz. Buradaki kullanımlarda da hiç beklenmedik ifade dönüşümleri, sürpriz çağrışımlar dikkat çeker: “*Şeker Ahmet Paşa'nın resimlerini / Eski hececilerin şiirlerini bir de / Ben çok seviyorum siz de seviniz.*” (“Tabanca”, s. 53) Malum olduğu üzere Şeker Ahmet Paşa (1891-1907) anatomi ve perspektif dersleri alarak resim yeteneğini geliştirmiş, Abdülaziz tarafından Paris'e gönderilmiş, orada ünlü ressamların atölyelerinde çalışmış, ayrıca kırlarda resim yapma geleneğinden de yararlanıp uygulamalara katılmış, peyzaj tekniğine ciddi katkılar yapmış, 1873'te bir ressamın Türk sanat tarihinde kendi adına açtığı ilk sergi sayılan sergisini Sultanahmet'te açmıştır. “Manolya ve Meyveler, Ağaçlar Arasında Karaca, Karpuz Dilimli ve Üzümlü Natürmort” vd. tablolarıyla tanınır. Cemal Süreya kuvvetle muhtemeldir ki Şeker Ahmet Paşa'nın resimlerindeki renk canlılığı, naiflikle derinlik kazanan perspektif ve kendini sanatına adanmış özellikleri bakımından ve bir parça da nostalji duygusu yönelimiyle şiirde ondan söz etme gereği duymuştur. Şiirin sonundaki bu sürprizli kullanımı sadece bir biçem zenginliği olarak değil aynı zamanda şiir tarihinden “hececiler”e, plastik sanat ustalarından da “Şeker Ahmet Paşa”ya bir saygı duruşu olarak değerlendirebiliriz.

Avrupalı ressamlar bağlamında baktığımızda Cemal Süreya'nın genellikle üstgerçekçi sanatçıların adlarını veya tablolarını andığını, aktarmak istediği anlama bu yolla görsellik, somutluk kazandırdığını görürüz. Bunu yaparken adını andığı ressamın tablolarında en dikkat çeken taraflara odaklanması anlamın kavranmasını kolaylaştırır: “*Bir senin gözlerin var zaten daha yok / Ya bu başını alıp gidiş boynundaki / Modigliani oğlu Modigliani*” (s. 31) Cemal Süreya'nın çok sevdiği ressamlardan Amedeo Clemente Modigliani, XX. yy. başlarının bohem sanatçı tipinin ilginç örneklerindedir. Âşık, bohem ve dalgın kadınları resmetmekte kendine özgü bir tarz yaratarak büyük başarı sağlayan Modigliani'nin tablolarında kadınların gözleri ya tamamen karartılmış ya da dalgınlıkları aşırı derecede belirginleştirilmiştir ve bu kadınlar hep ince-uzun boyunludur. Cemal Süreya'nın, sevgilisinin “göz”lerindeki derin anlamı belirginleştirir ve yanı sıra uzun boyun tarifi yaparken Modigliani'yi anmasının nedeni budur. Asıl ilginç olan da “alıp başını gitmek” ifadesine, sevgilisinin uzun ve ince boynu, ucunda taşıdığı başı alıp gitmiş gibi bir

anlam da kazandırmıştır. Adeta şiir içinde tablo yeniden çizilmiş, görüntüden yola çıkılarak anlama varılmış, resimle dil birleştirilmiştir. Sevgilinin göz ve boyun tasvirinde sözün şair tarafından birdenbire bir ressama yöneltilmesi şiirsel bir sürpriz olmanın yanında görüntüyü belirginleştirmek bakımından önemlidir.

Osmanlı tarihinin ilginç kişilikleri ve olayları Cemal Süreya'nın ilgisini hep çekmiştir. Tarihe genel olarak esprili yaklaşan şair, yer yer tarih sorgulaması yapar yer yer de kişilerin uzun tarih içinde gizli kalmış ilginç yanlarına bakar. Mimar Sinan, sürprizli kullanımlar bağlamında, Cemal Süreya'nın şiirlerinde adı geçen tarihsel kişiliklerden, sanatçılardandır. "Teknokratlar" şiirinde modern zamanlardaki kariyerizme yönelttiği ciddi eleştiriye Mimar Sinan telmihiyle canlılık kazandırır: "*Bütün mimarlar yüksek, mühendisler de / Bir sen kaldın alçak mimar ey Sinan usta*" (s. 134)

Tarihsel kişiliklerin sürprizli kullanımının bir başka örneği, "Sıcak Nal" şiirinde karşımıza çıkar: "*Art çocuk, Muhyiddin Çelebi, / Molla Fenari'nin kısık fitili; / Okuduğu her beyitten sonra / Gülsuyuyla yıkardı ağzını*" ("Sıcak Nal", Sevda Sözleri, s. 198) Doğduğu yer Bursa'nın Fener kasabası olup babası da fenercilik mesleğiyle uğraştığı için "Fenari" lakabıyla anılan Molla Fenari (1350-1430) yerli tarihin ilginç kişiliklerindedir. Osmanlı tarihinin ilk müftüsü ve şeyhülislamı olan Molla Fenari'nin, Bursa'da müderrislik ve kadılık yapmasının yanı sıra ipekçilikle de uğraşmış olması ilginç biyografik özelliklerindedir. Bursa kadısı iken, bir davada Yıldırım Bayezid'in şahitliğini kabul etmemiş, bu tutumuyla da adalet önünde hükümdarla herhangi bir vatandaşın eşit olduğu ilkesini getirmiştir. Bu, kuşkusuz, Cemal Süreya'nın ilgisini çekecek bir tutumdur. Güce değil adalete bağlılığıyla tanınan bu ilginç kişiliği hem kendi hem de torunu üzerinden hatırlayıp hatırlatan Cemal Süreya, torun Muhyiddin Çelebi'nin aşırı sofuluğuna gönderme yapmak için "okuduğu her beyitten sonra günah işlediğini düşünüp ağzını gülsuyuyla yıkadığını" belirtme gereği duyar.

Bölüm bölüm düzenleyip epik kurguyla kaleme aldığı "Oteller Hanlar Hamamlar İçin Sürekli Şiir"de hayatın, sanatın ve tarihin kesişen noktalarında duraklayan Cemal Süreya, üçüncü bölümde aralarında iki yüz yıllık zaman dilimi bulunan Bach (1555-1619) ve Dede Efendi (1778-1846) üzerinden Batı ile Doğu'yu -Tanpınar'ı hatırlatırcasına- buluştururmuş ustalığını gösterir. Müzik coğrafyasının bu iki yakasını buluşturmasının ardından hızlı bir geçişle modern günlük hayatın hızı sürpriz şekilde devreye girer: "*Şurda işte tam şu noktada Dede'nin / İç çekişi Bach'ın soluk alışına karışıyordu, / Bir kapıyı açtım ürktüm ve kapattım / Bir milyon adam ayakta bira içiyordu.*" (s. 166) Modern hayatın pratiğe bağımlılığındaki ürkütücülük, kültürel değerlerle gösterdiği ciddi çatışma şairde ürküntü ve

kaçışa yol açar. Çatışkılı dünyaların bir arada anılmasından sağlanan gerilim, şiirin sürprizli yapısına son derecede uygundur.

Edebiyat dünyasından yazar, şair, eleştirmen, yayıncı isimleri Cemal Süreya'nın şiirlerinde sıklıkla karşımıza çıkan özel adlar arasındadır. Bazen anlık bir espri bazen derin bir yorum içeren göndermeler, edebiyat dünyasında olup bitenler hakkında geniş bilgi sahibi olmayan okuyucuya her zaman bir şey söyleyebilir. Cemal Süreya'nın bu tip şiirleri, edebiyat tarihini ve güncel edebiyatta olup bitenleri yakından takip eden donanımlı okuyucu ister. “Eleştirmenler” başlıklı denemesinde 1960 sonrası eleştirmenlerinin anlayışlarını sorgulayan, aralarındaki zıtlıkları gösteren, eleştirideki argümanlarını tartışan Cemal Süreya kendisi de eleştirel denemeler kaleme alan bir şair olarak edebiyatta eleştirmenin durumunu bağımsız bir yazısına konu olarak seçme gereği duyacak kadar ilgilidir bu meseleye. O denemede, “Türkiye’de eleştiri temelde araştırmaya dayanmıyor. Bir ikisi ayrık tutulursa eleştirmenlerin geriye doğru atılmış sağlam köprüleri yok. Çoğu bizim eski edebiyatımızı, hatta bütünüyle çağdaş edebiyatımızı okumuş değil. (...) Dünya edebiyatı üstüne bilgileri de genellikle el kitaplarından gelme şeylerden ibaret.” (SÜREYA 2006: 120) şeklinde sert denebilecek saptamalarda bulunur. Denemede ele aldığı eleştirmenler konusunu uzun zaman sonra ironik bir şiirle tekrar işleyen Cemal Süreya eleştiri, deneme, eleştirel-deneme kaleme almış edebiyatçılar üzerinden kurduğu “Adı İlhan Berk Olan Şiir”de birbiri ardına eleştirmen adları sayar ve eleştirmenlerin her birine sıfatlar yakıştırır: “*Nurullah Ataç çeliştirmen, Suut Kemal çekiştirmen, Rauf Mutluay doluşturman, Asım Bezirci koğuştırman, Adnan Benk veriştirmen, Memet Fuat alıştırmı, Fethi Naci kızıştırmı, Hüseyin Cöntürk yarıştırmı, Doğan Hızlan buluşturman, Konur Ertop araştırmı*”... (s. 190) İşin ilginç yanı, sayılan sıfatların neredeyse tamamının, adı geçen eleştirmenin eleştiri anlayışını temsil edici nitelikte olmasıdır. Hem bilgi hem de zekâ ürünü olan şiirdeki asıl sürpriz, şiirin son dizesindedir. Onlarca eleştirmen adı sayıp her birine eleştirmenlik dışında farklı unvan ve sıfatlar yakıştıran Cemal Süreya şiiri şu dizeyle bitirir: “*İlhan Berk eleştirmen*” (s. 190)

Geleneksel Türk şiirinin önemli adlarına her zaman saygıyla yaklaşmış, şiir ve yazılarında onlara olan borcunu ödemeyi şairlik ve vicdan görevi saymış Cemal Süreya sürprizlerle dolu kısa bir şiirde 1980’lerdeki Özal hükümetlerinin sanat ve edebiyattan kopukluğunu, hatta sanat ve edebiyatı hayattan dışlamasını “Hükümet” şiirinde şair adları üzerinden geleneksel göndermelerle ve sürprizli bir dille şöyle eleştirir: “*Bu hükümet / Pir Sultan’a pasaport vermiyor, / Onu anladık. / Yunus Emre’ye de / Basın kartı vermiyor, / Onu da anladık. / Ama bu hükümet / Ferman çıkarmış / Karacaoğlan’ı / Otobüse bindirtmiyor.*” (s. 295) Bu şiirdeki özel ad kullanımlarında sürprizi doğuran neden, XIII-XVI. yy. arası Halk şiirinin

büyük imzalarının XX. yy.ın modern dünyasındaki iletişim/iletişim kavramlarıyla birlikte anılmasıdır: “Pir Sultan-pasaport, Yunus Emre-basın kartı, Karacaoğlan-otobüs” kullanımlarındaki ikili kavramlaştırma anakronizm taşır ama zaten şairin amacı da özellikle başvurduğu bu anakronik söyleyişle, şiirden kopuk yönetsel zihniyetin bu şairlere modern zamanlarda hayat hakkı tanımamasına vurucu ifadelerle dikkat çekmektir.

Cemal Süreya'nın şiirlerindeki özel ad çağrışımlarını yakalamak tanınmış adlar üzerinden zor olmamakla birlikte bunların bazılarını ulaşmak kolay değildir. Söylenişindeki şiirsellik ve dişilikle dikkat çeken kadın ismi Dorothy Lucy bunlardan biridir: “Gözleri göz değil gözistan / Bir odadan bir odaya geçiyor / Kapının birini açıp birini kapıyor / Adı Meryem değil sadece Dorothy Lucy” (“Bun”, *Sevda Sözleri*, s. 53) Burada adı geçen Dorothy Lucy, İngiliz ve Avustralya edebiyatının gölgede kalmış kadın yazarlarından olup 1907-1987 arasında yaşamış; Batı Avustralya doğumlu, eğitimini Batı Avustralya ve Londra'da tamamlamış bir gazeteci ve 39 roman kaleme almış bir romancıdır. Özellikle *Pepper Tree Bay (Karabiber Ağacı Körfezi)* üst başlıklı roman serisiyle tanınır. Cemal Süreya'nın şiirde Dorothy Lucy adına yer verişindeki amaç, şiirde tasvir ettiği kadına ilişkin olarak okurun imgeleminde egzotik bir çağrışım yaratmaktır.

Bu örneklerin dışında daha onlarca özel isim Cemal Süreya'nın şiirlerinde açık veya örtük çağrışımlarla karşımıza çıkar: Frigya, Gülşehri, Abdülmecid, Âşık Paşa, Max Jacob, Ezra Pound, van Gogh, Dördüncü Murat, Atatürk, Cahit Külebi, Edip Cansever, Cahit Sıtkı Tarancı, Piri Reis, XVI. Louis, General Motors, Chrysler, Mamahatun vs. Şiirde yer verdiği her özel adı “nokta atışı” diyebileceğimiz, zekice bir dikkatle kullanan Cemal Süreya, bu yolla hem şiirde çok zor bir tekniğin, özel adlara çağrışım yüklemenin üstesinden gelir hem de şiirine kültürel bir zemin kurar. Bunca özel ad, şiirlere anlam zenginliği katmakla kalmayıp Cemal Süreya şiirinin kaynakları hakkında ipuçları verir, bu şiirin kültürel zeminindeki renkliliği ortaya koyar.

SONUÇ

Sürprizli kullanımları dilsel veriler, imgeler, özel adlar gibi çeşitli teknikler içinden uygulayan Cemal Süreya'nın şiirlerinde sürprizli ifadeler 1950'lerde yani başlangıç dönemlerinde daha çok görülür. Hatta onun şiirinin kendine özgü bir kimlik kazanması daha çok böylesi sürprizlerle gerçekleşir, kolaylaşır. Sonraki dönemlerde bu tip sürpriz arayışları, yerini başka özelliklere bırakır. 1960'larda espriden bir nebze de olsa uzaklaşan, epik anlatıma yaslanan Cemal Süreya dilsel/imgesel sürprizlerden tamamen vazgeçmemekle beraber bu yıllarda özel adlara ağırlık vermeye başlar. Son yıllarında ise adeta başa dönercesine daha kısa, derinliğini basitliğine ve

yalınlığına borçlu, sürprizli dikkatlere dayanan, esprili şiirler kaleme alarak Garip şiirine yaklaşır.

Cemal Süreya şiirinde dilsel sürpriz olarak nitelendirdiğimiz dil yapılanmaları, dile müdahaleler, eski sözcüklere yeni anlamlar kazandırma özellikleri, akademik dil araştırmalarına ciddi malzeme sunar. Şairin bu tutumunu sadece İkinci Yeni zihniyeti içinde dile, dilin klişe kullanımına müdahale yoluyla özgünlük arayışı üzerinden değerlendirmek eksiklik olur. Cemal Süreya'nın sözcüğe verdiği önem, onun şiirlerine girecek sözcüklerin neler olacağını, şairin vokabülerini belirlediği gibi bu sözcüklerin giriş şekillerini de belirlemiştir. Cemal Süreya'nın şiir biçemi buradan genişler.

Hem kendi kuşağı içinde hem de bütün şiir tarihimiz bağlamında şiirde sürprizli kullanımlara Cemal Süreya kadar önem veren, bunu bir biçem ögesi hâline getiren başka bir şair yoktur. Garip şairlerinin şiirin bütününe bir sürpriz, yer yer bir espri olarak değerlendiren yaklaşımları karşısında Cemal Süreya bütüne yayılan, serpiştirilen sürprizli kullanımlarla farklı bir tekniğe ulaşır. Poetikasını kurarken şaşırtıcı ifadeyi şiirin kendisi olarak görmez, bu tekniği şiirin ifade birimlerinden biri şeklinde uygular, bu yolla şiirinin anlatım ve etkileme gücünü artırır.

KAYNAKLAR

- Cemal Süreya (1992) *Folklor Şiire Düşman*, Can Yayınları, İstanbul.
- Cemal Süreya (1997) *Güvercin Curnatası: Cemal Süreya İle Konuşmalar*, YKY, İstanbul (haz. Nursel Duruel).
- Cemal Süreya (1999) *Sevda Sözleri: Bütün Şiirleri*, YKY, İstanbul.
- Cemal Süreya (2002) *Günler*, YKY, İstanbul.
- Cemal Süreya (2005), "*Günübirlik*"ler, YKY, İstanbul.
- Cemal Süreya (2006) *Şapkam Dolu Çiçekle*, YKY, İstanbul.
- Cemal Süreya Kitabı* (2012), (ed. Doğan Hızlan)TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Muharrem Ergin (2002) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınevi, İstanbul.
- Tahir Nejat Gencan (2001), *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara.

OSMANLI FİKİR HAYATINDA FELSEFİ BİR ÇABA: FELSEFE MECMUASI

*Tayfun BARIŞ**
*Derya AYBAKAN SALIYA**

ÖZET

Basın –yayın faaliyetleri içerisinde gazete yayıncılığı ile birlikte dergi/mecmua yayıncılığı da son derece önemli bir yer işgal etmektedir. Tanzimat dönemi ile birlikte batılı fikirlerin kısa sürede memleket içerisinde yerleşmesinde etkili olan dergiler; çok farklı konuları derinlemesine ele alarak halkın bilim, sanat, felsefe ve kültür sahalarında bilgi sahibi olmasını sağlamışlardır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı devletinde esmeye başlayan hürriyet rüzgârlarından dergiler de olumlu yönde etkilenmişlerdir. Bu bağlamda, düşünce yoğunluğu olan süreli yayınların ağırlıklı olarak ön plana çıkmış olduğu bu dönemdeki önemli dergilerden biri Felsefe Mecmuası'dır. Dergi, Baha Tevfik tarafından 1913 yılında İstanbul'da çıkarılmıştır.

***Anahtar Kelimeler:** Dergi/Mecmua, Tanzimat Dönemi, Meşrutiyet Dönemi, Felsefe*

ABSTRACT

A Philosophic Effort in Thought World of Ottoman Empire: A Philosophy Magazine

Magazine/journal broadcasting together with Newspaper broadcasting comprises one of the most important parts in media-broadcast activities. Together with the Tanzimat era journals, which have played a major role in installing western

* Arş. Gör. Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tayfun.baris@hotmail.com

* Arş. Gör. Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, derya85aybakan@hotmail.com

ideas in the country with in short period of time, have provided the people information about science, knowledge, art, philosophy and culture by thoroughly analysing different subjects. During the declaration of the second Meşrutiyet these magazines were positively affected by winds of freedom that starts to set in the Ottoman Empire. With in this context, Philosophy Magazine (FELSEFE MECMUASI) was one of the most important serial publications which possess deep thoughts and ideas in that time. This magazine was first published by Baha Tevfik in 1913 in Istanbul.

Key Words: Magazine, Reformation Era (Tanzimat), Constitution Period, Philosophy.

GİRİŞ

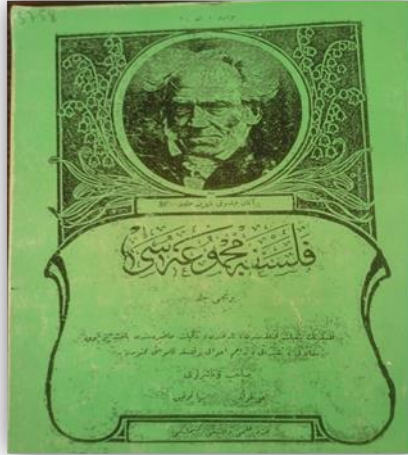
Basın-yayın faaliyetleri içerisinde gazete yayıncılığı ile birlikte dergi/mecmua yayıncılığı da son derece önemli bir yer işgal etmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki gazete yayıncılığı, Fransızların girişimleriyle de olsa 18.yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlarken, dergi yayıncılığı 19.yüzyılın ortalarından itibaren kendini göstermeye başlar. Bizdeki dergi yayıncılığı, tıpkı gazete yayıncılığında olduğu gibi yine Avrupa'dan belli bir süre sonra gelişir. Zira Avrupa'daki ilk dergiler 17.yüzyılın ikinci yarısından sonra ön plana çıkmışlardır.

Her ne kadar bu tarihsel tespitler, Türk yayın tarihinde dergiciliğin oldukça gecikmeli olarak ortaya çıktığını gösterse de bu durum, önemli bir basın faaliyeti olarak dergiciliğimizin diğer bir süreli yayın çeşidi olan gazete yayıncılığımızdan daha az önemli olduğunu göstermez. Çünkü dergiler Tanzimat dönemiyle birlikte Batılı anlamdaki fikir ve düşüncelerin son derece kısa bir sürede memleket içerisinde yerleşmesinde ve Türk dilinin daha sade ve anlaşılır bir hale gelmesinde etkili olmuşlardır. Ayrıca dergiler, hem yer vermiş oldukları nesir türünden yazırlarla Türk nesrinin gelişmesine yardımcı olmuşlar hem de pek çok değerli yazarın yetişmesine katkıda bulunmuşlardır. Dergilerin Türk basın hayatına diğer bir önemli katkısı da gazetelere oranla çok farklı konuları daha derinlemesine ele alarak halkın bilim, sanat, felsefe ve kültür sahalarında bilgisinin arttırılmasına vesile olmuş olmasıdır. Böylece basın faaliyetlerinin halk nazarındaki değer ve öneminin artması sağlanmıştır.

“Dergi” kavramının tarihçesine bakıldığında, günümüzde yaygın bir şekilde kullanılan bu kavramın Osmanlı Türkçesinde “mecmua”, “risale” ve “mevkute” kelimeleriyle karşılanmış olduğunu görmekteyiz. Bugünkü basın literatüründe dergi, belirli aralıklarla çıkan, belli konularda ve çeşitli yazarlar tarafından yazılmış yazılardan meydana gelen süreli yayın olarak tanımlanmaktadır. (Kaplan-Tarhan 1977:246-247)

Türk basın hayatında yayınlanan ilk dergi, Türkçe ve Fransızca olarak neşredilen *Vakâyî-i Tıbbiye*'dir (1849). Özellikle sağlık konusunda zengin bilgiler ihtiva eden bu dergiyi değerli bir devlet adamı olan, doğu ve batı kültürlerini çok iyi bilen Münif Paşa'nın Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye adına çıkardığı *Mecmua-yı Fünûn* takip etmiştir (1862). 1890'lı yıllardan sonra ansiklopedik bilgi veren dergilerin sayısında olağanüstü bir artış dikkati çeker. Meşrutiyet'in ikinci kere ilanından sonra süreli yayın sayısında azımsanmayacak bir artış görülür.

1864 tarihinde yürürlüğe konulmuş olan Matbuat Nizamnamesi, 1909 yılındaki yeni Matbuat kanunuyla yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni kanunla hürriyet ilkesine uygun olarak basın faaliyetlerine önemli esneklikler tanınmıştır. Gazete veya dergi çıkarmak için hükümetten izin ya da müsaade almak mecburiyeti kaldırılmış, sadece beyanname vermek ve karşılığında ilmühaber almak mecburiyeti konmuştur. (Dilaçar-Epikman 1952: 343-344) Bu olumlu hava dergi yayıncılığına oldukça müsait bir ortam oluşturmuş ve buna bağlı olarak bilim, sanat, iktisat ve müzik gibi belli alanlara özgü dergiler yayımlanmaya başlamıştır. Düşünce yoğunluğu olan yayınların ağırlıklı olarak ön plana çıkmış olduğu bu dönemdeki önemli dergilerden biri de inceleme alanımıza girmiş olan "Felsefe Mecmuası"dır.

Resim: 1

1. Derginin Çıkarılma Amacı

Batılı düşünürlerin felsefe, sosyoloji, psikoloji ve mantık ile ilgili eserlerinin, Türk düşünürleri üzerinde etkili olmasını sağlayan; Batı felsefesinin Türkiye'ye girmesine vasıta olan süreli yayınlardan en dikkat

çekenî olan *Felsefe Mecmuası*, 1913¹ yılında Baha Tevfik² tarafından çıkarılmıştır. *Madde ve Kuvvet* (Louis Büchner), *Tarih-i Felsefe* (Fouillee) gibi önemli eserleri de tercüme eden Baha Tevfik öncülüğünde fennî ve felsefî bilimler ile diğer beşeri bilimlerdeki eksikliği gidermek amacıyla kurulan “Tecdüdü-İlmî ve Felsefî Kütüphane”si (Bilim ve Felsefede Yenilik Kitaplığı) tarafından yayımlanan derginin sahibi Ali Fuad,³ müdürü ise Baha Tevfik’tir. Dergide yer alan bazı yazılar dışında neredeyse bütün yazılar Baha Tevfik tarafından kaleme alınmıştır. (Ülken 2005: 234-235) Baha Tevfik, *Felsefe Mecmuası*’nın yayımlanma maksadını ve sürecini şu sözleriyle dile getirmektedir:

“Bu memlekette hakikî felsefenin ne demek olduğunu anlatmada kütüphanemizin hizmeti hatırlardadır. Tecdüdü-İlmî ve edebî diye evvelsi yıl on bir cilt neşrettik ve büyük rağbet kazandık. Geçen yıl “Yirminci Asırda Zekâ” risalesini neşre başladık. Harp (Balkan Savaşı) yayımlarımıza son verdiği gibi Zekâ’yı da iğreti olarak çıkarmamıza engel oldu. Şimdi harp bittiği için yeniden başlıyoruz. “Zekâ” için hazırlık yapılmaya kadar “Felsefe Mecmuası” adı altında ictimâî, felsefî yeniliklerden okuyuculara haber vermeyi düşündük. Dergi tamamen felsefî olmakla beraber, mümkün

¹ *Felsefe Mecmuası*’nın kapağında derginin yayın yılı yazmadığı için derginin çıkış tarihi ile ilgili birbirleriyle uyuşmayan rivayetler bulunmaktadır. Sözgelimi, Hilmi Ziya Ülken, derginin 1912 yılında, İstanbul’da Araks Matbaası tarafından basıldığını bildirirken (Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 2005, s. 234.), Süleyman Hayri Bolay ise *Türkiye’de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi* (Ankara, Akçağ Yayınları, 1995, s. 105) adlı eserinde derginin yayımlanma tarihinin 1911 olduğunu yazar. Rıza Bağcı ise, “Karagöz” gazetesindeki ilanlara dayalı olarak bir çıkarım yapar ve derginin kesin olarak 1913 yılında yayımlandığını belirtir (Aktaran: Feyza Ceyhan Coştu, *Felsefe Mecmuası ve Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası’nın Tahlil ve Tasnifi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2006, s. 59)

² Baha Tevfik, özellikle II. Meşrutiyet döneminde Türkiye çapında ün kazanmış İzmirli bir yazar ve felsefecidir. Kısa hayatına rağmen bir çok kimseyi etkileyen eser ve fikirleriyle o, Tanzimat devrinde yetişmiş Beşir Fuat’tan sonra Meşrutiyet’in en dikkat çekici materyalist ve pozitivist fikir adamlarındandır. Baha Tevfik ayrıca Rehber-i İttihad-ı Osmanî Mektebi’nde felsefe hocalığı yapmış ve Türkiye’de ikinci felsefe mecmuasını çıkarmış (bu durum tartışmaya açıktır) bir şahsiyettir. Geniş bilgi için bkz. Selçuk Çıkla (2003), “Baha Tevfik’in Hayatı, Yazarlığı, Mizacı ve Felsefeciliği Muhalif, Asi ve Sıra Dışı-ı”, *Tarih ve Toplum*, S. 234, s. 51-56.

³ Turgut Çeviker’in *Karikatür Üzerine Yazılar* isimli çalışmasında yer alan bilgiler vesilesiyle, *Felsefe Mecmuası*’nın müdürlüğünü yapan Ali Fuad Bey’in *Karagöz* isimli, güldürü ve hiciv içerikli bir başka derginin daha yöneticiliğini yaptığı ve burada da Baha Tevfik’le beraber çalıştıkları anlaşılmaktadır. Çeviker, ayrıca adı geçen eserinde Ali Fuad Bey’in Türkiye’nin ilk karikatüristlerinden olduğunu yazar. (Turgut Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar*, İris Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 11-15.)

olduğu kadar çeşitli olacak, methodsuz, kitapsız yüzlerce öğrencinin imdadına yetişmek için her sayıda bir forma okul dersi verecektir.” (Ülken 2005: 235)

Batı medeniyetinin üstünlüğünü felsefesinin üstünlüğü ile ilişkilendiren Baha Tevfik, o dönemlerde Türkiye’de felsefenin ve felsefecilerin içinde bulunduğu yoksulluktan dem vurmüş ve “*Bizde bir felsefe dili yoktur, ben bunu yapmaya çalışıyorum*” diyerek *Felsefe Mecmuası*’nın ilk sayısında meramını dile getirmiştir. Bu noktada felsefede özgünlüğün ve metodun önemine dikkat çeken Baha Tevfik, yaşadığı dönem içerisinde Avrupa felsefesini ezberleyen ve hiçbir metot gözetmeyen düşünürleri sert bir dille eleştirmekten çekinmemiştir:

“Bizim memleketimize Avrupa Felsefesini aktaran kimseler, gelen fikirleri olduğu gibi kabul etmektedirler. Meselâ Rıza Tevfik’in filozofluğu üzerinde duralım: Ona filozof ismi kendisi tarafından verilmiştir. Rıza Tevfik⁴, üstat edindiği kimsenin ismini dahi doğru dürüst bilmiyor. Felsefe denilen şey, fen ile o kadar kaynaşmıştır ki fenci, ilimci olmayan bir insan hiçbir zaman filozof olamaz. Bugün Avrupa’da filozof yok, âlimler vardır. Tedvin edilen eserleri ezberleyenlere bile artık âlim demiyorlar. Zira hepsi için bir metod olması gerekir. Rıza Tevfik’in böyle bir metodu olduğunu bilmiyoruz. Bir yazısında tuttuğu fikri başka bir konferansında nakzediyor. Keza Şehbenderzâde Ahmet Hilmi⁵ de filozof değildir.”⁶

Yazar, bu gibi keskin ve saldırgan hükümlerden sonra Fazıl Ahmet, Suphi Ethem gibi genç yazarların asıl yolu açtıklarından söz eder ve yalnız

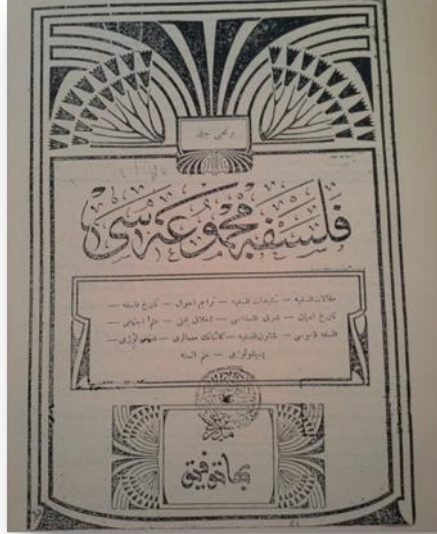
⁴ Baha Tevfik, bu tespitinde kısmen haklı gözükmektedir. Zira feylesof lakabıyla tanınan Rıza Tevfik Bölükbaşı, öğrenimine Sion okulunda başlamış, bir süre Galatasaray Sultanisi’nde okumuş, Mülkiye’yi üçüncü sınıftayken terk etmiş ve nihayet 1891’de girdiği Tıbbiye okulundan 1899 yılında mezun olabilmıştır. Görüldüğü gibi Rıza Tevfik’in meslekî bağlamda Felsefe alanıyla herhangi bir bağı yoktur. 1913’ten sonra yayımladığı divan, koşma ve nefes tarzındaki şiirlerle şair kimliğiyle ünlenen Rıza Tevfik’in şahsî okumalarıyla ve çabasıyla belli oranda, ortalamanın üstünde felsefi bir birikime sahip olduğu da inkâr edilemez. Hatta bu tarzda kaleme aldığı makalelerin ve kitapların son derece ilgi gördüğü söylenebilir. Ancak informal olarak felsefeyle ilgilenen Rıza Tevfik’in adı geçen alanda yüzeysel kaldığı ve ciddi bir felsefi metot takip etmediği de açıktır. Geniş bilgi için bkz. Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. I, YKY Yayınevi, 1. b., İstanbul, 2001, s.234.

⁵ Baha Tevfik’in Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi Bey için ortaya koyduğu yargı da büyük oranda isabetli gözükmektedir. Her ne kadar Ahmet Hilmi Bey, Filibe’de temel olarak (bir müftü vasıtasıyla) İslâmî bir eğitim alarak tasavvufa (Vahdet-i vücud anlayışını benimser) meyletmiş ve bu bağlamda felsefi makaleler ile tasavvufun aşamalarını alegorik olarak ortaya koyduğu masal-hikâye karışımı eserler (A’ mâk-ı Hayâl vb.) kaleme almışsa da; onu Baha Tevfik’in ifade ettiği tarzda bir filozof saymak mümkün değildir. Geniş bilgi için bkz. Behçet Necatigil, Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü, 24. b., Varlık Yayınları, İstanbul, 2007, s.394.

⁶ Baha Tevfik, *Felsefe Mecmuası*, sayı: 1, Araks Matbaası, İstanbul, 1913, s. 3.

materyalizmde, ilmî felsefe yönünde gidenleri filozof olarak kabul eder. (Tevfik 1913: 3-5)

Baha Tevfik, *Felsefe Mecmuası*'nı çıkarma amacını ve derginin hedeflerini yukarıda da yer verdiğimiz şekilde ifade etmek suretiyle, hem okuyucuyu sosyal ve felsefi alandaki yeniliklerden haberdar etmeyi, hem de öğrencilere ilmi bir metot kazandırarak onlara okul derslerinde yardımcı olmayı amaçlamıştır. Ayrıca Baha Tevfik'in bu dergiyi çıkarırken bilim dünyasını özgün, metotlu ve güncel bilgilerle buluşturmayı da kendisine ülkü edindiğini söyleyebiliriz.

Resim: 2

2. Derginin Biçim ve İçerik Özellikleri

Derginin kapak kısmında yayın yılına dair herhangi bir bilgi yer almadığı gibi hangi aralıklarla çıktığıyla ilgili de bir bilgi verilmemiştir. Ancak Baha Tevfik'in "Millileşmek Emeli" adlı yazısından anlaşıldığı kadarıyla dergi on beş günde bir çıkarılmıştır. (Çoştı 2006: 59)

Bu çalışmada incelediğimiz *Felsefe Mecmuası*, Milli Kütüphanede 1956 SA 380 numara ile kayıtlıdır. On sayıdan oluşan tek bir cilt şeklinde yayınlanan dergi, 16x23 ebadında olup, ikinci hamur kâğıda basılmıştır. Derginin en dış kapağında ve ilk sayfasında Alman filozof

Schopenhauer'un⁷ resmi bulunmaktadır. Ayrıca dış kapağın ve ilk sayfanın en altında dergiyi yayımlayan kurum olan 'Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi" yazmaktadır. İlk sayfanın hemen arkasında "Muhtasar Felsefe" başlığı altında çok kısa bir açıklama bulunmaktadır. Bu açıklamada Felsefe Dergisi'nde Baha Tevfik tarafından tertip edilen yazıların, felsefenin hangi konu alanlarına girdikleri ve bu yazıların hangi maksat ile kaleme alındıkları belirtilmiştir. Bu kısa açıklamanın yer aldığı sayfadan sonraki kısımda "Felsefe Mecmuası" ambleminin hemen altında dergi içerisinde ele alınan konuların isimlerine yer verilmiştir. Bu sayfadan sonra "Muhteviyat" (İçindekiler) sayfası gelmektedir. Muhteviyat sayfasından sonraki sayfada yer alan "Felsefe Mecmuası" başlığının hemen altında ise "Muârizlara Hürmet, Lâ-kaydlara Merhamet" cümlesi yer almaktadır. Derginin ikinci sayısından sonra da bu cümleye ilaveten *Felsefe Mecmuası* başlığının hemen üstünde "Din gayr-ı ihtiyarı bir felsefe, felsefe ihtiyarı bir dindir" cümlesi bulunmaktadır ki bu ifadeler bize yayın heyetinin, felsefeye ve bu dergide ortaya konan görüşlere muhalif/karşı duruş sergileyebileceklere olan bakış açısını net bir şekilde göstermektedir.

⁷ Burada neden başka bir filozofun değil de Schopenhauer'un resminin dergiye kapak yapıldığı sorusu akla gelebilir. Elimizde bu sorunun cevabına ilişkin net bir bilgi olmadığından bu hususta ancak spekülâtif mahiyette bir iki yorum yapabiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi *Felsefe Mecmuası*, materyalist bir düşünce çizgisi benimseyen, döneminin önde gelen dergileri arasında kabul edilir. Öyle ki Dergi'nin baş müellifi konumunda olan Baha Tevfik'in telif ve tercüme çalışmaları ile dergi yayıncılığı faaliyetlerinin Türkiye'ye materyalist düşüncenin girmesinde ve yayılmasında önemli bir etkisi olmuştur. Sadece Baha Tevfik değil, Ahmet Nebil, Süleyman Sırrı, Abdullah Cevdet ve Tevfik Fikret gibi diğer "materyalist" düşünürlerin yaptığı çalışmaların da Türkiye'de materyalist düşüncenin gelişimi noktasında mühim bir rol oynadığı söylenebilir. Fakat bu hususta özellikle Dr. Abdullah Cevdet'in materyalist düşüncenin Türkiye'ye girmesi ve Türkiye'de tanınması ve gelişmesi anlamında ilk modernleşme hareketini gerçekleştirdiği belirtilmesi gereken bir noktadır. Zira Abdullah Cevdet'in ilk kez 1903 yılında Kahire'de çıkardığı *İctihaddergisi* sayesinde materyalist düşünce Türkiye'de sistematik bir gelişme ve yayılma göstermiştir (Bayram Alı Çetinkaya, "Modern Türkiye'nin Felsefî Kökenleri", ss. 75-76). Türkiye'deki materyalist düşüncenin öncüsü konumunda olan Abdullah Cevdet, "siyasi mücadelesinde, kendisine siyasal liderleri değil de felsefe ile ilgilenenleri" model alan bir insandır. Bu bağlamda onun Büchner ve Schopenhauer'u birer peygamber olarak kabul etmesi (M. Ş. Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, s. 25), materyalizmin sözcülüğünü yapan *Felsefe Mecmuası*'nın Türkiye'de materyalist felsefenin öncüsü olan Abdullah Cevdet'in hayranlık duyduğu bir filozofun resmini dergiye kapak yapma ihtimalini düşündürmektedir. Yine Dergi içerisinde Baha Tevfik tarafından kaleme alınan Kant yazı dizisi göz önüne alındığında, Kant felsefesini, Kant sonrası düşünürler arasında en çok kendisinin ileri bir noktaya taşıdığını söyleyen Schopenhauer'un bu iddiasını derginin mottosu olarak benimsediğini göstermek isteyen Baha Tevfik'in, bu amaçla Schopenhauer'un resmini dergiye kapak yapmış olma ihtimali de söz konusudur.

Derginin “Muhteviyat” kısmında, sadece birinci ciltte yer alacak olan yazı başlıklarına değil, o zaman için çıkarılması planlanan ikinci cildin içindekiler kısmına da yer verilmiştir. Fakat planlandığı gibi olmamış, derginin yalnızca birinci cildi çıkarılabiliştir. Sonuç olarak *Felsefe Mecmuası*, Osmanlı Türkçesi ile yazılan ve on sayıdan oluşan tek ciltlik bir dergi şeklinde günümüze kadar ulaşmıştır. Dergi, bir cilt ve on sayıdan oluşur, fakat derginin sonunda “Mektep Dersleri” başlıklı bir ek de bulunmaktadır. Bu ek, öğrenciler için hazırlanmış olup sekiz sayıdan ve toplamında altmış dört sayfadan müteşekkildir.

Mecmuada Baha Tevfik, Suphi Erdem, Ahmet Nebil, Mehmet Necip, Naci Fikret, Mithat Cemal, Memduh Süleyman gibi fikir adamlarının makaleleri ile Ömer Seyfettin’in bazı şiirleri bulunmaktadır. Materyalizmin Türkiye’de yayılmasına ve sempatican bulmasına hizmet etmiş olduğunu söyleyebileceğimiz (Çetinkaya 2002:76) *Felsefe Mecmuası*’nda Suphi Erdem Darwinizmi ve Lamarckizmi tanıtırken, Memduh Süleyman da aynı doğrultuda “Hakiki Mürteciler ve Avrupalılaştırmak”, “Felsefe-i Edyân” başlıklı yazılar kaleme almıştır. Bunlara ek olarak Ahmet Nebil “Felsefe-i Muâşeret”, “Ricat ve Teslim”, “Arzın Menşei ve Tarihi” başlıklı makaleleriyle; Baha Tevfik ise “Felsefî Maksatlar”, “Millileşmek Emeli”, “Kant ve Felsefesi”, “Memleketimizde Ahlâk ve Amelleri” ve “Felsefe Kamusu” gibi değişik konulardaki yazılarıyla öne çıkmaktadır.

Felsefe Mecmuası’nın Türkiye’de yayımlanan ilk felsefe dergisi olup olmadığı ile ilgili birbirinden farklı fikirler öne sürülmektedir. Sözgelimi, Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserinde “*Baha Tevfik’in Felsefe adlı dergisi, Türkiye’de ilk felsefî dergidir.*” der. (Ülken 2005:234) Mehmet Ö. Alkan da Baha Tevfik tarafından çıkarılan *Felsefe Mecmuası*’nın “*gerek amaç ve içerik, gerekse felsefeyi daha yoğun işlemesi*” nedenleriyle Türkiye’de yayımlanan ilk felsefe dergisi olarak nitelenebileceğini belirtir. (Alkan 1989: 49) Ancak Rıza Bağcı’nın bu konudaki görüşü daha farklıdır. Bağcı, Türkiye’nin ilk felsefe dergisi olarak *Felsefe Mecmuası*’nı değil, 1911 yılında Selânik’te çıkmaya başlayan “*Yeni Felsefe Mecmuası*”nı kabul etmektedir. (Çıkla 2003: 56) Bu farklı görüşlere rağmen derginin Türkiye’de yayımlanan ilk felsefe dergilerinden biri olduğu konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır.

Baha Tevfik’in büyük bir özveriyle çıkardığı *Felsefe Mecmuası*’nda yer alan bazı düşünceleri, onun felsefeye olan ilgisini ve felsefeyle olan işbirliğiyle neler yapmak istediğini izah etmektedir:

“*Şark ve Garp arasındaki zigzagları kesmek, Şark kaynaklarının artık yeni bir ürün veremeyeceğini ilân etmek istiyorum. Garbın hayatının üstünlüğü, felsefesinin üstünlüğü ile paraleldir. Bizde felsefenin bugünkü hali nedir? Bunu anlamak için önce felsefeyi bilmek gerekir. İlim ve fennin*

(teknik) varamadığı sahaya felsefe denir. Şu halde bugünün ilim ve fenni, dünün felsefesidir, bugünün felsefesi ise yarının ilim ve fennidir.” (Tevfik 1913: 8-12)

Hilmi Ziya Ülken, Baha Tevfik’in bu yayım faaliyetiyle, içinde bulunduğu topluma genel olarak ve kısaca felsefenin ne olduğunu anlatmaya çalıştığını, ayrıca yine Baha Tevfik’e göre hayatta gelişmenin yolunun iyi ve doğru düşünmek ile düşündüğü gibi hareket etmekten geçtiğini belirtmektedir. Ülken, Baha Tevfik’in ifadelerinden hareketle Felsefe’nin de iki temel meselesi olarak görülen mantık ve ahlâktan birincisinin iyi ve doğru düşünmeyi, ikincisinin ise iyi ve doğruya göre hareket etmeyi öğrettiğini vurgulamaktadır. (Ülken 2005: 235) O dönemki kamuoyuna yeni meseleler getiren ve bu bakımdan değerli bir düşünür olarak zikredebileceğimiz Baha Tevfik, *Felsefe Mecmuası*’nda gerek kendi yazdığı makaleleriyle gerekse de başka yazarlar tarafından kaleme alınan ve yayımlanmasına aracılık ettiği yazılarla birbirinden önemli görüşleri/fikirleri/konuları gündeme getirmeyi başarmıştır. Felsefeyi geleceğin bilimi olarak gören Baha Tevfik öncelikle felsefe probleminin ele alınması üzerinde durur. Bu bağlamda dergide yayımlanan yazılarda felsefe-ahlâk ilişkisine değinildiğini görmekteyiz. Bu konuyla ilgili olarak Baha Tevfik’in kaleme aldığı bir yazısından yola çıkan Hilmi Ziya Ülken, Baha Tevfik’in genel olarak Yunan veya Ortaçağ teorik ahlâklarına, hatta Kant ahlâkına hücum ederek ilmî ahlâkın nasıl olması gerektiğine temas ettiğini belirtmektedir. (Ülken 2005: 237)

Felsefe Mecmuası’nda işlenen önemli meselelerden biri de Kant felsefesi olur. İmmanuel Kant hakkında geniş bir tetkik yayımlayan Baha Tevfik, burada Kant’ın *Saf Aklın Tenkidi* kitabını tahlil etmeye çalışır. Mecmuadaki önemli girişimlerden biri ise, Baha Tevfik’in *Felsefe Kamusu* tefrika etmesidir. Bu kamus da Seyit Şerif Cürcânî’nin *Tarifât*, Ebu’l-Baka’nın *Külliyat* gibi eserlerinin kopyası veya taklidi şeklinde meydana getirilmiş olan Taşköprülüzâde’nin *Mevzuat ül-Ulûm*’u tarzındaki eserlere son vermesi bakımından dikkate değerdir. Oldukça kısa olan bu sözlüğün tamamlanamadığı görülmektedir. Ancak Batı tarzında oluşturulan bir felsefe sözlüğünün ilk örneği olması açısından bu girişim son derece önemlidir. (Ülken 2005:245)

SONUÇ

Gerek bireylerin gerekse toplumların ilerleyebilmesi için felsefenin mutlaka hayatın içine dâhil edilmesi gerektiğine inanan, bu bağlamda Doğu ile Batı arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışan ve düşünmeyi daha sistemli hale getirmeyi hedefleyen Baha Tevfik, bu anlayışını yazmış olduğu ve çoğunluğunu “*Felsefe Mecmuası*”nda neşrettiği makalelerinde yoğun bir

şekilde işlemiştir. Baha Tevfik, böylece Türkiye’de felsefe sahasının anlaşılmasında ve felsefenin öneminin kavranmasında büyük bir role sahip olmuştur.

Cumhuriyet’in öncesinde yayımlanmış olan *Felsefe Mecmuası*, Cumhuriyet sonrası Türkiye’inde felsefi düşüncenin gelişmesinde, modern fikir anlayışının oluşmasında ve belirli bir düşünce geleneğinin kurulmasında önemli bir işleve sahip olmuştur.

FELSEFE MECMÛASI — MUHTEVİYAT

Birinci Cilt

Tevfik, Baha, “Birkaç Söz”, 1/1913: 1

Tevfik, Baha, “Maksad ve Meslek”, 1/1913: 1–3.

Tevfik, Baha, “Millileşmek Emeli”, 1/1913: 3–5.

Tevfik, Baha, “Felsefe-i Hazıra”, 1/1913: 6–8.

Haeckel, Ernest, “Kâinatın Muammaları” çev. Baha Tevfik, 1/1913: 9–13.

Tevfik, Baha, “Felsefe-i Muâşeret”, 1/1913: 14–16.

Tevfik, Baha, “Hâl-i Hazırın Meselesi Memleketimizde Ahlâk ve Âmilleri”, 2/1913: 17–18.

Tevfik, Baha, “Felsefe-i Hazıra: Akl-ı Mücerred Hakkında Tedkîkât ve İmkân-ı İlm Bahsinde”, 2/1913: 20-23.

Goethe, “Felsefi Bir Şiirin Neşren Tercümesi”, 2/1913: 23.

Haeckel, Ernest, “Kâinatın Muammaları”, çev. Baha Tevfik, 2/1913: 24–28.

Tevfik, Baha, “Tenkid-i Felsefi :Ric’at ve Teslim”, 2/1913: 29-30.

Tevfik, Baha, “Felsefe-i Muâşeret”, 2/1913: 31.

Tevfik, Baha, “Harekât-ı Felsefiyye”, 2/1913: 32.

Tevfik, Baha, “Felsefe-i Hazıra : Akl-ı Mücerred Hakkında Tedkîkât ve İmkân-ı İlm bahsinden”, 3/1913: 33-36.

Tevfik, Baha, “Felsefi Düşünüşler”, 3/1913: 36–38.

Haeckel, Ernest, “Kâinatın Muammaları”, çev. Baha Tevfik, 3/1913: 39–44.

Cemal, Mithat, “Kanunların İ’vicacı: Felsefe-i İctimâiyye”, 3/1913: 45–47.

Tevfik, Baha, “Tenkid-i Felsefi”, 4/1913: 49–55.

Haeckel, Ernest, “Kâinatın Muammaları”, çev. Baha Tevfik, 4/1913: 56–61.

Cemal, Mithat, “Kanunların İvicacı: Felsefe-i İctimâîyye”,4/1913: 62–64.

Tevfik, Baha, “Tenkid-i Felsefî”, 5/1913: 65–69.

Necib, Mehmed, “Felsefe-i Lisan: Lisanımızda Şeklî ve Mânâî Tekâmül”, 5/1913: 69–74.

Tevfik, Baha, “Felsefî Düşünüşler”, 5/1913: 74–75.

Tevfik, Baha, “Tarih-i Felsefe Hülâsaları”, 5/1913: 76.

Tevfik, Baha, “Felsefe-i İctimâîyye”, 5/1913: 77–78.

Necib, Mehmed, “Muhaberât”, 5/1913: 79–80.

Edhem, Subhi, “Lamark ve Lamarkizm”, 6/1913: 81–84.

Fikret, Naci “Terbiyeye Dair”, 6/1913: 84–86.

Tevfik, Baha, “Felsefe-i Hazıra: Mâ-fevk-al-tabâîyyat mümkün müdür?(İrade-cebriyyet-Ahlâk)”, 6/1913: 87–90.

Haeckel, Ernest, “Kâinâtın Muammaları (İkinci Bâb: Vücudumuz nasıl teşekkül eder?)”, çev. Baha Tevfik, 6/1913: 91–93.

“Muhaberât” (Bir okuyucudan Baha Tevfik Bey’e gönderilen mektup),6/1913: 93–95.

Tevfik, Baha, “Cevâb” (Okuyucu mektubuna cevap),

Edhem, Subhi, “Lamark ve Lamarkizm”, 7/1913: 97–101.

Tevfik, Baha, “Bâtıl İtikâdlar ve Hâl-i Hazırda İzdivâc”, 7/1913: 102–105.

Tevfik, Baha, “Felsefe-i Hazıra”, 7/1913: 106–109.

Haeckel, Ernest, “Kâinâtın Muammaları (İkinci Bâb: Vücudumuz nasıl teşekkül eder?)”, çev. Baha Tevfik, 7/1913: 110–112.

Edhem, Subhi, “Lamark ve Lamarkizm”, 8/1913: 113–119.

Tevfik, Baha, “Felsefe-i Hat: Islâh-ı Hurûf Meselesi”, 8/1913: 119–122.

Fikret, Nâci, “Nâmus”,8/1913: 122–125.

Necib, Mehmet, “Felsefe-i Lisân: Lisânımızda Şeklî ve Manâî Tekâmül-Kâide-i Âhengin Felsefesi”,8/1913: 125–127.

Edhem, Subhi “Lamark ve Lamarkizm”, 9/1913:129–136.

Necib, Mehmet, “Felsefe-i Lisân: Lisânımızda Şeklî ve Manâî Tekâmül-Kâide-i Âhengin Felsefesi”,9/1913: 137–138.

Süleyman, Memduh, “Hal-i Hazırın Meselesi: Hakiki Mürteciler ve Avrupalılaşmak”, 9/1913:139–141.

Süleyman, Memduh, “Felsefe-i Edyân”, 9/1913:142–144.

Tevfik, Baha, “Felsefe-i Hâzıra:Akl-ı Amelinin Tenkîdi ve Ahlâk”,9/1913:145-148.

Tevfik, Baha, “Kant Nazarında Sanat”,9/1913:149–150.

Tevfik, Baha, “Felsefe Kamusu”, 9/1913:150–151.

Tevfik, Baha, “Felsefî Düşünüşler”,9/1913: 152.

Edhem, Subhi, “Lamark ve Lamarkizm”, 10/1913:153–157.

Tevfik, Baha, “Bir Rica”, 10/1913:157–158.

Tevfik, Baha, “Terâcim-i Ahvâl (HerbertSpenser)”, 10/1913:159–160.

Tevfik, Baha, “Felsefî Düşünüşler”, 10/1913: 160–161.

Tevfik, Baha, “Felsefe Kamusu”, 10/1913: 161–168.

Derginin Eki⁸:

Tevfik, Baha, “Mekteb Dersleri: Felsefe Nedir?” 1/1913: 1–4.

Tevfik, Baha, “Fizyoloji (garîziyyât)”, 1/1913: 5–6.

Tevfik, Baha, “Felsefe Kamusu”, 1/1913: 7–8.

Tevfik, Baha, “Mekteb Dersleri: Felsefe Nedir?”, 2/1913: 9–15.

Tevfik, Baha, “Felsefe Kamusu”,2/1913: 16.

Tevfik, Baha, “Mekteb Dersleri”, 3/1913: 17–23.

Tevfik, Baha, “Felsefe Kamusu”, 3/1913: 24.

Tevfik, Baha, “Mekteb Dersleri”,4/1913: 25–28.

Tevfik, Baha, “Arzın Menşei ve Tarihi”, 4/1913: 29–31.

Tevfik, Baha, “Felsefe Kamusu”, 4/1913: 32.

Tevfik, Baha, “Mekteb Dersleri”,4/1913: 33–40.

Tevfik, Baha, “Mekteb Dersleri”, 6/1913: 41–43.

Tevfik, Baha, “Bir Sâhife-i Mantık”, 6/1913: 44–48.

Tevfik, Baha, “Mekteb Dersleri”, 7/1913: 49–52.

Tevfik, Baha, “Felsefî Düşünüşler”, 7/1913: 53.

Levi, Kemal, “606 (٦٠٦) Hakkında”,

Tevfik, Baha, “Mekteb Dersleri”, 8/1913: 57–60.

⁸ Felsefe Mecmuası'nın birinci ve tek cildinin sonuna eklenen, sekiz sayılı ve altmış dört sayfalık bu kısım, öğrenciler için ‘Mektep Dersleri’ adı altında bir yazı dizisi olarak yayımlanmıştır.

Doktor-ı Sâib ve Doktor Hayri Kemâl, “Âlem-i Tabâbet”, 8/1913: 61–63.

Süleyman, Memduh, “Bir Mütalaa: Cinâi Romanlar ve Hakikî Eserler”, 8/1913: 63–64.

FELSEFE MECMUASI DERGİSİNE AİT KİMLİK BİLGİLERİ

Müdürü	: Baha Tevfik
Fiyatı	: 7,5 Kuruş
Yayınlanış Süresi	: Belirsiz
Basıldığı Şehir	: İstanbul
Ser-muharriri	: Baha Tevfik
İmtiyaz Sahibi	: Ali Fuad
Dili:	: Osmanlı Türkçesi
Matbaası	: Araks
İdarehanesi ve Dağıtım Yeri	: -
Abone Şartları	: -

KAYNAKÇA

- Alkan, Mehmet Ö. (1989), “Türkiye’nin İlk Felsefe Dergisi: Felsefe Mecmuası”, Tarih ve Toplum Sayı: 66.
- Coştu, Feyza Ceyhan (2006), *Felsefe Mecmuası ve Felsefe ve İctimaiyat Mecmua’sının Tahlil ve Tasnifi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2006.
- Çetinkaya, Bayram Ali (2002), “Modern Türkiye’nin Felsefi Kökenleri”, C.Ü.İ.F. Dergisi, Sayı: 2.
- Çeviker, Turgut (1997), *Karikatür Üzerine Yazılar*, İris Yayınları, İstanbul.
- Çıkla, Selçuk (2003), “Baha Tevfik’in Hayatı, Yazarlığı, Mizacı ve Felsefeciliği Muhalif, Asi ve Sıra Dışı-I”, Tarih ve Toplum, Sayı: 234.
- Fuad, Ali-Tevfik, Baha (1913), *Felsefe Mecmuası*, İstanbul: Araks Matbaası.
- Hanioğlu, M. Ş. (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Necatigil, Behçet (2007), *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları.

- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi (2001), Cilt: I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Türk Ansiklopedisi (1952), Cilt: V, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi(1977), Cilt: II, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya (2005), Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul: Ülken Yayınları.

TABİP-ŞAİR ŞEYHİ VE KENZÜ'L-MENÂFİ RİSÂLESİ

*Sadettin EĞRİ**

ÖZET

Sultan (Çelebi) Mehmed I'in hekimi olan ve Türk edebiyatının ünlü şairlerinden sayılan Şeyhî; Kenzü'l-Menâfi adlı eserinde yaşadığı dönem anlayışına göre hangi bitkilerin, hangi havanın ve hangi yiyecek ile içeceğin faydalı veya zararlı olabileceğini şiir şeklinde anlatmıştır. Şeyhî, Anadolu ve İran'da kendi zamanındaki anlayış ve birikimlerle bir tıp eğitimi almıştır. Fakat onu bir halk hekimi olarak da görmek yanlış olmasa gerektir. Konunun şiirlerle anlatıldığı bu risalede geleneksel tedavi anlayışının ve tıbbî uygulamaların önemli bir yeri vardır. Germiyan beylerine ve Osmanlı sultanlarına musahiblik, tabiblik, şairlik yapan ve attar dükkânında yaptığı ilaçları da halka satan Şeyhî, her yönüyle hakîm, zarîf ve ilginç bir kişiliğe sahiptir.

***Anahtar Kelimeler:** Şeyhî, Kenzü'l-Menâfi, Çelebi Mehmed, tababet, halk hekimliği, Hasan Ali Yücel.*

ABSTRACT

Medicine-Poet Şeyhi and Kanzu'l-Manafi Treatise

Şeyhi is physician (medicine/physician) of Sultan Mehmed I and he is regarded as one of the famous poets of Turkish literature. He narrate about which plants, by which food and drink with which the air that could be beneficial or harmful is told in the form of poetry according to the understanding of his century in his book Kenzü'l Küberâ. Şeyhî, received a medical education with the knowledge and understanding of his time in Anatolia and Iran. But it can not be wrong to see him as a folk physician. Handling of subject is described with poems in this booklet

* Yrd.Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
Çelebi Mehmed ve Dönemi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulan bu inceleme genişletilerek hazırlanmıştır.

has an important place in traditional treatment and medical applications. Şeyhi worked as a counsel, physician, poet for Germiyan's emperors and Ottoman's sultans and he also makes remedies in his attar who sells to the public, He has a wise, elegant and interesting personality in every aspects.

Key Words: Şeyhî, Kenzü'l-Menâfi, Chelebi Mehmed, medical science, folk medicine, Hasan Ali Yücel.

Klâsik Türk Edebiyatının kurucularından olan şair Şeyhî (ö.832/1429 sonrası)'nin asıl adı “Yusuf Sinaneddin”dir. Şairin adı, kimi şair tezkirelerinde “Yusuf”, kimilerinde ise “Sinan” olarak kayıtlıdır. Sicill-i Osmânî'de ise “Şeyh Senâî” diye anılmıştır.¹ Tıp alanında “Hakîm Sinân” ünvanıyla şöhret kazanan şair, ismini Divan'ında şöyle dile getirir:²

Şâha murâdı Yûsuf-ı Şeyhî'nün oldurur

Kim bu sa'âdet işiğine bende-vâr ola

Şeyhî'nin bu mahlası alması Hacı Bayram Veli'ye intisabından dolayıdır. 1415'ten önce İran'a gidip dönmesinin ardından Hacı Bayram ile görüştüğü ve kimi kayıtlara göre ona intisabından sonra bu mahlasın bizzat Şeyh tarafından kendisine verildiği bilinmektedir Kaynakların pek çoğunda bildirildiği gibi Şeyhî, Hacı Bayram-ı Veli'den inâbe almıştır. Bu intisabın İran dönüşünde 818/1415 tarihinden önce olduğu söylenebilir. Şeyhî'nin bu mahlası almasının nedeni, onun şeyh olmasından ziyade, büyük mutasavvıf Hacı Bayram'a mensup olmasındandır. Şeyhî, İran'a gittiğinde ünlü sufilerle görüşmüş ve Seyyid Yahya Şirvani'ye mürit olma dileğini bildirmiştir.

Şair Şeyhî

Şair ve tezkireci Latifi'nin bildirdiğine göre Şeyhî, büyük mutasavvıf ve şair Seyyid Nesimi ile Bursa'da buluşmuştur. Bu görüşmenin Yıldırım Bayezid devrinde olduğu bilinmektedir. Çünkü Seyyid Nesimi'nin öldürülmesi 807/1404-1405 tarihinde olmuştur.³ Şeyhî'nin “Şeyhü's-Şuarâ/Şairlerin Şeyhî” ünvanıyla anılması ve bazı kaynaklarda Bayramiye şeyhleri arasında sayılması, onun tarikatın şartlarını yerine getirip halife

¹ Şeyhî hakkında geniş bilgi için bkz. Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî ve Husrev ü Şirîn'i*, İstanbul, 1980; Faruk Kadri Timurtaş, “Şeyhî'nin Eserleri”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.II, s.99-108, İstanbul, 1961; *Şeyhi Divanı*, Hazırlayan Mustafa İsen, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990; Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993; Halit Biltekin, “Şeyhî”, *DİA*, c.39, s.80-82.

² Şeyhî, *Divan*, Süleymaniye Hacı Mahmud Kütüphanesi, No.3298, 24b.

³ Latifi *Tezkiresi*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1314, s.295-297.

olduğuna dair tartışmaya açık yorumların bulunması da dikkate alınmalıdır. Fakat Şeyhî, tasavvufun zenginliklerinden faydalanan ve eserlerinde bunu işleyen bir şair olarak anılmaktadır.

Beden yapısı zayıf, hastalıklı bir görüntüye sahip olan Şeyhî'nin ne yazık ki gözleri de rahatsızdı ve az görmekteydi. I. Murad devrinde doğan şair, gençlik yıllarını Yıldırım Bayezid döneminde geçirmiştir. Kütahya'da saygın bir aileye mensup olan Şeyhî, eğitimi tamamlandıktan sonra İran'a gitmiş burada bir süre eğitim gördükten sonra memleketi olan Kütahya'ya dönmüştür. Onun devlet adamları ile asıl ilişkisi Germiyan Beyi II. Yakub'la olmuştur. şairliğin gereği olarak şiirler yazıp Germiyan Beyi'ne takdim eden Şeyhî, diğer taraftan attar dükkânında ilaç yapıp satıyordu. O dönemi anlatan eserlerde Germiyanolu'nun musahibi ve tabibi olarak anılmaktaydı.

Kütahya'da Bey'e eserlerini takdim eden şairin orada bulunmaktan pek memnun olmadığı da bilinmektedir. Zira bir beytinde Germiyan şahi'nin kıymetini bilmediğinden dert yanar:

İnyet eylemedi şh sana bugün

Gnhımız budurur kim Germiyn'da bulınduk

Gelibolulu Âli, *Künhü'l-Ahbr* adlı eserinde II. Yakub Bey'in sanattan, şiirden anlayabilecek özellikleri taşımadığını ve böylesi mücevher gibi olan dizeleri taş toprak zannettiğini ve hatta Şeyhî'nin şiirlerinden sıkıldığını söyleyip bu konu ile ilgili bir olayı da nakl eder. Bir gün ozanın birisi gelip Bey'e şu şiiri okur:

Benüm devletl sultnum kbetn hayır olsun

Yidiğn bal ile kaymak yürüdüğün ayır olsun

Bu sözleri dinleyen ve çok hoşlanan Yakub Bey; "Bizim Şeyhî bilmem ki ne söyler? Gya beni ver ama eleştiriyor mu ne onu da bilmem!" deyip, ozana hediyeler verip gönderir. Bu meseleyi duyan Şeyhî çok üzülür.

Şeyhî'nin Osmanlı beyleri ile ilk münasebeti Emir Süleyman ile başlamıştır. Süleyman Bey'in onu sevip takdir ettiği, şiir yazmaya teşvik ettiği ve hatta şair Ahmedî ile şiir sohbetlerine onu da davet ettiği görülmektedir. Çelebi Mehmed'in hastalığını tedavi etmesiyle birlikte onun özel tabibi olmuştur. şairin II. Murad ile de yakınlığı olup, ona *Hüsrev  şirin* adlı mesnevisinden bin kadar beyt yazıp sunduğu görülür.

Tabib şairin zaman zaman Kütahya'ya gidip II. Yakub Bey ile olan dostluğunu sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Şeyhî, kendi zamanına kadar olan Osmanlı sultanlarını bir şiirinde anmaktadır:

Muhammed şeh ki şdndur revn-ı Byezd andan

Murâd'ın virdi Orhan'ın ki yaptı mülk-i Osmn'ı

Şairliği ile şöhret kazanmış olan Şeyhî'nin hekimlik ve eczacılık konusunda da kendi devrinde ileri seviyede bilgiye sahip olduğu görülmektedir. Edebiyat tarihi ile ilgili bütün kaynaklarda mahir bir tabib ve usta bir eczacı olduğu anlatılmaktadır. O hem “Tabîb-i Lebîb/Zeki Tabîb” hem de “Hekîm-i Edîb/Şair Hekim”dir. Tababetteki kudreti Çelebi Mehmed’i 818/1415 yılında Karaman seferinde iken tedavi etmesi ile tespit edilir. Karaman beyleri ile yapılan savaştan yorgun düşen üzüntülü Çelebi Mehmed’i hiçbir hekim tedavi edemez. Hangi tedaviyi uyguladılarsa, başarılı olamazlar. O sırada Ankara’da bulunan sultan gittikçe halsiz düşmektedir.

Hakîm Sinan adıyla bilinen ve Germiyan Beyi’nin musahibi olan şair Şeyhî, tavsiye üzerine Kütahya’dan getirtilir. “Şeyhî hastayı ilk görüşünde hastalığın sinirden olduğunu anladı, kendisini ilaç içmekten menetti, memnuluk verici bir haber almak suretiyle büsbütün iyi olacağını söyledi. Hakîm Sinan’ın koyduğu teşhis doğru çıktı. Filhakika Beyazıd Paşa tarafından Karamanoğlunun yenildiği haberi Çelebi Mehmed’e vâsıl olunca düçar olduğu melankoli yavaş yavaş geçti ve yeniden sıhhatini kazandı. Bunun üzerine Şeyhî, ihsan ve âtalarla doyurulup vatanı melûfuna irsal veya Dokuzlu nam karye kendisine timar olarak itâ, diğer bir rivayette ise sekiz bin akçe yazılarak Tabîb-i Hâs ve Reisü’l-Etibba tayin olundu.”⁴ Kimi tarihçi ve tezkirecilere göre ise Osmanlı devletinin ilk “Reis-i Etibba”sı Şeyhî’dir.

Suarâ tezkirelerinde Çelebi Mehmed tarafından kendisine hizmeti karşılığı olarak timar verilen Şeyhî’nin Tokuzlu Köyü’ne giderken, timarın eski sahipleri tarafından saldırıya uğradığı ve döğüldüğü anlatılır. Şeyhî’nin bu olay üzerine ünlü eseri *Harnâme*’yi yazdığı bilinmektedir. Bu durum padişaha iletildiğinde suçlular cezalandırılıp, hakkı olan ihsan kendisine fazlasıyla verilir.

Tabip Şeyhî ve Kenzü’l-Menâfi fî-Ahvâli’l-Emzice ve’t-Tabâyi Risalesi

Şeyhî, tababetin göz hastalıkları ile ilgili olan dalında uzmanlaşmıştı. Bu alanda kendisini geliştirmiş olmasını kendisinin de gözlerinden rahatsız olması nedenine bağlayanlar bulunmaktaydı. Hammer, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Gelibolulu Âlî onun “alîl, kelîl, a’mâ, za’f-ı basara mübtelâ” olduğunu söylerler. Eserlerde anlatıldığına göre yaşadığı dönemin muayene yeri ve eczanesi sayılan attar dükkânında Şeyhî; hastaları tedavi eder, gözü ağrıyanlara da “kühul” yapıp satarmış. Pek çok üstün meziyetlere sahip olan

⁴ Hasan Âli Yücel, *Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eseri*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, 20+4 (tıpkıbasım) sayfa.

Yusuf Sinan'ın yaptığı bu ilaçlardan halk çok memnun kalmış. Bir gün zarif ve nüktedan birisi dükkânına gelip ondan bir akçelik ilaç ister. İlaç aldığında bir şey dikkatini çeker; Şeyhî'nin de gözleri hastadır. Hemen iki akçe uzatıp Şeyhî'ye der ki; diğer akçe ile de kendi gözünüze bir kühul alıp tedavi ediniz". Bu latifeyi her zaman anlatıp gülen Şeyhî, hayatının sonuna kadar bunu unutamadığından bahsedermiş.

Şeyhî, Kenzü'l-Menâfi fî-Ahvâli'l-Emzice ve't-Tabâyi

Şeyhî'nin *Divan*, *Hüsrev ü Şirin*, *Habnâme*, *Neynâme*, *Harnâme* gibi bilinen eserlerinin yanında *Kenzü'l-Menâfi fî-Ahvâli'l-Emzice ve't-Tabâyi* adlı bir tıp risalesi de günümüz araştırmalarına kazandırılmıştır. Söz konusu eser; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Halis Efendi Kitaplığı'nda 3021 numarada kayıtlı olan İbni Kemal'in *Hadis-i Erbâin* adlı eserinin sayfa kenarlarında yazılı bulunmaktadır. Farklı eserleri barındıran kitabın ilgili bölümünün 13 yapraklık kısmında yazılı olan tıpla ilgili bu risale; 1937 tarihinde Hasan Âli Yücel tarafından tanıtılmıştır.

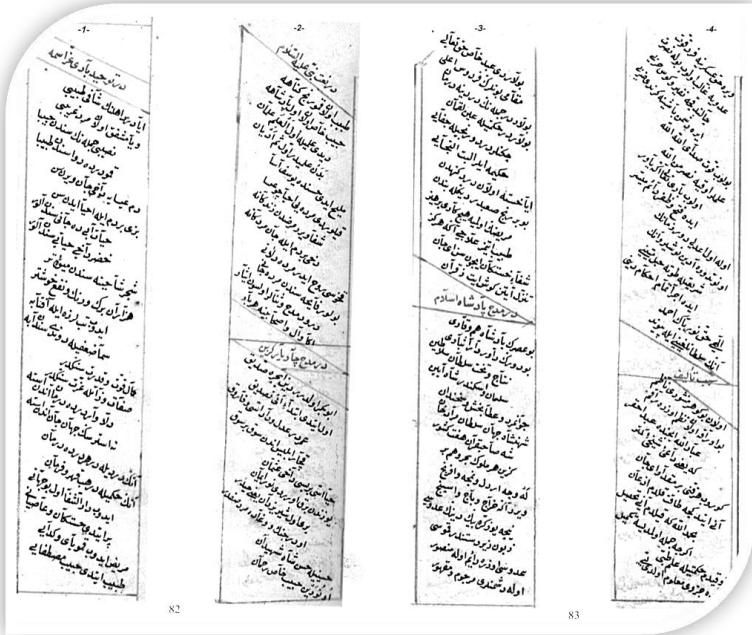
Eser, *Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eseri* adıyla aynı tarihte yayımlanmıştır. Kültür dünyamıza önemli eserleri kazandıran Hasan Âli Yücel, tespit ettiği ve tanıttığı eseri şu heyecanlı cümlelerle anlatmaktadır:

“Muhterem Türk bilgini Bay İsmail Saib ile bundan sekiz on sene önce Şeyhî hakkında ve hekimliğine dair görüşürken, Tahir Beyin bahsettiği kitabın manzum bir eser olduğunu ve kendisinde bulunduğunu öğrendim. Metnini lütfettiği bu eseri hemen istinsah ettim. O yıllarda eski

edebiyatımızla yakından ve çok uğraştığım için eski yazmaları, bu arada bilhassa mecmuaları karıştırıyordum.

İyi bir tesadüf eseri olarak Darülfünun Kütüphanesi'nde Hâlis Efendi kitapları arasında bir mecmuanın içinde ve hâmiş olarak kenara yazılmış bulunan ikinci bir nüshasını buldum. Eski numarası 3772, bugünkü numarası 3021'dir. 207'nci yaprağın arka sahifesinden 220'nci yaprağın arka sahifesine kadar devam ediyordu. Fotografisinde görüldüğünden daha biçimsiz ve okunması güç bir yazı ile yazılmıştır.

Aradan birkaç zaman daha geçtikten sonra, o sırada kütüphane memuru olan Bay Sabri'nin delaletiyle bir üçüncü nüshasını Rıza Paşa kitapları arasında buldum. Eski numarası 2829, bugünkü numarası 1774'tür. Bu da hâmiş tarzında ve İbni Kemalin *Hadîs-i Erbain*'i kenarına yazılmıştır. 120. sahifeden 134'üncü sahifeye kadar devam eder. Bay İsmail Saib'deki birinci nüsha (H.1096, M.1684)'te yazılmıştır. Sekiz-on tıp risalesi arasında Şeyhî'nin *Nazm-ı Tabayî*'i de vardır. İkinci Hâlis Efendi nüshasında iki yüzden fazla şairin eş'âr ve nezâiri bulunuyor. Yazılma tarihi belli değil. Üçüncü Rıza Paşa nüshasında *Tabirat-ı Menam*'ı Hazret-i Mevlâna Cami'nin Arapzade tarafından şerh edilen sufiyane bir gazeli, bazı Hadîs tercümeleri, *Hilkat-i İnsan Risalesi*, La'lîzâde'nin *Bayramiye Risalesi* ve başka birkaç risale ile *Hadîsi Erbain* tercümesi vardır."

Şeyhî, *Kenzü'l-Menâfi fi-Ahvâli'l-Emzice ve't-Tabayî*

Şeyhî'nin tıp ile ilgili olan risalesi 2011 tarihinde Kütahya Belediyesi tarafından yayımlanmıştır.⁵ Eser, bir nüshasındaki şiire göre:

Mülûkâna eşiği taşı mesned

Şehinşah-ı cihân Sultân Ahmed

Sultan Ahmed'e takdim edilmiştir. Hasan Âli Yücel'e göre; Şeyhî'nin yaşadığı devirlerde emîr ve hükümdarlar arasında Celâirîler/İlkâniyan'dan bir Sultan Ahmed vardır. Bu Türk hükümdarı 1382-1410 arasında, muhtelif fasılalarla Azerbeycan ve Irak'ta saltanat sürmüştür. Saltanatının merkezi Bağdat'tı ve kendisi şiir ve edebiyat dostu idi. Şeyhî 1422 senesinde vefat ettiğine göre 1410 senesinde Karakoyunlu Kara Yusuf tarafından öldürülen Sultan Ahmet ile muasırdır. Diğer nüshada ise:

Civân-merd ü atâ-bahş ü suhandân

Şehinşâh-ı cihân Sultân Murâd Han

Denilmekte olduğu cihetle Murad II. namına yazılmış görünüyor.

Şeyhî'nin bu eseri, bazı yönlerden önemli özellikler taşımaktadır. Yaşadığı asrın dil özelliklerini taşıyan risale; geleneksel yapıya uygun olarak tevhid, na't, dört halifeye övgü, devrin padişahına (II. Murad) dua ve sebep-i te'lif bölümleri ile başlar. Şair bu eseri niçin yazdığını şöyle açıklar: Allah'a şükürler olsun ki hikmet ve tıp ilminin tam olmasa da eğitimini aldım. Bu ilmin küçük de olsa özünü öğrenip, bana malum oldu.

Bi-hamdi'llâh ki kıldım ânı tahsil

Egerçi cümle olmadıysa tekmîl

Okudum hikmet ile ilm-ı tıbbı

Ânun da cüz'i ma'lûm oldı lübbi

Mesnevi tarzında yazılan bu bölümlerden sonra, içecek, yiyecek ve giyeceklerin faydaları, zararları ve bunların giderilmesinin çareleri kıt'alar halinde yazılıdır. Eski tıpta bütün yiyecek ve içeceklerde üç kuvvet anlayışı vardı:

“Malûm ola ki merâtib-i kuvvâ-yı edviye inde'l-etibbâ üçtür. Kuvve-i ûlâ; harâret, burûdet, rutûbet ve yübûset dedikleri keyfiyetlerden ibarettir. Kuvve-i sâniye bu keyfiyetlerden sadır olan kuvvetlerdir: Tefîh ve tahlîl gibi. Kuvve-i sâlise bu keyfiyetlerden ve kuvve-i sâniyeden sâdır olan kuvvetlerdir.” O zamanın tıp anlayışında “Anâsır-ı Erbaa” çok önemli telakki edilirdi. Harâret, burûdet, yübûset, rutûbet; ateş, hava, toprak ve su karşılığı olarak kabul olunurdu. İlaçlar ve devalar bu esasa göre tertip

⁵ *Şeyhî'nin Kenzü'l-Menafi Tıp Risalesi*, (Hazırlayan Ali Günhan), Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, Kütahya, 2011.

edilirdi. Alınan gıdalardan hâsıl olan kan, balgam, safra ve sevda; hâr ve râtib, soğuk ve yâbis, bârid ve yâbis addolunurdu ki bunlara “ahlât-ı erba’a” ismi verilirdi. Şeyhînin her kıta’da kullandığı ıssı, soğuk, yaş, kuru tabirleri bu esasa göre konmuştur.

Germiyan beyleri ve Osmanlı sultanları ile devamlı irtibat halinde olan şair, hayatını eczacılık ve hekimlik yaparak kazanmıştır. Şeyhî, Anadolu’da ve İran’da kendi zamanındaki anlayış ve birikimlerle dolu bir tıp eğitimi almıştır. Fakat onu bir halk hekimi olarak da görmek yanlış olmasa gerekir. Halk hekimliği⁶; tıbbın gelişmediği çağlarda, insanların kendi özel çabalarıyla hastalıkları tedavi etme yöntemi olarak kabul edilirdi. Halk, mevcut hastalığı tedavi için çeşitli pratiklere başlangıçtan beri sürekli başvurmuştur. Bunlar, bitkilerden ilaç yapmak, yatırırları ziyaret etmek, muska yazmak veya bir ocaklıya görünmek şeklinde tezahür etmektedir. Halk hekimliği uygulamalarını Türk edebî metinlerinde de görmekteyiz. Dede Korkut Kitabı’nda Dirse Han’ın oğlu Boğaç’ın vurulmasından sonra, Boğaç’ın annesinin yanına hızır gelir ve çocuğun yarasını sıvazlar, “dağ çiçeği ile ananın sütü yaranın merhemidir” der ve ayrılır. Yine Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Hikaye’de, Karacuk çoban kafirlerle savaşırken yaralanır ve kafirlerin leşinden ateş yakarak keçesinden isli kül yapıp yarasına basarak tedavi olur. Görüldüğü gibi daha o yıllarda halk kendi çaba ve yöntemleriyle hastalıkları tedavi etmeye çalışmıştır.

Halk Hekimliği

Günümüzde de tıbbın gelişmesine rağmen hâla eski alışkanlıklarını sürdüren, hastalıklarını “atadan görme” şekliyle tedavi eden veya ettiren kesim azımsanmayacak kadar fazladır. Bizim asıl konumuz halk hekimliğinin bir kolu olan ocaklardır. Fakat ocakları ele almadan evvel onunla doğrudan ilgili olan ateş kültü kavramı üzerinde durmak gerekir. Ateş kültü ile ilgili araştırmalarıyla tanınan Hikmet Tanyu, ateşin faziletleri hakkında şu yorumu getirir: “Ateşin kötülükleri giderici, iyileştirici veya önleyici, temizleyici olduğu ve canlılara şifa, sağlık, güç, kuvvet ve bereket, uğur kazandıran bir yönüne inanç bulunmasından başka ürküten, tahrip eden, öldürücü, tahrip edici, dolayısıyla cezalandırıcı bir kuvvete sahip oluşu da ona tazim edilmeye yol açmış, onda insanüstü yüksek bir mahiyet ve karakter görülmüştür.”

Eski Anadolu tıbbında diğer antik kültürlerdekine benzer şekilde (Yunan ve Çin tıbbı)insan vücudunda dört temel unsurun (bk. Humoral

⁶ Türklerde halk hekimliği ve şamanlık konusunda geniş bilgi için bk., Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2006.

Patoloji Teorisi) bulunduğu kabul edilmektedir. Bunlar; safra, sevdâ, dem ve balgam veya günümüzdeki söyleyişle Kan, Sarı safra, Kara safra ve Balgamdır. Ahlat-ı erba'a denilen bu dört unsurdan biri veya birkaçının eksikliği, fazlalığı hastalığın kaynağıdır. Bu dört unsurdaki dengesizlik psikolojik rahatsızlıkların da kökeninde yatmaktadır.

Ahlat-ı erba'adaki dengesizliği anlamak için yani teşhis koymak için hekim nabız teşhisi metodunu kullanır ayrıca hastaya sorular sorulur ve yanıtlara göre bir tedavi tarzı seçilirdi. İslam tıbbı da Antik Yunan'da doğmuş olan bu tıp teorisini büyük ölçüde benimsemiş ve geliştirmiştir. İslam tıp teorisinde Humoral Patoloji Teorisi'nin genel unsurları aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir.⁷

Dört Unsur (Anasır-ı Erba'a)	Hava	Ateş	Toprak	Su
Dört Hılt (sıvı)	Kan	Sarı safra	Kara safra	Balgam
Organı	Kalp-Akciğer	Karaciğer-Öd	Dalak-Mide	Beyin
Mevsimi	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
Yaş dönemi	Çocukluk	Gençlik	Erişkinlik	İhtiyarlık
Fiziksel özelliği	Nemli-Sıcak	Kuru-Sıcak	Kuru-Soğuk	Nemli-Soğuk
Rengi	Kırmızı	Sarı	Siyah	Beyaz
Tadı	Tatlı	Acı	Ekşi	Tuzlu
Zamanı	Sabah	Öğle	İkinci	Akşam
Karakteri	Sıcakkanlı	Öfkeli	İçine kapanık	Soğukkanlı
Burcu	İkizler-Boğa-Koç	Başak-Aslan-Yengeç	Terazi-Akrep-Yay	Balık-Kova-Oğlak
Musiki Makâmı	Şehnâz İsfahân Nevâ	Rast Hicaz Büzürk	Irak Büselik Zengüle	Hüseynî Uşşâk Nevruz
Tedavisi	Kuru, Sıcak İlaçlar	Nemli, Soğuk ilaçlar	Nemli, Sıcak İlaçlar	Kuru, Sıcak İlaçlar

Bu eserden elde edilecek istifadelerin bence en mühimi, o devirdeki yiyecek, içecek ve giyeceklerin ne olduğunu göstermesidir. Şeyhî'nin eserinde geçen terimler ve onlara ait şiir örnekleri:⁸

İçecekler:

Çeşme suyu, yağmur suyu, buzlu su, kar, sıcak su, sorkun söğüdü suyu, kâşni suyu, sığırdil suyu, hurma şarabı, tatlı nar şarabı, ekşi nar şarabı, tatlı elma şarabı, ekşi elma şarabı, armut şarabı, ayva şarabı, turunç şarabı,

⁷ Şeyhî'nin bahsettiği Humoral Patoloji Teorisi tablosu şu adresten alınmıştır: https://tr.wikipedia.org/wiki/Geleneksel_Anadolu_Halk_Hekimli%C4%9Fi (30.07.2015).

⁸ Hasan Âli Yücel'in *Kenzü'l-Menâfi*'de ele alınan yiyecek, içecek ve giysilerle ilgili sıralaması için bkz. <http://www.bilimtarihi.org>

limon şarabı, bal şerbeti, nilüfer şarabı, sirkencebîn, gülbeşeker, gülâb, sirke, koruk suyu, kimız, koz yağı, badem yağı, susam yağı, zeyt yağı.

Şeyhi tarafından açılan alt başlıklara örnek içecekler, giyecekler ve şiiirler şöyledir:

Dahı yağmur suyunda var harâret

Göğüs öksürüğüne nef'i vardur

Muzırdur germine hamâmın ammâ

Sikencebin içerse bi-zarardur

[Âb-ı Bârân (Yağmur Suyu): Yağmur suyunda hararet vardır. Göğüsten gelen öksürüğe faydası vardır. Hamamın sıcaklığına zararlıdır. Şayet sirke içilirse zararı olmaz.]

Enârın ekşisinin şerbeti serd

Bu def eyler gönüller dönmesini

Velî eyler kulunç rencin ziyâde

Yiyeler zencebîl perverdesini

[Ekşi Enâr Şarabı (Ekşi Nar Şurubu): Ekşi narın şurubu serttir. Gönüllerin dönmesini bu giderir. Fakat kulunç ağrısını daha da artırır. Bunu gidermek için de zencefil yenir.]

* Yiyecekler:

Boğaç ekmeği, kâk, pirinç ekmeği, senbûse, koyun eti, keçi eti, sığır eti, at eti, buzağı eti, deve eti, ahu eti, tavşan eti, yaban eşeği eti, kuru et, püryan, kebab, koyun başı, koyun gözü, dakal, iç ve kuyruk yağı, koyun paçası, kuş püryanı, beslenmiş kuş eti, tavuk eti, horoz eti, serçe eti, ördek ve kaz eti, bildircin ve keklik eti, sülün ve çil kuşu, turna eti, büyük balık eti, hurde balık, tuzlu balık, herise (keşkek), somak, koruk aşısı, bozca aşısı, nuhut suyu, havuç kalyesi, patlıcan kalyesi, börek tutmaç aşısı, sütlü pirinç.

Dahı tavşan eti kuru vü ıssı

Arıkladır semizliği ider def

Virur uyhuya tavşan uyhusunu

Ana kişniş üzüm kimyon virür nef'i

[Tavşan Eti: Tavşan etinin özelliği kuru ve hararetlidir. Bu eti yiyenler şişmanlıktan zayıflığa döner. Fakat tavşan gibi uyutur. Buna da kişniş üzümü ile kimyon devadır.]

Kurıdur ıssıdur gûrun eti hem

Anun aşısı olur nikrisi dâfi

Kavî olursa mide hazm idemez

Anunla zencebîl yiye nâfi

[Gûr Eti (Yaban Eşegi Eti): Yaban eşegi eti kuru ve hararetlidir. O, nikris hastalığını giderir. Mideye ağır gelip, hazmı zordur. Onun için de zencefil faydalıdır.]

* Yemişler:

Taze incir, kuru incir, üzüm, tatlı nar, ekşi nar, tatlı elma, ekşi elma, taze hurma, armut, şeftali, ayva, narenc, limon, zerdali, ayva, akdut, karadut, kavun, karpuz, turunc, şahtiyar, badem, ceviz, cevzi hindi, fistic, hünnap, muz, eriktir.

Dahı olmuş üzüm de mu'tedildür

Derûnı kızdırur koymaz bürûdet

Velî tahrik ider renc-i şikemde

Yiyeler ıtrafili gide illet

[Engûr (Üzüm): Olgunlaşmış üzümün tabiatı normaldir. İçene hararet verip, soğukluk koymaz. Fakat karın ağrısını azdırır. Bunun için de yonca yenirse ağrı gidir.]

Sovukdur dahı yaşdur tab'-ı emrûd

Söndüre yürekde olsa harâret

Velî kemdür bu kulunç zahmetine

Yiyeler zencebîli gide illet

[Emrûd (Armut): Armutun tabiatı soğuk ve yaştır. Yürekde hararet olursa söndürür. Kulunç zahmetine zararlıdır. Zencefil yenirse, bu hastalık da gider.]

* Sebze ve Hububat:

Kabak, havuç, şalgam, çüğündür, turp, lahana, patlıcan, sarımsak soğan, marul, kereviz, kâsini, ıspanak, pırasa, turakotu, tarhun, nane, pirinç, nuhut, burçak, buğday, mercimek, bakla, börülce.

Soğanın tabiatı ıssı vü kurıdur

İder sulardan ol def-i mazarrât

Velî peydâ olur derd-i ser andan

Fesâdın yağ alup def ola illet

[Soğan: Soğanın tabiatı sıcak ve kurudur. Beden suyundan hastalıkları giderir. Fakat ondan dolayı baş ağrısı meydana gelir. Bu illeti de yağ ile gidermek mümkündür.]

Kerefis tabiatı ıssı vü kurıdur

Dağıdur süddeyi eyler küşâde

Velî gâyetde kemdür ol sadağa

Marul ıslâh idüp iyler fâide

[Kerefiş (Kereviz): Kerevit tabiatı sıcak ve kurudur. Tutkunluğu açıp, dağıtır. Zayıflığa kötü gelir. Marul bunu düzeltip, iyileştirir.]

* **Tatlılar:**

Bal, şeker ve kand, nebat şekeri, bal helvası, pekmez helvası, palûze, kadayıf, erişte.

Kurudur ıssıdur balın mizâcı

Lisânın etlerine nef'i kat kat

Velî safra olur andan ziyâde

İder bu mastakı def-i mazarrât

[Bal: Balın özelliği kuru ve sıcak olmasıdır. Dil etlerine kat kat faydası vardır. Fakat safrayı artırır. Bu zararını da sakız giderir.]

Dahi halvâ-yı bekmez ıssı ve yaş

Bu oldu öksürük rencini dâfi

Velî var mideye anun fesâdı

Koruk yirlerse olur ana nâfi

[Pekmez Helvası: Pekmez helvasının tabiatı sıcak ve yaştır. Öksürük hastalığını giderir. Fakat mideye de zararı vardır. Koruk yenirse, o da faydalıdır.]

* **Peynir ve Yoğurtlar:**

Taze peynir, kuru peynir, süzme yoğurt, ekşi yoğurt.

Kuru peynir mizâcı kuru ıssı

Anun ishâle vardur gerçi nâfi

Mesâne kumunu peydâ ider lik

Olu bu cüz'î et yimekle def'i

[Kuru Peynir: Onun mizacı kuru ve sıcaktır. Onun ishale çok faydası vardır. Mesane kumunu ortaya çıkarır. Bu da biraz et yemekle giderilir.]

Yoğurdun süzmesi hem mu'tedildür

Göğüse öykene bu hoş şifâdur

Halel virür velî hummaya

Ana kişniş üzüm tâze devâdur

[Süzme Yoğurt: Süzme yoğurdun tabiatı mutedildir. Göğüse ve öksürüğe faydalıdır. Fakat ateşli hastalıklara zararlıdır. Onu gidermek için ise, kişniş üzümü yenir.]

* Kokular:

Menekşe, nergis, kırmızı gül, susam, sandal, ödağacı, kâfûr, misk, amber.

Kohusı süsenün ıssı vü yaşdur

Dimâğa tîz giçer kohusı anun

Velî baş ağrısın eyler ziyâde

Süre sandal devâsın eyler ânun

[Süsen (Zambak): Zambak kokusunun tabiatı sıcak ve yaştır. Onun kokusu dimağa çabuk geçer. Fakat baş ağrısını artırır. O durumda sandal ağacı kokusu kullanılır.]

Kohusı anberün ıssı vü yaşdur

Dimâğ u dil bulur bûyıyla kuvvet

Muzırdur safravî olan mizâca

Gider bû-yı hıyar ile mazarrat

[Anber Kokusu: Anber kokusunun tabiatı sıcak ve yaştır. Gönüle ve dimağa kuvvet verir. Safrası olanlara zararlıdır. Bu rahatsızlık da hıyar kokusu ile giderilir.]

* Hava ve Mevsimler:

Hamam havası, bahar havası, yaz havası, güz havası, kış havası.

Hevâsı nev-bahârün ıssı vü yaş

Bu faslun cümleye yarar hevâsı

Muzırdur safravî olan mizâca

Müleyyin şerbet iledür devâsı

[Fasl-ı Bahâr (İlkbahar Havası): İlkbaharın havası sıcak ve yaştır. Bunun havası herkes için faydalıdır. Safra rahatsızlığı olanlar için zararlıdır. Yumuşatıcı şerbet ile o da giderilir.]

Hevâ-yı fasl-ı kış yaşdur soğukdur

Gelür bundan ziyâde hazma kuvvet

Velî ahlat u safraâ balgam artar

Giye penbe kabâ gidince şiddet

[Fasl-ı Kış (Kış Mevsimi): Kış mevsiminin havası yaş ve soğuktur. Bu mevsimde hazma kuvvet gelir. Fakat vücutta safra, balgam ve rahatsızlık artar. Kış geçinceye kadar pamuklu ve kaba giyilmelidir.]

* Giyecekler:

İbrişim, elbise, bez kaftan, keten elbise, ipek elbise, serasker elbise, samur kürk, kakım ve sincap kürk.

Latîf ıssıdur ibrişim mizâcı

Semirdür bu teni lâgar olanı

Za'îf eyler deriyi kıl âlâcı

Ko penbe altına dikdir giy ânı

[İbrişim (İpek): İpekli elbisenin karakteri, yumuşak ve sıcaktır. Zayıf ve cılız olan vücutları sarar. Deriyi zayıflatıp, allerji yapar. Onun için altına pamuktan giysi diktir.]

Kurıdur ıssıdur samur kürki

Hannâka rencin bu hoş ider def'i

Velî virür mizâca bu kusûrı

Harîr altına giyseler virür nef'i

[Semmûr Kürk (Samur Kürk): Samur kürkü, kuru ve sıcaktır. Boğmaca hastalığına iyi gelir. Fakat mizaca bir kusuru vardır. Samur kürkün altından ipek giyilirse faydalı olur.]

Şeyhî'nin *Kenzü'l-Menâfi* adlı eseri, yaşadığı devir anlayışına göre hangi bitkilerin, hangi havanın ve hangi yiyecek ile içeceğin faydalı veya zararlı olabileceğini şiir şeklinde anlattığı eserdir. Örnek şiirlerin verildiği bu risalede geleneksel anlayışın ve tıbbî uygulamaların önemli bir yeri vardır. Germiyan beylerine ve Osmanlı sultanlarına musahiblik, tabiblik, şairlik yapan ve attar dükkânında yaptığı ilaçları da halka satan Şeyhî, her yönüyle hakîm, zarif ve ilginç bir kişiliğe sahiptir.

KAYNAKÇA

Ali Günhan, *Şeyhî'nin Kenzü'l-Menâfi Tıp Risalesi*, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, Kütahya, 2011.

Ali Haydar Bayat, "Osmanlı Tıbbında Cinsellik ve Ali Bin İshak'ın Bahnamesi", 2004.

Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.

Faruk Kadri Timurtaş, "Şeyhî'nin Eserleri", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.II, s.99-108, İstanbul, 1961.

Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî ve Husrev ü Şirîn'i*, İstanbul, 1980.

Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

Halit Biltekin, "Şeyhî", *DİA*, c.39, s.80-82.

Hasan Âli Yücel, *Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eseri*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, 20+4 (tıpkıbasım).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Geleneksel_Anadolu_Halk_Hekimli%C4%9Fi_Latif_Tezkiresi, İkdam Matbaası, İstanbul, 1314, s.295-297.

Şeyhi Divanı, (Hazırlayan) Mustafa İsen, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.

Şeyhî, Divan, Süleymaniye Hacı Mahmud Kütüphanesi, No.3298.

ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN DİVAN EDEBİYATI ALGILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Muammer HARDAL¹

ÖZET

Bir milleti geleceğe taşıyan, onu başka milletlerden ayıran unsurların başında edebiyat gelir. Edebiyat, bir milletin parmak izi gibidir. Divan edebiyatı bizim medeniyetimizin bir ürünüdür ve altı asır varlığını sürdürmüş olan bu edebî dönem, geçmişin tozlu raflarına mahkûm edildiği zaman mazi ile olan irtibatımız zayıflayacak, gelecek nesiller bu büyük mirastan mahrum kalacaktır. Günümüz gençleri, teknolojinin getirdiği yeniliklerle birlikte bazı değerleri eski kabul edip önyargıyla yaklaşabilmekte ve medeniyetimizin önemli kültürel ve edebî değerlerine karşı olumsuz düşüncelere girebilmektedirler. Bu çalışmanın temel amacı, altı asırlık bir geleneğimiz olan Divan edebiyatının ortaöğretim öğrencileri tarafından nasıl algılandığını belirlemektir. Ayrıca günümüzde Divan edebiyatı eğitimi ve karşılaşılan sorunları öğrenci gözüyle değerlendirmek de amaçlarımız arasındadır. Bu amaçlara ulaşabilmek amacıyla 26 sorudan oluşan bir anket geliştirilmiş ve anket Bursa ilinde faaliyet gösteren dört farklı okul türünde (Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi, Spor Lisesi, Sosyal Bilimler Lisesi) öğrenim gören 164 öğrenciye uygulanmıştır. Toplanan veriler SPSS programında analiz edilerek frekans dağılımları ve yüzdelikleri belirlenmiştir. Çalışma sonunda ulaşılan bulgulara göre, Divan edebiyatı ortaöğretim öğrencileri tarafından önyargıyla yaklaşılan bir edebî dönem olarak görülmektedir. Osmanlı medeniyetini ve dilini yeterince tanımayan öğrenciler Divan edebiyatı ürünlerinden uzak kalmışlardır. Aile eğitim seviyesinin, öğrencilerin kültürel seviyelerinin ve edebiyata ilgi düzeylerinin Divan edebiyatına bakışı etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Divan edebiyatı, öğrenci algısı, Bursa, ortaöğretim öğrencileri.*

¹ Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Işıklar Askerî Hava Lisesi, Bursa, muammerhardal@hotmail.com

ABSTRACT

A Research On the Perception of High School Students Over Divan Literature

Literature is the first component of the things that separate nations from each other and move them to the future. Literature is like a fingerprint of a society. Divan Literature is the product of our culture and this literary period that dwelled six centuries when left in its era, our link to the past will weaken, next generations will not benefit from this marvelous heritage. Youth of today with the technological innovations perceive the literary values as old furthermore they can provide a negative prejudice and behave in a negative attitude towards our literary and cultural values. The main concern of this study is to identify how our 600 year-old custom, Divan Literature is perceived. Additionally, evaluating recent Divan Literature education and the problems from students' aspect is our another goal. To achieve these goals a survey of 26 questions was generated and this survey is conducted with the attendance of 164 students from 4 different types of high schools (Occupational and Technical, Religious Vocational, Sports, Social Sciences) in Bursa. Collected data was analyzed in SPSS software and frequency distributions and percentages were defined. According to the findings that were reached in the end of the study, it is seen that Divan Literature is a literary period that is approached with prejudice. The students, who are not aware of Ottoman civilization and language, stay away from products of Divan Literature. Besides it is identified that family education level, students' cultural level and their interest levels for literature affect the attitude towards Divan Literature.

Key Words: *Divan Literature, student perception, Bursa, high school students.*

GİRİŞ

*“Eslâf kapıldıkça güzelden güzele,
Fer vermiş o neşveyle gazelden gazele,
Sönmez seher-i haşre kadar şî'r-i kadim,
Bir meşaledir devredilir elden ele.”*

Yahya Kemal BEYATLI

Divan edebiyatı, Türk edebiyatının uzun dönemlerinden biri olarak altı yüzyıl varlığını sürdürmüştür. Bu edebiyat dönemi birden fazla adla tanımlanmıştır. Bu adlardan en çok rağbet gören “Divan edebiyatı” olmuştur. “Türklerin Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra İslam medeniyetinin bilim, inanç ve kuralları etkisinde ortaya koydukları edebiyat türü, ‘İslamî Edebiyat, Havas Edebiyatı, Yüksek Zümre Edebiyatı, Saray Edebiyatı, Enderun Edebiyatı, Klasik Edebiyat, Eski Edebiyat’ gibi adlarla da anılan bu edebiyat en yaygın ama eksik bir kullanımla Divan edebiyatı adıyla

anılmış ve yaygınlaşmıştır” (Pala 1999: 111). Divan edebiyatının güçlü bir medeniyetin ürünü olması, Divan şairlerinin söz varlığında da görülmektedir. “Divan şairleri, şiirlerinde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yanında Yunanca, Ermenice, İtalyanca, Balkan ve Kafkas dillerinden sözcükler de kullanır” (Aksoyak 2009: 16).

“Divan edebiyatı, Anadolu’da ilk örneklerini verdiği XIII. yüzyıldan itibaren bünyesinde istikametini değiştirecek ciddi hiçbir sarsıntı geçirmeden XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını sürdürmüştür” (Macit 2006:20). Osmanlı devletinde başlayan Batılılaşma ve yenileşme hareketleriyle birlikte eleştirilmeye başlanmış ve yeni sanat anlayışlarını savunan yazarların hücumuna maruz kalmıştır. Tanzimat döneminden sonra bu eleştiriler artarak devam etmiştir. “Yazılı Türk Edebiyatı tarihi içerisinde en uzun süre etki gösteren Divan edebiyatı; 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı Devleti üzerinde iyice etkisini gösteren Batılılaşma hareketleri neticesinde ortaya çıkan Tanzimat Edebiyatı döneminde büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Tanzimat dönemine kadar aydınların nazarında değerini koruyan Divan edebiyatı 19. asırda eski gücünü kaybetmiştir (Çan, Hardal 2014: 281). Osmanlı devletinde her alanda görülen yenilikler Divan edebiyatında da kendini göstermiş, Divan edebiyatı eserleri 19. yüzyılın sonlarında yerini yenilikçi anlayışa bağlı oluşturulan eserlere bırakmıştır. “Eski kültürün hukuk sistemi gibi, devlet yapısı gibi, fert anlayışı gibi temelleriyle birlikte sanat ve özellikle şiir anlayışı da değişmek zorundaydı. Leskoçyalı Galip, Hersekli Arif Hikmet, Osman Şems, Yenişehirli Avni gibi son temsilcileri o anlayış içinde söylenebilecek son sözleri söylediler” (Çavuşoğlu 1986: 16). Tanzimat döneminden itibaren devamlı değişen kültür ortamının da etkisiyle günümüzde Divan edebiyatının eski etkisinden eser kalmamıştır. Yeni yetişen nesillerin bu edebiyatı anlayıp değerlendirmesi farklı değişkenlere göre çeşitlilik göstermektedir.

Divan edebiyatı eserleri Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. *“Osmanlı Türkçesi, yaklaşık altı yüz yıllık bir sürece tanıklık eden, Türk edebiyatına binlerce eser kazandıran, milyonlarca arşiv belgesinin oluşturulduğu tarihi bir yazı dilidir” (MEB 2011: 2). Bu yazı dilinin günümüz gençleri tarafından yeterince bilinmemesinden dolayı geçmişle günümüz arasında bir boşluk oluşmakta ve Divan edebiyatının eserleri anlaşılmamaktadır. Son yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bu konuda gerekli çalışmaları yapmış ve ortaöğretim müfredatına Osmanlı Türkçesi dersi eklenmiştir. Bu dersin amacı MEB (2011) tarafından hazırlanan Osmanlı Türkçesi Dersi Öğretim Programı’nda şu şekilde açıklanmıştır: “Osmanlı Türkçesi dersi öğrenciler için geçmişe açılan kapının anahtarıdır. Bu anahtarla öğrenciler, yazı inkılâbının nedenlerini, Türk dilinin incelik ve zenginliğini; Türk sanatının ve sanatçısının estetik yaklaşımını; sanat anlayışını; Türk milletinin duyuş ve*

düşünüşünü; yaklaşık bin yıllık siyasi, sosyal, ekonomik, askerî ve kültürel yaşantısını, o döneme tanıklık eden eser ve belgelerden okuma, anlama imkânına sahip olacaktırlar. Ayrıca öğrenciler bu dersin öğrenim aşamalarında yaptıkları gezi, gözlem, sınıf ve okul içi etkinlikler sayesinde bedenlen, zihnen ve duygusal olarak dengeli ve sağlıklı bir kişiliğe; bilimsel düşünme becerisine; karşılaştırma, yorumlama becerisine sahip; topluma ve toplumsal olaylara duyarlı kişiler olarak yetişeceklerdir.”

Osmanlı Türkçesi bilmeden ve Osmanlı kültürünü tanımadan Divan edebiyatının dünyasına girmek, onun sanat zevkine varmak kolay değildir. Bundan dolayı *“Divan edebiyatı, bizler için gizli bir hazine olarak kalmaktadır. Çünkü bu hazineden yararlanabilmek, onun kapısının anahtarı olan Osmanlıca’yı bilmek; ayrıca Osmanlı’yı yani onun dünyasını tanımak; yaşama biçimine, dünyaya bakışına, kültürüne aşina olmakla mümkündür”* (Mengi 2006: 16).

Günümüzdeki kültürel değerler ve öğrencilerin ilgileri değerlendirildiğinde Divan edebiyatını anlamak ve onun değerini genç kuşaklara öğretmek için fazladan çaba sarf etmek gerekmektedir. Divan edebiyatını anlatmak için kullanılan, *“Divan edebiyatı Türk şiirinin has bahçesidir. Bu iklimde her his ve her fikir bir çiçek edasıyla koklanır, klasik bir zevkle duyulur, süslü bir üslupla yazılır ve üstadane bir nefesle söylenir.”* (Pala 2010: 3) sözlerinin gençlerimiz için ne ifade ettiği çok önemlidir. Acaba gençlerimiz için Divan edebiyatı Türk şiirinin has bahçesi midir? Lise seviyesindeki öğrencilerimizin bu edebiyat hakkında nasıl düşünecekleri aldıkları eğitimle doğru orantılı olacaktır. Öğretmenlerin Divan edebiyatı öğretiminde ve onun sevdirmesinde çok büyük bir rolü vardır.

Divan edebiyatını sevmeyen öğretmenlerin bu edebiyatı öcü olarak görmekten vazgeçmeleri için önyargılarından kurtulmaları gerekmektedir. Sadece müfredatta yer aldığı için geçirtilen edebiyat dersleriyle Divan edebiyatı sevdiremez. *“Divan edebiyatı mı illallah! Ne yapsak öğrencilere bir türlü sevdiremiyoruz. Zaten sevdirmek için de ayrıca bir çaba göstermiş değilim, onu da burada hemen belirtiyim. Yalnız müfredat ne gerektiriyorsa gerekli olan bir iki bilgiyi verip geçiyordum; ama şu bir gerçek, öyle sanıyorum: Batı’da Alman edebiyatı Goethe’siz düşünülemez, okutuluyordur. Fransız öğrencileri, Balzac’ı tanırlar. İtalyanlar Dante’ye kadar inerler, hatta daha öncelerine inerler. Bizde Divan edebiyatı öcü”* (İleri 1986: 135).

Batı dünyası geçmiş dönemlerinin şairlerini, yazarlarını her fırsatta överken bizim Divan edebiyatını şiddetle eleştirmemiz; onu yeterince tanımamış olmamızın bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Divan edebiyatının gençlerimize yüzeysel olarak ve üstünkörü anlatılması bu edebiyata zaten az olan ilgiyi daha da azaltmaktadır. Bugünün zihniyeti ve

kültürü göz önüne alındığında Divan edebiyatının anlaşılmasının önünde büyük engeller durmaktadır. Divan edebiyatı ürünlerinin Osmanlı döneminin zihniyeti ve diliyle meydana geldiği düşünüldüğünde, Osmanlı Türkçesi ve Osmanlı kültürünü öğrenmeden bu edebiyatın ürünlerinin anlaşılması doğaldır. *“Sanat eseri kendi kültürüyle, kendi medeniyetiyle vardır ve onun içinde bir anlam ifade eder. Bugünün okuyucusu/öğrencisi eserleri tarih içindeki yerinden, şartlarından, hepsinden önemlisi değerlerinden ayrı düşünmemelidir. Divan edebiyatının öğretiminde de metinlerin zihinsel arka planı ortaya konmalı, öğrenci medeniyet ve medeniyet tarihinden, o medeniyeti ayakta tutan temel değerlerinden haberdar edildikten sonra metinlerle muhatap edilmelidir”* (Aydemir 2006: 140). Osmanlı medeniyetini tanıyan öğrenciler, Divan edebiyatını daha yakından tanıyacak ve bu edebiyatın ürünlerinin zevkine varacaktır.

Divan edebiyatının gençler tarafından doğru anlaşılması için yazarlara ve aydınlara büyük görev düşmektedir. Divan edebiyatını kötü göstermek ve sürekli eleştirmek gençleri bu edebiyattan uzaklaştıracaktır. *“Yeni edebiyatçılar, tenkit, değerlendirme ve tartışmalarında, Batı edebiyatının kendilerine sunduğu yeni türleri, şekil ve muhteva açısından, Divan şiirine hücumlarında hareket noktası olarak almışlardır”* (Erbay, 2001:457). Yüzyıllar boyunca devam eden Divan edebiyatı geleneğini eleştirilerin odağında olması, bu edebiyata önyargılı bakmamızı gerektirmez. *“Divan edebiyatının her büyük sanat geleneği gibi, tarafsız ve objektif bir bakış açısıyla ele alınması şarttır. İdeolojilerin etkisinde kalan bazı yazarların, Osmanlı'ya ait her şeye olumsuz yaklaşımlarından, tabiiyle Divan edebiyatı da nasibini almıştır”* (Bilkan 2006:144). Divan edebiyatına kendi ideolojilerinin penceresinden bakan yazarlar, genç neslin bu edebiyattan uzaklaşmasına zemin hazırlamışlardır. *“Divan edebiyatını, ‘dili ağırdır’, ‘Arapça ve Farsça tamlama ve terkiplerden oluşan bir dil hâkimidir’, ‘sanatlı ve anlaşılması zor soyut ifadelerin yer aldığı bir anlatımı vardır’ gibi ifadelerle tanıtan ve bu iddialara uygun metinlerle, adeta söylediklerini ispat yarışına giren üç yazarlı edebiyat kitaplarının hâkimiyeti, bir neslin Divan şiirini anlamasını ve onu sevmesini de engellemiştir”* (Bilkan 2006:143).

Divan edebiyatının çağın gerisinde kaldığını ve anlaşılmaz olduğunu savunanların sayısı azımsanamaz. Öğretmenler arasında da bu edebî dönem hakkında olumsuz düşüncelere sahip olanların varlığı bilinmektedir. Bu edebî dönemin ders müfredatında yer almasından rahatsız olan eğitimcilerin varlığı, Divan edebiyatına olan önyargının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. *“Divan edebiyatının geçmişte kalmış olması, onun günümüz insanına vereceği bir şeyin olmadığı, bu nedenle de ilgilenilmemesi gerektiği görüşünü beraberinde getirmektedir. Böylece Divan edebiyatının öğretiminde önemli bir sorun olan dil ve kültür sorunu, öğrenci hatta*

öğretmen tarafından bu edebiyatın dışlanması, çağdışı sayılmasına ve okutulmaması gereken bir ders olarak kabul edilmesine neden olmaktadır” (Mengi 2006: 17). Nice sırlarla dolu olan bu edebiyat, sırlarını herkese açmamakta, belli bir kültür birikimine sahip olmayı gerekli kılmaktadır. Genç neslin yeterli birikime sahip olmaması kabul edilebilir, fakat edebiyat öğretmenlerinin Divan edebiyatını anlama noktasında sıkıntı çekmesinin bir mazereti olamaz. Bu edebiyat bizim kültürümüzün bir ürünü olarak bizden sonraki nesillere miras kalacaktır. Bu mirasın sahibini bulması için her edebiyat öğretmeni kendini mesul bilmelidir.

Divan edebiyatı lise müfredatında yer almakta ve gençlerimiz Divan edebiyatının ürünleriyle lise sıralarında karşılaşmaktadır. Öğretmenlerin tutumu, öğrencilerin önyargısı, değişen kültür ortamı ve dil, Divan edebiyatı algısını etkilemektedir. Acaba günümüz gençlerine “*Fuzuli'nin gazellerini okurken, Baki'nin gazellerini okurken o Arapça ve Farsça sözcükler altında Türkçenin tatlı sesini duymuyor musunuz?*” (Ataç 1967: 258) sorusunu yöneltsek bize ne derler? Bu gazelleri okumadıklarımı mı ifade ederler, yoksa gülüp geçerler mi? Bu araştırmada bu ve benzeri sorulara cevap aramaya çalışıldı. Ortaöğretim öğrencilerinin Divan edebiyatı algılarının hazırlanan anket ile belirlenmesi amaçlandı.

1. YÖNTEM

Araştırmada yer alan katılımcıların sosyo-demografik nitelikleri hakkında veri toplamak amacıyla araştırma değişkenleriyle ilgili yapılandırılmış “Kişisel Bilgi Formu” ile birlikte Divan edebiyatının ortaöğretim öğrencileri tarafından nasıl algılandığını belirlemek amacıyla likert ölçeğe dayalı bir anket hazırlanmıştır. Anket soruları kişisel bilgi formuyla ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Altı asırlık bir geleneğimiz olan Divan edebiyatının liseli gençler tarafından nasıl algılandığını belirlemek için yapılan bu çalışma nitel bir araştırmadır.

1.1. Araştırmanın Evreni

Araştırmanın evrenini, 2014-2015 eğitim öğretim yılında Bursa İli merkezinde dört farklı okul türünde (Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi, Spor Lisesi, Sosyal Bilimler Lisesi) öğrenimlerine devam eden 11'inci ve 12'nci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

1.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanmasında 26 sorudan oluşan bir anket geliştirilmiş ve 164 öğrenciye uygulanmıştır. Anket oluşturulmadan önce ilgili kaynaklar taranmış ve uzman görüşleri alınmıştır. Ayrıca, Aksit ve Arslan (2014)'ın hazırladıkları anketten de yararlanılmıştır. Toplanan veriler SPSS

programında analiz edilerek frekans dağılımları ve yüzdeleri belirlenmiştir.

2. BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmaya katılanlar kendilerine yöneltilen varsayımları; (1) kesinlikle katılmıyorum, (2) katılmıyorum, (3) kararsızım, (4) katılıyorum ve (5) kesinlikle katılıyorum şeklindeki seçeneklerden birini tercih ederek yanıtlamışlardır. Divan edebiyatının ortaöğretim öğrencileri tarafından algılanışı ile ilgili elde edilen bulgular aşağıda belirtilmiştir.

Dört farklı lisede uygulanan anketimize; Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinden 30 öğrenci, Sosyal Bilimler Lisesinden 40 öğrenci, Spor Lisesinden 48 öğrenci, İmam Hatip Lisesinden 46 öğrenci olmak üzere toplam 164 öğrenci katılım sağlamıştır.

Anketimize katılan öğrencilerin %69,5' ini kız, %30,5'ini erkekler oluşturmaktadır. Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve İmam Hatip Lisesinin öğrencilerinin kızlardan oluşması kız öğrenci oranının yüksek olmasına sebep olmuştur. Öğrencilerin %62,80'i 11'inci sınıf ve %37,20'si 12'nci sınıfta öğrenim görmektedir. Katılımcılar, Divan edebiyatı konularını 10'uncu sınıfta görmüş olan 11'inci ve 12'nci sınıf öğrencilerden seçmiştir.

Anketimize katılan öğrencilerin “baba eğitim düzeyini” incelediğimizde %0,5'inin okuma bilmediği (1 kişi), %25'inin ilkokul, %28'inin ortaokul, %24'ünün lise ve %22'sinin üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin “anne eğitim düzeyi” incelendiğinde %2,4'ünün okuma bilmediğini; %38,4'ünün ilkokul, %24,4'ünün ortaokul, %23,8'inin lise, %11'inin de üniversite mezunu olduğunu görmekteyiz.

Ankete katılan öğrencilerin ailelerinin aylık toplam gelirlerini incelediğimizde karşımıza çıkan bulgular şöyledir; %11.6'lık kesimi oluşturan 19 kişi 0-999tl, %41.5'lik kısım olan 68 kişi 1000-1999tl, %28.7'lik kesimi oluşturan 47 kişi 2000-2999tl, %12.2'lik kesimi oluşturan 20 kişi 3000-3999tl, %6.1'lik kısım olan 10 kişinin ailesinin aylık toplam geliri 4000tl ve üzeridir. Bu bulgulara göre öğrencilerin orta ölçekli ailelerin çocukları olduğu görülmektedir.

Ankete katılan öğrencilerin edebiyat notlarını öğrenmek amacıyla sorduğumuz soruya karşılık olarak öğrencilerin %1,2'sinin edebiyat notunun 1 yani zayıf, %7.9'unun 2 (geçer), %23,8'inin 3 (orta) %42,1'inin 4 (iyi), %25'inin de 5 (pekiyi) olduğunu belirledik. Bu bulgulara göre katılımcıların çoğunluğunun edebiyat notunun iyi olduğu ve öğrencilerin bu derste başarılı oldukları anlaşılmaktadır.

Ankete katılan 164 öğrenciden 97'si (%60) edebiyata ilgileri olduğunu, 67'si ise (%40) ilgisi olmadığını belirtmiştir. Bu bulgulara göre katılımcıların çoğunluğunun edebiyatla ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Ankete katılan öğrencilerin aylık okudukları kitap sayılarını incelediğimizde karşımıza çıkan rakamlar şöyledir; %9.8'lik kesimi oluşturan 16 kişi kitap okumadıklarını belirtmiştir. %28'lik kısım olan 46 kişi 1, %37.8'lik kesimi oluşturan 62 kişi 2, %14.6'lık kesimi oluşturan 24 kişi 3, %9.8'lik kısım olan 16 kişi ise 4 adet ve üzerinde kitap okumaktadır. Bu bulgulara göre katılımcıların çok fazla kitap okumadığı görülmektedir.

Ankete katılan öğrencilerden Osmanlı Türkçesi dersi alan öğrencilerin sayısı 89 (%54,3), Osmanlı Türkçesi dersi almayan öğrenci sayısı ise 75 (%45,7)'tir. Öğrencilerin çoğunluğunun seçmeli olarak verilen Osmanlı Türkçesi dersini aldığı görülmektedir.

Öğrencilere ilgi duydukları edebiyat dönemini sorduğumuzda; %26.8'inin (44 kişi) Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı'na, %20,1'inin (33 kişi) Milli Edebiyat Dönemi'ne, %20,1'inin (33 kişi) Tanzimat Dönemi Edebiyatı'na, %6,7'sinin (11 kişi) Servet-i Fünun Edebiyatı'na, %17,7'sinin (29 kişi) Divan Edebiyatı Dönemi'ne, %8,5'inin de (14 kişi) İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı'na ilgi duyduğunu belirledik. 164 öğrenciden 29 öğrenci Divan edebiyatına ilgi duyduğunu belirtmiştir. Bu bulgulara göre Divan edebiyatına olan ilginin az olduğu değerlendirilmiştir.

Tablo 1.

Divan edebiyatı denilince aklınıza ilk ne geliyor?	Frekans	Yüzde %
Anlaşılması zor metinler	37	22,6
Edebiyatın en uzun dönemi	28	17,1
İslam kültürü	9	5,5
Halktan kopuk bir edebiyat	6	3,7
Aruz ve beyit	54	32,9
Osmanlı Medeniyeti	30	18,3

Tablo 1'de görüldüğü üzere ankete katılan öğrencilerin "Divan edebiyatı dendiği zaman aklınıza ilk ne geliyor?" sorusuna verdiği yanıtlar; (%22.6) 37 kişi anlaşılması zor metinler, (%17.1) 28 kişi edebiyatın en uzun dönemi, (%5.5) 9 kişi İslam kültürü, (%3,7) 6 kişi halktan kopuk bir edebiyat, (%32.9) 54 kişi aruz ve beyit, (%18,3) 30 kişi Osmanlı kültürü şeklinde gerçekleşmiştir. "Edebiyat derslerindeki, özellikle de Divan edebiyatı metinleri ile okuyucu arasındaki dil farklılığı, kültür farklılığı, zihniyet farklılığı ve uzun süredir her düzeyde topluma empoze edilen, klasik edebiyatımıza karşı olumsuz bakış açısı, okuyucunun bu metinlere ön yargılı

yaklaşmasını getirmiş ve anlaşılması için belli bir birikim gerektiren metinler genel olarak öğretmenlerimiz tarafından da ‘anlaşılmaz’ damgası yemiş, onu anlama zahmetine katlanılmamıştır” (Aydemir 2006). Aydemir’in de belirttiği gibi Divan edebiyatını anlaşılabilir olarak nitelleyenler azımsanmayacak orandadır. Bulgularımızda bu edebi dönem hakkında ilk akla gelen “aruz ve beyit” daha sonra “anlaşılması zor metinler” olarak belirlenmiştir.

Tablo 2.

Divan edebiyatı hakkında bilgin vardır.	Frekans	Yüzde %
Kesinlikle katılıyorum	40	24,4
Katılıyorum	68	41,5
Kararsızım	39	23,8
Katılmıyorum	11	6,7
Kesinlikle katılmıyorum	6	3,6

Tablo 2’de görüldüğü üzere “Divan edebiyatı hakkında bilgin vardır.” ifadesine verilen yanıtlar; %24,4 (40 kişi) kesinlikle katılıyorum, %41,5 (68 kişi) katılıyorum, %23,8 (39 kişi) kararsızım, %6,7’sinin (11 kişi) katılmıyorum, %3,6’sının da (6 kişi) kesinlikle katılmıyorum şeklinde gerçekleşmiştir. Öğrencilerin %65,9’u Divan edebiyatı hakkında bilgisinin olduğunu belirtmiştir.

Tablo 3.

Divan edebiyatı ürünlerini okurum.	Frekans	Yüzde %
Kesinlikle katılıyorum	9	5,49
Katılıyorum	45	27,44
Kararsızım	37	22,56
Katılmıyorum	45	27,44
Kesinlikle katılmıyorum	28	17,07

Ankete katılan öğrencilerin Divan edebiyatı eserlerini okuma oranlarını belirlemek amacıyla sorduğumuz bu soruya öğrencilerin %5,49’unun (9 kişi) kesinlikle katıldığını, %27,44’ünün (45 kişi) katıldığını, %22,56’sının (37 kişi) kararsız kaldığını, %27,44’ünün (45 kişi) katılmadığını ve %17,07’sinin de (28 kişi) kesinlikle katılmadığını belirledik. Öğrencilerin büyük bölümünün Divan edebiyatı eserlerini okumadığı görülmüştür. Divan edebiyatı hakkında bilgisi olan öğrencilerin %65,9 iken bu edebiyatın eserlerini okuyanların oranı %32,93 seviyesindedir. Bulgulara göre Divan edebiyatı eserleri ortaöğretim öğrencileri tarafından yeterince okunmamaktadır.

Tablo 4.

Divan edebiyatı ömrünü tamamlamıştır.	Frekans	Yüzde %
Kesinlikle katılıyorum	39	23,8
Katılıyorum	37	22,6
Kararsızım	51	31,1
Katılmıyorum	23	14,0
Kesinlikle katılmıyorum	14	8,5

Ankete katılan öğrencilerin %23,8'i (39 kişi) kesinlikle katılıyorum, %22,6'sı (37 kişi) katılıyorum, % 31,1'i (51 kişi) kararsızım, %14,0'ı (23 kişi) katılmıyorum, %8,5'i (14 kişi) de kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir. Bulgulara göre öğrencilerin çoğunluğu “Divan edebiyatının ömrünü tamamladığını” düşünmektedir.

Tablo 5.

Divan edebiyatını zorunlu olduğu için öğrendim.	Frekans	Yüzde %
Kesinlikle katılıyorum	26	15,9
Katılıyorum	42	25,6
Kararsızım	37	22,6
Katılmıyorum	34	20,7
Kesinlikle katılmıyorum	25	15,2

“Divan edebiyatını zorunlu olduğu için öğrendim.” önerisine ankete katılan öğrencilerin %15,9'u (26 kişi) kesinlikle katılıyorum, %25,6'sı (42 kişi) katılıyorum, %22,6'sı (37 kişi) kararsızım, %20,7'si (34 kişi) katılmıyorum, %15,2'si de (25 kişi) kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir. Eldeki bulgulara göre öğrencilerin % 41,5'inin Divan edebiyatını zorunlu olarak öğrendiği belirlenmiştir. %35,9'u ise bu edebiyatı öğrenmekten dolayı memnundur.

Tablo 6.

Divan edebiyatı liselerde gerektiği gibi öğretilmektedir.	Frekans	Yüzde %
Kesinlikle katılıyorum	25	15,24
Katılıyorum	52	31,71
Kararsızım	37	22,56
Katılmıyorum	28	17,07
Kesinlikle katılmıyorum	22	13,41

Tablo 6’da görüldüğü üzere “Divan edebiyatı liselerde gerektiği gibi öğretilmektedir.” ifadesine ankete katılan öğrencilerin %15,24’ü (25 kişi) kesinlikle katılıyorum, %31,71’i (52 kişi) katılıyorum, %22,56’sı (37 kişi) kararsızım, %17,07’si (28 kişi) katılmıyorum, % 13,41’i (22 kişi) kesinlikle katılmıyorum cevaplarını vermiştir. Öğrenciler bu dersin öğretiminden genel olarak memnundur. Öğrenciler, bu sonuçlarla giriş bölümünde belirtilen varsayımdan farklı olarak edebiyat öğretmenlerinin Divan edebiyatı konusunu istenilen düzeyde anlattığını düşünmektedir.

Tablo 7.

Lise edebiyat kitaplarında Divan edebiyatını yeterince anlatılmaktadır.	Frekans	Yüzde %
Kesinlikle katılıyorum	28	17,1
Katılıyorum	36	22,0
Kararsızım	39	23,8
Katılmıyorum	31	18,9
Kesinlikle katılmıyorum	30	18,3

Lise edebiyat kitaplarında Divan edebiyatı konusuna ayrılan bölümün yeterliliği konusunda ankete katılan öğrencilerin %17,1’i (28 kişi) kesinlikle katılıyorum, %22’si (36 kişi) katılıyorum, % 23,8’i (39 kişi) kararsızım, %18,9’u (31 kişi) katılmıyorum, %18,3’ü de (30 kişi) kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir. Bulgulara göre kesin bir yorum yapamıyoruz. Kitaplarda Divan edebiyatı konusunun yeterliliğinden memnun olan ve olmayan öğrencilerin oranı birbirine çok yakındır. Öğrencilerin %39,1’i ders kitaplarını yeterli bulurken % 37,2’si yeterli bulmadığını belirtmiştir.

Tablo 8.

Divan edebiyatı eserlerini okuyup anlayabiliyorum.	Frekans	Yüzde %
Kesinlikle katılıyorum	9	5,5
Katılıyorum	33	20,1
Kararsızım	65	39,6
Katılmıyorum	35	21,3
Kesinlikle katılmıyorum	22	13,4

“Divan edebiyatı eserlerini okuyup anlayabiliyorum.” ifadesine öğrencilerin %5,5’i (9 kişi) kesinlikle katılıyorum, %20,1’i (33 kişi) katılıyorum, %39,5’i (65 kişi) kararsızım, %21,3’ü (35 kişi) katılmıyorum, %13,4’ü de kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir. Öğrenciler

çoğunluğu (%39,6) bu konuda kararsızdır. Sadece öğrencilerin %25,6'sı eserleri anladığını belirtmiştir. Bulgulara göre Divan edebiyatının dilinin lise seviyesindeki öğrenciler için ağır olduğu belirlenmiştir.

Tablo 9.

Divan edebiyatı milli bir edebiyattır.	Frekans	Yüzde %
Kesinlikle katılıyorum	38	23,2
Katılıyorum	50	30,5
Kararsızım	45	27,4
Katılmıyorum	17	10,4
Kesinlikle katılmıyorum	14	8,5

Divan edebiyatının millî bir edebiyat olmadığını savunanlar Tanzimat'tan itibaren Divan edebiyatını savunanlarla bu konuda tartışmışlardır. Büyük bir medeniyet kurmuş olan ecdadımızın edebiyatı olan Divan edebiyatını gençlerimizin millî bir edebiyat olarak görüp görmediklerini belirlemek amacıyla hazırladığımız soruya verilen cevaplar şöyledir: Öğrencilerin %23,2'si (38 kişi) kesinlikle katılıyorum, %30,5'i (50 kişi) katılıyorum, %27,4'ü (45 kişi) kararsızım, %20,4'ü (17 kişi) katılmıyorum, %8,5'i de (14 kişi) kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir. Bulgulara göre öğrencilerin çoğunluğunun varsayımlardan farklı olarak Divan edebiyatını millî bir edebiyat olarak gördüğü belirlenmiştir.

Tablo 10.

Divan edebiyatına günümüzde gerekli önem verilmektedir.	Frekans	Yüzde %
Kesinlikle katılıyorum	17	10,4
Katılıyorum	25	15,2
Kararsızım	49	29,9
Katılmıyorum	48	29,3
Kesinlikle katılmıyorum	24	14,6

Bulgulara göre, öğrencilerin %10,4'ü (17 kişi) kesinlikle katılıyorum, %15,2'si (25 kişi) katılıyorum, %29,9'u (49 kişi) kararsızım, %29,3'ü (48 kişi) katılmıyorum, %14,6'sı (24 kişi) kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Bu sonuçlardan yola çıkarak öğrencilerin büyük kısmının kararsız olduğu ve bu görüşe katılmadığını görüyoruz. Ortaöğretim öğrencileri Divan edebiyatının popüler kültürün gölgesinde kaldığını belirtmişlerdir.

Tablo 11.

Divan edebiyatı seçmeli ders olarak okutulmalıdır.	Frekans	Yüzde %
Kesinlikle katılıyorum	20	12,2
Katılıyorum	38	23,2
Kararsızım	33	20,1
Katılmıyorum	35	21,3
Kesinlikle katılmıyorum	38	23,2

“Divan edebiyatı seçmeli ders olarak okutulmalıdır.” önerisine öğrencilerin %12,2’si (20 kişi) kesinlikle katılıyorum, %23,2’si (38 kişi) katılıyorum, %20,1’i (33 kişi) kararsızım, %21,3’ü (35 kişi) katılmıyorum, %23,2’si (38 kişi) de kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir. Öğrencilerin büyük bölümü bu dersin ayrı bir ders olarak okutulmasını istememektedirler.

Tablo 12.

Divan edebiyatının ortaöğretim yaş grubuna öğretilmesi uygundur.	Frekans	Yüzde%
Kesinlikle katılıyorum	25	15,2
Katılıyorum	45	27,4
Kararsızım	36	22,0
Katılmıyorum	32	19,5
Kesinlikle katılmıyorum	26	15,9

“Divan edebiyatının ortaöğretim yaş grubuna öğretilmesi uygundur.” önerisine ankete katılan öğrencilerin %15,2’si (25 kişi) kesinlikle katılıyorum, %27,4’ü (45 kişi) katılıyorum, %22,0’ı (36 kişi) kararsızım, %19,5’i (32 kişi) katılmıyorum, %15,9’u (26 kişi) ise kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir. Bu sonuçlara göre öğrencilerin çoğunluğunun Divan edebiyatının kendi yaş grubuna öğretilmesinden memnun olduğu görülmektedir.

Tablo 13.

Osmanlı dönemi ve kültürü anlatılmadan Divan edebiyatı anlaşılmaz.	Frekans	Yüzde%
Kesinlikle katılıyorum	70	42,7
Katılıyorum	40	24,4
Kararsızım	29	17,7
Katılmıyorum	16	9,8
Kesinlikle katılmıyorum	9	5,5

Ankete katılan öğrencilerin %42,7'si (70 kişi) kesinlikle katılıyorum, %24,4'ü (40 kişi) katılıyorum, %17,7'si (29 kişi) kararsızım, %9,8'i (16 kişi) katılmıyorum, %5,5'i (9 kişi) ise kesinlikle katılmıyorum yanıtını vermişlerdir. Bulgulara göre öğrencilerin büyük kısmı Divan edebiyatını öğrenebilmek için Osmanlı kültürünü tanımamız gerektiği görüşündedir.

Anketin son sorusunda öğrencilerin Divan edebiyatıyla ilgili düşüncelerini metaforlar aracılığıyla belirlemek istedik. Katılımcılardan “Divan edebiyatı gibidir; çünkü.....” metaforunu doldurmalarını istedik. Öğrencilerin çoğunluğunun açık uçlu olan bu soruyu tamamlamadığından dolayı bu sorusuyla ilgili anlamlı bir sonuç elde edilememiştir.

İlişkilendirilmiş Anket Soruları

Kişisel bilgi formundaki sorularla, likert ölçeği tarzında hazırlanan sorular değerlendirilmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: Aile eğitim düzeyi arttığında Divan edebiyatına olan ilginin de arttığı belirlenmiştir. Ailenin maddi durumu arttığı zaman okunan kitap sayısının da arttığı belirlenmiştir. Diğer karşılaştırılan sorular aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 14.

		Divan edebiyatının eserlerini okuyup anlayabiliyorum.					Total
		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Osmanlı Türkçesi Dersi	Evet	1	10	41	25	12	89
	Hayır	8	23	24	10	10	75

Bulgulara göre 164 öğrencinin 89'u yani %54.27'si Osmanlı Türkçesi dersini alanlar geriye kalan 75 kişilik grup, yani %45.73'lük grup Osmanlı Türkçesi dersi almayan gruptur. Bu tabloda görüldüğü üzere katılımcı öğrencilerin Osmanlı Türkçesi dersini alıp almadıkları göz önünde bulundurularak, Divan edebiyatının eserlerini anlayıp anlamadıkları değerlendirilmiştir. Osmanlı Türkçesi dersinin öğrencilerimiz tarafından Divan edebiyatı eserlerinin anlaşılabilir olarak okunmasına yeterli düzeyde fayda sağlamadığı görülmüştür. Bu durum Osmanlı Türkçesi dersinin içeriğinin tekrar gözden geçirilmesi ve ders saatinin yeterliliğinin incelenmesini gündeme getirmektedir.

Tablo 15.

		Divan edebiyatı seçmeli ders olarak okutulmalıdır.					Total
		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Edebiyata ilginiz var mı?	Evet	16	33	13	20	15	97
	Hayır	4	15	10	15	23	67

Tablo 14’te görüldüğü üzere katılımcı öğrencilerin edebiyata olan ilgileri göz önünde bulundurularak, Divan edebiyatının seçmeli ders olarak okutulması hakkında ne düşündükleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bulgulara göre edebiyata ilgisi olanların bu dersin seçmeli bir ders olarak okutulmasını savundukları görülmektedir.

Tablo 16.

		Divan edebiyatı denilince aklınıza gelen						Total
		Anlaşılmaması Zor Metinler	Edebiyatın En Uzun Dönemi	İslam Kültürü	Halktan Kopuk bir Edebiyat	Aruz ve Beyit	Osmanlı Medeniyeti	
Edebiyata ilginiz var mı?	Evet	16	17	3	5	37	19	97
	Hayır	25	7	6	8	10	11	67

Bu tabloda görüldüğü üzere katılımcı öğrencilerin edebiyata olan ilgileri göz önünde bulundurularak, Divan edebiyatı denildiğinde ilk aklı gelenlerin ne olduğu değerlendirilmiştir. Edebiyata ilgisi olanların aruz ve beyit; olmayanların ise anlaşılması zor metinler cevapları etrafında toplandığı görülmüştür.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

3.1. Sonuçlar

Bu araştırmada, ortaöğretim öğrencilerinin Divan edebiyatını nasıl algıladığı araştırılmış ve Divan edebiyatı öğretiminde karşılaşılan sıkıntılar belirlenmiştir. Araştırmamızda ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

1- Osmanlı Türkçesi dersinin öğrencilerimiz tarafından Divan edebiyatı eserlerinin anlaşılabilir olarak okunmasına yeterince fayda sağlamadığı görülmüştür.

2- Anne ve baba eğitim düzeyinin öğrencilere Divan edebiyatı hakkında bilgi sahibi olmayla ilgili bir altyapı sağladığı görülmüştür.

3- Öğrenciler lise edebiyat kitaplarında Divan edebiyatının gerektiği gibi anlatıldığını düşünmektedir.

4- Edebiyatla ilgilenen ve ilgilenmeyen öğrenciler Divan edebiyatının millî bir edebiyat olduğunu düşünmektedir.

5- Edebiyatla ilgilenenler Divan edebiyatının seçmeli bir ders olmasının faydalı olacağını düşünmektedir.

6- Edebiyatla ilgilenenlerin Divan edebiyatı deyince aklına “aruz ve beyit”; edebiyatla ilgilenmeyenlerin aklına ise “anlaşılması zor metinler” geliyor.

7- Edebiyatla ilgilenenlerin Divan edebiyatıyla ilgili altyapılarının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

8- 11’inci ve 12’nci sınıflar Divan edebiyatının kendi yaş gruplarına öğretilmesinin uygun olduğunu belirtmişlerdir.

9- Ankete katılan öğrencilerin çoğunluğunun Divan edebiyatını zorunlu olduğu için öğrendikleri görülmüştür.

10- Aylık toplam gelirin okunan kitap sayısına olumlu yönde bir etkisinin olmadığı saptanmıştır.

11- Öğrencilerin büyük kısmı, Divan edebiyatını öğrenebilmek için Osmanlı kültürünü tanımamız gerektiği görüşündedir.

12- Öğrencilerin büyük çoğunluğu, Divan edebiyatına gerekli önemin verilmediğini düşünmektedir.

13- Divan edebiyatı, günümüzde lise öğrencileri tarafından önyargıyla yaklaşılan bir edebi dönem olarak görülmektedir. Divan edebiyatının dili ve içeriğine öğrencilerin uzak kalması değişen zamanın doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

3.2. Öneriler

1- Osmanlı Türkçesi dersi Divan edebiyatı eserlerinin anlaşılmasına yeterince fayda sağlamıyorsa verilen dersin fayda sağlaması için eğitimin kalitesi ve ders saati artırılabilir.

2- Divan edebiyatını zorunlu olarak öğrenen öğrencilere, bu edebî dönem seçilmiş güzel örneklerle öğretilmelidir. Öğrenciler dil ve anlatımı yalın ve estetik değer taşıyan metin ve şiirlerle muhatap edilmelidir.

3- Aruz kalıpları, seçilmiş güzel beyitler üzerinde yapılacak uygulamalarla öğretilmelidir.

4- Öğrencilerin Divan edebiyatı konusunu sınavlarda sorun olarak görmemesi için sorulacak sorular özenle hazırlanmalıdır.

5- Dersin başında öğrencilere Divan edebiyatının neden öğretildiği anlatılmalı ve dersin hedefleri öğrencilerle paylaşılmalıdır.

6- Divan edebiyatı konusu işlenirken bu konunun günümüzle bağlantısı kurulmalıdır. Öğrencilere bu dersin faydalı olacağına inandırmadan dersin hedefleri tam olarak gerçekleşmeyecektir. Divan edebiyatımızın geçmişte kalmadığı ve günümüz kültür hayatı içinde de bu edebi dönemden yararlanıldığı öğrencilere örneklerle gösterilmelidir.

7- Derse olan ilginin artması için Divan edebiyatı ve sanatçıları ile ilgili anekdotlar ve fıkralar anlatılabilir. Bu sayede dersin çekiciliği ve sürükleyiciliği sağlanabilir.

8- Divan edebiyatı hakkında çalışma yapan akademisyen ve araştırmacıların yaptığı programların ve verdiği konferansların sayısı artırılmak suretiyle Divan edebiyatı gençlere sevdirebilir.

9- Okullara Divan şairlerinin temsili resimleri asılabilir ve şairlerinin seçilmiş beyitlerine okulların kültür panolarında yer verilebilir. Bu suretle öğrencilerin Divan edebiyatına olan ilgileri artırılabilir.

10- Divan edebiyatı eserlerini sevmek ve anlayabilmek için Osmanlı kültür ve medeniyetini de öğretmek gerekir. Türk Edebiyatı dersi dışındaki derslerde de Osmanlı kültür ve medeniyeti hakkında gerekli bilgiler verilmelidir.

11. Öğretmen, eğitim ve öğretimin en önemli parçasıdır. Divan edebiyatı konusunu anlatan öğretmenin derse gelirken yaptığı hazırlık ve konuyu özümsemesi öğrencilerin bu edebiyata olan bakışını etkileyecektir.

12. Kişi bilmediğinin düşmanıdır. Biz gençlerimize Divan edebiyatının güzelliklerini gösterebilirsek onlar bu edebiyatın eserlerini sevecek ve bu büyük miras gelecek nesillere taşınacaktır.

KAYNAKÇA

AKSİT, A, ve ARSLAN, M. (2014), “Toplum Tarafından Divan Edebiyatının Algılanması Üzerine Bir Araştırma”, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/3 p. 133-143.

AKSOYAK, İ. Hakkı (2009), “Divan Şiirinin Dili İmparatorluk Dilidir”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/5.

ATAÇ, N.(1967), *Günlerin Getirdiği*, Karalama Defteri, İstanbul.

AYDEMİR, Y. (2006), “Divan Edebiyatı Öğretiminde Karşılaşılan Sıkıntılar ve Zihniyet Problemi”, Milli Eğitim Dergisi, S.169, ss.134-141.

BİLKAN, A. Fuat (2006), “Liselerde Divan Edebiyatı Öğretimi”, Milli Eğitim Dergisi, Yıl 34, Sayı 163, ss. 142-153.

- ÇAN Ş. ve HARDAL M. (2014), “Divan Şiirine Bursa’ dan Eleştirel Bir Ses: Mehmed Rıfat Efendi”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:16, Sayı 27.
- ÇAVUŞOĞLU M. (1986), “Divan Şiiri”, Türk Dili, yıl 36, Cilt 3, sayı 415-416-417.
- ERBAY, E. (2001), *Eskiler ve Yeniler*, Erzurum: Akademik Araştırmalar.
- İLERİ C. (1986), “Öğretim Kurumlarında Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi ve Sorunları”, Türk Eğitim Derneği IV. Öğretim Toplantısı, 10-11 Nisan 1986, Ankara: Şafak Matbaası.
- MACİT M. (2006), “Divan Edebiyatı Tartışmaları ve Gelenekten Yararlanma Sorunu”, Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, Yıl 7, Sayı 77-78, ss. 20-32.
- MEB (2011), *Sosyal Bilimler Lisesi Osmanlı Türkçesi Dersi (10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- MENGİ, M. (2006), “Divan Edebiyatı Öğretiminin Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri”, Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, Yıl 7, Sayı 77-78, ss. 16-19.
- PALA, İ.(1999), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 6.b., İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- PALA, İ. (2010), *Divan Edebiyatı*, Ankara: Kapı Yayınları.

Ek:

Ankete katılan öğrencilerin Divan edebiyatı için belirttikleri metaforlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

“Divan edebiyatı sonu görünmeyen bir kuyu gibidir; çünkü öğrendikçe bilmediklerinin fazla olduğunu anlarsın.”

“Divan edebiyatı okunmakta güçlük çekilen bir roman gibidir; çünkü sıkıcı ve ağırdır.”

“Divan edebiyatı Osmanlı kültürünü yansıtan bir nesne gibidir; çünkü medeniyete ait izleri orada görebiliriz.”

“Divan edebiyatı unutturulmaya çalışılıyor gibidir; çünkü Türklerin Osmanlı’yı ve Doğu kültürünü tanıması istenmemektedir.”

“Divan edebiyatı kökleri çok derin bir ağaç gibidir; çünkü o kadim medeniyetin bütün birikimini yansıtır.”

“Divan edebiyatı anlamlı bir bulmaca gibidir; çünkü üstünde durdukça içindeki asıl güzellikleri bulursunuz.”

“Divan edebiyatı kendi başına bir kültür gibidir; çünkü her dönemin kendine özgü bir kültürü vardır.”

“Divan edebiyatı bir okyanus gibidir; çünkü derine indikçe yenilikler keşfedilir.”

“Divan edebiyatı atardamar gibidir; çünkü yaşam kaynağıdır, onсу olmaz.”

“Divan edebiyatı çözülemeyen bir sır gibidir; çünkü yabancı kelimelerle dolu olmasına rağmen duyguyu en iyi anlatan edebiyattır.”

“Divan edebiyatı yabancı bir dil gibidir; çünkü anlaşılması zordur ve farklı dillerden kelimeler kullanılır.”

“Divan edebiyatı uzun ve şanlı tarihimiz gibidir; çünkü tarihte yaşananlar edebiyatımıza yansımıştır.”

“Divan edebiyatı halktan kopuk bir edebiyat gibidir; çünkü yüksek zümreye hitap eder.”

“Divan edebiyatı geçmişin aynası gibidir; çünkü geçmişini bilmeyenin geleceği olmaz.”

“Divan edebiyatı kızlar gibidir; çünkü hiçbir zaman anlayamazsınız.”

“Divan edebiyatı küçük bir çocuk gibidir; çünkü anlaşılması zor fakat bir o kadar güzeldir.”

“Divan edebiyatı bir ayna gibidir; çünkü yazıldığı dönemin hayatını yansıtır.”

“Divan edebiyatı güzel bir yabancı şarkı gibidir; çünkü sadece okuması hoştur, anlamak ise bambaşka bir şeydir.”

“Divan edebiyatı büyük bir kargaşa gibidir; çünkü anlaşılması zor, aruzun çok ağır olduğu bir edebiyattır.”

“Divan edebiyatı sanki bizim edebiyatımız değil gibidir; çünkü millî unsurlarımız ön planda değil, Doğu ve İslam’ın etkisi altında kalmıştır.

“Divan edebiyatı farklı bir dilde yazılmış gibidir; çünkü saray çevresinde kullanılan dil halka hitap etmiyor. Bence çok saçma.”

“Divan edebiyatı kola gibidir; çünkü çok istifade ederseniz şişer, bıkarsınız.”

“Divan edebiyatı hurma gibidir; çünkü dışından bilinmez. İçinden tatlı olduğu anlaşılır.”

“Divan edebiyatı zombi gibidir; çünkü yaşayan ölü bir edebiyattır.”

“Divan edebiyatı pahalı ve eşsiz bir mücevher gibidir; çünkü süslü ve sanatlı edebiyatıyla insanda bir mücevher gibi hayranlık uyandırır.”

“Divan edebiyatı benim için bir servet gibidir; çünkü tarihte atalarımızın kullandığı bu edebiyat çok değerlidir.”

“Divan edebiyatı çölde susuz kalmak gibidir; çünkü kalmayan anlayamaz.”

“Divan edebiyatı yapraklarını dökmüş kuru bir ağaç gibidir; çünkü önemini yitirmiş, günümüzde hak ettiği değeri görememiştir.”

TÜRK ÇOCUK EDEBİYATINDA YENİ BİR İSİM: RENAN ÖZDEMİR'İN ÇOCUK ROMANLARINDAKİ İLETİLER

*Alev SINAR UĞURLU**

ÖZET

İlk çocuk romanı olan Çıtı Pıtı Bir Kedi Olmak İstemiyorum'u 2012 yılında yayımlayan Renan Özdemir Türk çocuk edebiyatında ismi yeni duyulmaya başlayan bir yazardır. Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu olan Renan Özdemir, yirmi beş yılı aşkın bir süredir orta öğretim kurumlarında Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapmaktadır. Mesleği dolayısıyla çocuklarla uzun yıllardır iç içe olan ve çocuk ruhunu çok iyi tanıyan yazar son yıllarda bu birikimini dokuz-on iki yaş arasındaki çocuklara seslendiği kitaplarda değerlendirmeye başlamıştır. Yazarın Çıtı Pıtı Bir Kedi Olmak İstemiyorum adlı kitabının dışında Yeşil Saha Kırmızı Perde, Cesur Yürekli Şaşkolozlar ve Kirpi Sivriburun'un Düğünü adını taşıyan üç çocuk romanı daha vardır. Bu yazıda Renan Özdemir'in dört çocuk romanı çocuğa verdiği iletiler açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Çocuk edebiyatı, roman, Renan Özdemir, ileti.

ABSTRACT

A New Name in Turkish Children's Literature: Messages in Renan Özdemir's Children's Novels

Publishing the first children's novel called "I Do Not Want to be a Mignon Cat" in 2012, Renan Özdemir is an author whose name has recently started to be heard in the Turkish children's literature. Graduating from the Turkish Language and Literature Department of the Arts and Sciences Faculty of Marmara University, Renan Özdemir has been teaching Turkish and Literature in secondary education institutions for over twenty-five years. Having been together with children and

* Prof.Dr. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

known them very well for years as required by her profession, the author has started to put her accumulation to good use in her books in which she addressed to children aged between nine and twelve years old in recent years. Apart from the book called "I Do Not Want to be a Mignon Cat", the author has three more children's novels, namely *Green Field Red Curtain*, *Brave Hearted Bewildered* and *Wedding Ceremony of Hedgehog the Pointed Nose*. In this writing, Renan Özdemir's four children's novels will be examined in terms of messages which she gives children.

Key Words: Children's literature, novel, Renan Özdemir, message.

Türkiye'de Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ortaya çıkmaya başlayan pedagoji çalışmalarının ardından II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden dönemde çocuklar için yayın yapmanın önemi fark edilmeye başlanır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da çocuklar için yapılan yayınların sayısı giderek artmaya başlar. 1990'lı yıllardan itibaren çocuk edebiyatı alanında eser verenler fazlalaşmıştır. Özellikle de 2000'li yıllarda bu alanda gerçekten nitelikli yayınlar kaleme alındığı görülmektedir. İbrahim Alaaddin Gövsa, Nimet Çalapala, Rakım Çalapala, Kemalettin Tuğcu, Eflatun Cem Güney, Cahit Uçuk, Fatih Erdoğan, Can Göknil, Gülten Dayıoğlu, Yalvaç Ural, Mevlana İdris Zengin, Cahit Zarifoğlu, Muzaffer İzgü, Mustafa Nuri Şirin, İpek Ongun, Aytül Akal, Sevim Ak, Behiç Ak, Mavisel Yener, Canan Tan, Bilgin Adalı, Birsen Ekim Özen, Yavuz Bahadıröğlü gibi Türk çocuk edebiyatına büyük katkıları olan isimlere yeni isimler eklenmektedir. Bu yeni isimlerden biri de Renan Özdemir'dir.

İlk çocuk romanı olan *Çıtı Pıtı Bir Kedi Olmak İstemiyorum*'u 2012 yılında yayımlayan Renan Özdemir Türk çocuk edebiyatında ismi çok yeni duyulmaya başlayan bir yazardır. Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu olan Renan Özdemir, yirmi beş yılı aşkın bir süredir orta öğretim kurumlarında Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapmaktadır. Mesleği dolayısıyla çocuklarla uzun yıllardır iç içe olan ve çocuk ruhunu çok iyi tanıyan yazar son yıllarda bu birikimini dokuz-on iki yaş arasındaki çocuklara seslendiği kitaplarda değerlendirmeye başlamıştır. Yazarın *Çıtı Pıtı Bir Kedi Olmak İstemiyorum* adlı kitabının dışında *Yeşil Saha Kırmızı Perde*, *Cesur Yürekli Şaşkalozlar* ve *Kirpi Sivriburun'un Düğünü* adını taşıyan üç çocuk romanı daha vardır. Bu yazıda Renan Özdemir'in dört çocuk romanı çocuğa verdiği iletiler açısından değerlendirilecektir.

Çıtı Pıtı Bir Kedi Olmak İstemiyorum (2012) adlı romanda dış dünyayı tanımayan bir ev kedisinin ağzından ev ve sokaktaki hayat anlatılmaktadır. Çıtı, büyük şehirde on beş katlı apartmanın bir dairesinde Ayla Hanım ve Selin'in değer verdikleri, bakımlı, üstüne titrenilen bir kedir. Birkaç kere aşı olmaya götürüldüyse de üşümesin diye üstü örtülmüş

ve evin dışında “kocaman bir dünya olduğunu” yıllarca fark edememiştir. Kedi olduğunun bile farkında değildir. Ona ilk defa balkonunu sık sık ziyaret eden Karga Nit dış dünyadan haber verir. Çıtı'nın içine özgür olma tutkusunun tohumlarını ilk kez Karga Nit atar. Kendisini dış dünyanın tehlikelerinden koruyan bir aileye sahip olmanın ne büyük bir şans olduğunu henüz bilmediği için sokak ona çok cazip bir yer olarak görünmeye başlar. Sokağı keşfetmek için sokak kapısını aralık gördüğü bir gün Çıtı gizlice evden çıkar. Bahçede ilk defa gördüğü bitkileri inceler, yapraklarla oynar, çimenlerin üstünde koşar. Hayatında ilk defa bir köpekle karşılaşır. Onu dost zannederken saldırıya uğrayınca çok korkar ve böylece dış dünyanın tehlikeleri ile ilk kez karşılaşmış olur. Canı yanar, aç kalır, üşür. Kapıcının kendisini bulmasıyla sıcak evine dönünce bir hayat tecrübesi kazanmış ve yaşadıklarından ders çıkarmış bir kedi vardır artık karşımızda. Evini çok sevdiğini sokaktaki tehlikelerle karşılaşınca anlamış olmasına rağmen yine de Çıtı özgürlüğün tadına doyamamıştır ve içinde sokağa çıkmak için “dayanılmaz bir istek” vardır.

Bir yaz tatilinde Selin ve Ayla Hanım, Ege’de bir sahil kasabasında yaşayan büyükannenin yanına giderler. Çıtı kapalı bir sepetin içinde uçağa biner. Bu yolculuktan sonra vardıkları bahçeli evde Tekgöz adlı bir kedi ile tanışır. Karga Nit’ten sonra Çıtı’ya dış dünyayı tanıtan ikinci rehber Tekgöz olur. O yaz tatilinde Çıtı doyasıya sokağa çıkar. Başka kedilerle tanışır. Sokağın büyüüne kapılarak onlarla birlikte özgürlüğün tadını çıkarırken dış dünyanın pek çok olumsuzluğuyla da karşılaşır. Kime güvenip kime güvenmemesi gerektiğini, aslında sokağın özgürlüğün alabildiğince yaşanacak bir mekân olmadığını, özgürlüğün sınırlarının olduğunu, dostluğun, yardımlaşmanın anlamını öğrenir. Kitabın sonunda Selin’in yurtdışında bir üniversiteye gideceği anlaşılınca Çıtı, Ayla Hanım ile birlikte bundan sonra kasabadaki bu bahçeli evde yaşayacağı ve adeta bir hapis hane olan on beş katlı apartmanın bir dairesine kapanıp kalmayacağını düşünerek çok mutlu olur.

Romandaki hayvan kahramanların her biri bir insanı temsil etmektedir: Başkahraman Çıtı, Karga Nit, Canavar Tobi, Tekgöz, Maviş, Çöplü, Sarı Sarman, Geveze, Maviş’in kaçırıldığını haber veren köpek, Kral Kedi (Dümenci)... Renan Özdemir her biri insanların farklı yönlerini temsil eden bu kahramanlarla küçük okuyucularına pek çok duygu-değer ve davranışı olayların içine yedirerek telkin etmektedir. Anlatıcı başkahraman Çıtı’dır. Çıtı o kadar samimi ve lezzetli bir üslupla ve okuyucuda merak duygusu uyandırmayı da başararak başından geçenleri anlatır ki okuyucu kolayca onunla özdeşleşip Çıtı'nın maceralarının içine dahil olacaktır. Çıtı, bu kitabın dokuz-on-on birli yaşlardaki küçük okurları gibi kendisini ve çevresini keşfetme arzusu içinde olan, hayat tecrübesi çok az ama bunu fark edemeyen, yaşadıkça, öğrendikçe daha öğrenecek pek çok şeyin olduğunu

anlayan sevimli, zaman zaman isyankâr, masum, sevme ve sevilme ihtiyacı içinde bir çocuk gibidir. Karga Nit ve Tekgöz güvenilir birer rehberdirler. Tekgöz'ün bir ayağı topal ve bir gözü kör olsa da karakteri çok sağlamdır. Böylece çocuğa dış görünüşün değil karakterin önemli olduğu gösterilir. Kral Kedi ise asıl adı olan “Düzenbaz”ın içerdiği gibi güvenilmez, çıkarıcı, karşısındakini kullanan ve sadece kendi menfaatini düşünen, bu nedenle de uzak durulması gereken insan tipini temsil eder.

Çıtı pıtı bir kedi olmak istemeyen ve sokağın cazibesi içinde elindeki, ailesinin kıymetini bilmeyen Çıtı'nın yaşadıkları ve hikâye boyunca samimiyetle ifade ettiği duyguları küçük okurun Çıtı'da kendisini bulmasını sağlayacaktır. Korku, kaygı, kıskançlık, pişmanlık gibi duyguları başkalarının da yaşadığını, bu duyguların son derece doğal olduğunu ve onların üstesinden nasıl gelinebileceğini, özgürlüğün dilediğince davranmak anlamına gelmediğini Çıtı ile özdeşleşerek öğrenecektir. Bu duyguların yanı sıra cesaretin ne anlama geldiği, lüzumsuz cesaretin nelere yol açtığı, cesaretin hangi durumlarda gerekli olduğu Çıtı'nın maceraları içinde somutlaşmıştır. Ailenin, evin bir sığınak, bir korunak ve en çok güvenilecek yer olduğu, arkadaş çevresi içinde herkese hemen güvenilmemesi gerektiği, bu güveni kazanmak için yaşanılanlar içinde arkadaşların denenmesinin şart olduğu vurgulanır. Bu güvenle bağlantılı olarak dostluk, vefa duyguları da ön plana çıkar. Çıtı bütün bu duyguları tadarken sokağın, dış dünyanın sürekli mücadele içinde bulunmayı gerektirdiğini fark eder. Ev, korunup kollandığımız bir yerdir ama sokak böyle değildir. Orada öncelikle bireyin kendisini koruması gerekmektedir. Bunun için de dış dünyayı, oradan gelebilecek tehlikeleri çok iyi bilmek, herkese güvenmemek, yanlış arkadaş seçmemek, daima bilgiyi arttırıp cehaletten kurtulmak lâzımdır. Çıtı pıtı bir kedi olunmak istenmiyorsa yani bu hayatı seyreden değil aktif olarak hayatın içinde yer alan olmak isteniyorsa birbirine tezat duyguların yaşanacağını, mücadele etmek gerektiğini, yaşanılanlardan ders çıkarmak gerektiğini ve asla duygusal yıkıma uğramadan yola devam etmek gerektiğini bilmek lâzımdır.

Çocuk, Çıtı'nın maceralarını takip ederken bir yandan satır aralarından bu iletileri çıkaracak diğer yandan da hayvan sevgisi ve bakımının önemini de fark edecektir.

Cesur Yürekli Şaşkalozlar'da (2013) Güçlü ve Boncuk adlı iki köpeğin uzun yollar aşarak sahipleri Tuna'yı arayışları anlatılır. Tuna'nın babası, işi dolayısıyla birkaç aylığına “büyük bir şehir”e giderken Tuna ve annesini de beraberinde götürür. Tuna'nın yokluğu nedeniyle Güçlü ve Boncuk kendilerini yapayalnız ve terk edilmiş hissederler. Alman kurdu Güçlü, Tuna'nın merdivene düşürdüğü flash belleği görünce buna çok ihtiyacı olabileceğini düşünerek yolunu izini bilmediği o şehre gidip Tuna'yı bulmaya ve ne olduğunu pek de bilmediği metali ona teslim etmeye karar

verir. Boncuk da bu maceraya katılır. İki kafadar haftalarca aç, susuz ve birçok tehlike atlatarak kimi kez sokak köpeklerinin saldırısına maruz kalarak yol alırlar. Yolculuğun Güçlü için en zor tarafı ağızında taşıdığı metal cismi kaybetmek tehlikesidir. Yolculuk sırasında Güçlü, ağızında taşıdığı bu metal kıymetli bir şey zannedilerek, kötü niyetli adamlar tarafından kaçırılır. Boncuk, başka köpeklerden yardım ister. K-9 adlı “emekli” bir polis köpeği başta olmak üzere birkaç köpeğin yardımıyla Güçlü’yü kurtarırlar. Hep birlikte Tuna’nın bahsettiği o büyük şehri bulurlar. Fakat ağaçlara, direklere yapıştırılmış Tuna’nın fotoğrafıyla karşılaşınca çok şaşırırlar ve Tuna’nın kaçırıldığını öğrenirler. Kitapta iki ayrı hikâye anlatılmıştır. Romanın geniş bir bölümü Güçlü ile Boncuk’un meşakkatli ve tehlikeli macerasını içerirken son kısımlar Tuna’nın kaçırılışıyla ilgilidir. Güçlü, Boncuk, K-9, Dalgacı, Boltüylü adlı köpekler sayesinde kurtulan Tuna’nın kaçırılma sebebi romanın sonunda açıklanır. Polisler tarafından aranan kaçakçılar, babasıyla birlikte gittiği pastahanede Tuna’nın montunun cebine bir kese dolusu pırlantayı saklamışlar, ertesi gün de Tuna’nın izini bularak pırlantaları ele geçirebilmek için çocuğu kaçırmışlardır. Roman Tuna ve sadık köpeği Güçlü’nün yeniden bir araya gelmesiyle sona erer.

Renan Özdemir’in mizahı da yoğun olarak kullandığı *Cesur Yürekli Şaşkalozlar*, küçük okurlara vefa, sadakat, dostluk, yardımseverlik gibi duyguları telkin eden bir olay örgüsüne sahiptir. Romanın en çarpıcı kahramanı Güçlü adlı köpektir. Güçlü sadakat, vefa ve dostluğun simgesidir. Hayvanların insan gibi konuştuğu ve birer insan tipini temsil ettiği bu kitapta Güçlü’ye destek olan Boncuk, K-9, Dalgacı, Boltüylü, Karga Nit ve Kara Kedi dayanışma örneği sergilerler ve dayanışmanın önemini somutlaştırırlar. Dayanışma ve elbirliğiyle her zorluğun üstesinden gelinebileceğini ispat ederler. Yardımın karşılık beklemeden yapılması gerektiğini gösterirler. Yazar bütün bunları hayvanlar aracılığıyla aktarırken bir yandan da dış dünyada hayvanları bekleyen tehlikelere de dikkat çeker.

Yeşil Saha Kırmızı Perde (2013) futbolcu olmayı hayal ederken asıl yeteneğinin futbola değil de tiyatro sanatına olduğunu keşfeden Özgür’ün bir taraftan kendisini ve çevresini tanımaya çalışırken diğer taraftan bir mahalle sakininin yaşadığı sıkıntılı bir durumu aydınlatmasını hikâye eder.

Okulun futbol takımına girmeyi şiddetle arzu eden Özgür, futbol konusunda yetenekli olmadığını farkında değildir. Beden Eğitimi öğretmeni onu takıma seçmeyince adeta bütün dünyası yıkılır. Çok üzülür. Bu üzüntü öfkeye dönüşür ve takıma seçilen arkadaşlarının antrenmanlarını sabote etmek ister. Beden Eğitimi öğretmeni antrenmanları engelleyen Özgür’ü seyirciler arasından uzaklaştırır. Özgür’ün içindeki öfkenin farkında olan Beden Eğitimi öğretmeni Burhan Bey, önce Özgür ile konuşarak onun daha yetenekli olduğu bir alana yönlennesini tavsiye eder. Özgür’deki rol yapma yeteneğinin ve mikrofonik sesin farkında olan Rehber öğretmen ve Türkçe

öğretmeninin yönlendirmeleriyle Özgür okuldaki tiyatro çalışmalarına katılır. Ortaoyununda başrol olan Kavuklu'yu başarıyla canlandırır.

Bir insanın kendi yeteneklerini keşfederek mutlu, huzurlu ve başarılı olabileceği, kişinin yeteneği olan sahada başarıya ulaşmak için mücadele etmesi gerektiği bu romandaki ana düşüncedir. Özgür en başta kendisiyle, sonra da öğretmeni Burhan Bey, arkadaşı Özge ve halasının oğlu Deniz ile çatışsa da sonunda futbola yeteneği olmadığını kabul edecektir. Renan Özdemir bir çocuğun iç ve dış çatışmalarını anlatırken romana bir de gizemli bir hikâye yerleştirmiştir: Özgür'ün evinin karşısında oturan Aşıkolucu'nun hikâyesi. Aşıkolucu evinin tuhaf giysili (bazen palyaço, bazen Batman) birileri tarafından gözetlendiğini, hatta karıştırıldığını söyleyerek polise başvurmuşsa da polis garip mizaçlı bu fakir gencin evine hırsız girme ihtimali olmadığı düşüncesindedir. Bu gizemli hikâyeyi Özgür ve Deniz açığa kavuştururlar. Yaşamdaki her güzelliğe aşık olduğunu söyleyen, bu nedenle de komşuları tarafından Aşıkolucu diye bilinen genç Efsane isimli bir genç hanımla arkadaşlık etmektedir. Özgür'ün okuduğu okulun bekçisi Salim Efendi'nin yeğeni Serhat, bu arkadaşlığı engellemek için Salim Efendi vasıtasıyla animasyonda kullanacağı yalanıyla okuldan aldığı kostümlerle Aşıkolucu'nun evine dadanıp onu korkutmak istemiştir.

Romanın sonunda iyiler ödüllendirilir. Özgür, Deniz ve Özge'nin de içinde bulunduğu tiyatro topluluğu katıldıkları tiyatro yarışmasında ikinci olur. Aşıkolucu ile Efsane de nişanlanma kararlarını açıklarlar.

Yüz kırk üç sayfalık bu romanda macera ve gizem iç içedir. Romanın başında haksızlığa uğradığını düşünen Özgür'ün yavaş yavaş olgunlaşp hatasını anladığını görürüz. Özgür eve girişi, abur cubur yiyişi, nasihat dinlemek istemeyişi ve istediği herhangi bir şeyi elde edemeyince bir öz değerlendirme yapmadan kabahati karşısındakine yükleyişiyle daha romanın başında küçük okurların rahatlıkla empati kurabilecekleri bir kahramandır. Yazar onun duygu dünyasını gözler önüne sererek kıskançlık-öfke gibi duygularla nasıl baş edilmesi gerektiğini gösterir. Mücadeleci ruha sahip olmanın son derece önemli olduğunu ve insanın mücadele ederek başarıya ulaşacağını telkin eden yazar çocukları çok önemli bir hususta ikaz etmektedir: Doğru kulvarda mücadele. Kişi yapabileceği, kendine uyan alanlarda çalışır ve azimle mücadele ederse başarılı olur. Aksi takdirde çalışma hırsı, hareket, enerji boşa harcanmış olur. Sonuçta hayal kırıklığı yaşanır. Bu da duygusal travmaya yol açar. Özgür yeşil sahada değil kırmızı perdede gösterdiği başarıyla romanda verilen bu mesajları somutlaştırır.

Yeşil Saha Kırmızı Perde'de Deniz adlı kahraman aracılığıyla da anne baba kavgasının çocuk üzerinde nasıl olumsuz etki yaptığı ve çocuğu kendi iç dünyasına itip, insanlardan-sosyal hayattan uzaklaştırabileceği gösterilmiştir. Deniz'in bilgisayar başından kalkmaması, okul dışında bütün

zamanını bilgisayarda geçirmesinin sebebi annesiyle babasının sık sık kavga etmesidir. Bu noktada yazar ebeveynleri uyarır. Çocuklara da teknolojinin elbette önemli olduğunu ancak bilgisayarı doğru kullanmayı da bilmek gerektiğini anlatır. Romanın sonunda Deniz bilgisayar kadar başka uğraşlara da zaman ayırmayı öğrenir; bisiklete binen, arkadaşlarıyla oynayıp eğlenen mutlu bir çocuğa dönüşür.

Romanda Özgür'ün yeteneklerini fark etmesi küçük okurları da elbette kendi yetenekleri üzerinde düşündürcektir. Öfke kontrolünün önemi kitapta üzerinde durulan bir başka husustur. Antremanı seyreden arkadaşlarını oyunu sabote etmeye teşvik edip, öğretmen tarafından sahanın çevresinden uzaklaştırılınca, öğretmeni ayrımcılık yapmakla suçlayan Özgür, başarısızlığı hazmedemeyen ve öfkesini kontrol edemeyen bir öğrenci tavrı sergiler. Kendi yeteneksizliğini ve edepsizliğini o sırada fark etmez. Ancak geçen zaman içinde herkesin her isteğine kavuşamayacağını, isteklere kavuşabilmek için gerekli şartların sağlanması zorunluluğunu idrak edecektir. Özgür'deki bu değişimle yazar bir yandan benzer duyguları yaşayan küçük okurların kendileriyle yüzleşmelerini sağlarken bir yandan da hatanın bedelini ödemeye katlanmak gerektiği, asla yalan söylememek ve dürüst olmak gerektiği, kişinin kendinde olan gerçek yetenekleri keşfetmesi gerektiği gibi iletilerle çocuğu hayata hazırlamaktadır.

Romanda tiyatro ve özellikle de ortaoyunu hakkında da bilgi vardır.

Kirpi Sivriburun'un Düğünü (2014) Kirpiye ile Kirpi Sivriburun'un çeşitli sebeplerle düğünlerinin ertelenmesinden hareketle kurgulanmış bir romandır. Kirpi Sivriburun ve Kirpiye birbirleriyle evlenmeye karar verirler. Kirpi Sivriburun'un en büyük isteği mükemmel bir düğün ile evlenmektir. Düğün hazırlıklarına başlanır. Öncelikle Kirpi Sivriburun ve Kirpiye'nin birlikte kış uykusuna yatabilmeleri için Sivriburun'un yuvasını genişletmesi lâzımdır. Kirpi ve Kirpiye birlikte yuvayı genişletmeye başlarlar. Ancak Kirpiye hastalanan büyükannesine bakmak zorunda kalınca Kirpi Sivriburun yuvayı genişletmeye tek başına devam eder. Sivriburun yuvayı genişletmek için var gücüyle çalışırken korkunç bir yağmur yağar. Yağmur sele dönüşür. Sel suları kirpi yuvalarını yerle bir eder. Kirpi Sivriburun yağmur bitince bin bir zahmete katlanarak Aşağı Orman'da yaşayan Kirpiye'yi arar ve bulur. Kirpiye ve büyükannesi yağmurdan zarar görmemişlerdir. Fakat düğünü ertelemeye mecbur olurlar. Çünkü kış başlamak üzeredir. Köstebekler, kaplumbağalar, tavşanlar, karpiller kış uykusuna dalmaya başlamışlardır. Düğünü sonraki yaza kalan Sivriburun, köstebek Hoşkazan'ın geniş yuvasında kış uykusuna dalar. Bahar gelince kış uykusundan uyanır uyanmaz Aşağı Orman'a, Kirpiye'nin yanına koşar. Kirpiye'nin büyükannesi iyileşmemiştir. Kirpiye, büyükannesi iyileşmeden düğünün olmayacağını söyleyince Sivriburun'un hayalleri yıkılır. Ancak kendisini çabucak toparlayıp Kirpiye ve kendisi için bir yuva yapamaya koyulur.

Büyükannenin sağlığını günden güne daha iyiye gittiğini öğrenmesi üzerine düğün hazırlıklarına başlar. Cümbüşçü Cırcır'dan orkestrası ile düğününe gelmesini ister. Fakat Cümbüşçü Cırcır ve orkestrası üç hafta boyunca doludur. Cümbüşçü Cırcır, Kirpi Sivriburun'un üç hafta beklemesi gerektiğini söyler. Düğün üç hafta sonrası için planlanır. Kirpi Sivriburun, ateşböceklerini de düğününü aydınlatmaları için davet eder. Bütün hazırlıklara rağmen düğün yine yapılamaz. Çünkü meşe ormanı yanmış, birçok hayvan telef olmuştur. Düğüne yarım saat kala yangın haberi gelir. Düğüne davetli olan bütün hayvanlar, felâketi duyar duymaz duvağını çıkararak Kirpiye ve haberi ilk duyduğunda yine ertelemek zorunda kaldığı düğünü için üzülen fakat sosyal görevlerini hatırlayınca akli başına gelen Kirpi Sivriburun zor durumda olan hayvanları kurtarmak için koşarlar. Pek çok hayvanın hayatını kurtarırlar. İlaçlar hazırlayıp yaralıları tedavi ederler. Onlara yeni yuvalar yaparlar. Bu sırada kış gelir. Kirpi Sivriburun ve Kirpiye'nin ikinci kez ertelenen düğünleri sonraki yaza kalır. Yine ormanda yaşayan hayvanlar kış uykusuna dalarlar. Onlar kış uykusundayken Aşağı Orman ve Yukarı Orman arasındaki geniş düzlüğe otoban yapılır. Otoban bu ormanlarda yaşayan hayvanların iki orman arasında gidip gelmelerine engeldir. Göl, Aşağı Orman'da olduğu için Yukarı Orman'daki hayvanlar susuz kalmışlardır. Üstelik ailelerinin, dostlarının bir kısmı da Aşağı Orman'da kalmıştır. Kış uykusundan uyanır uyanmaz Karga Nit'ten bu haberi alır hayvanlar. Kirpi, Kirpiye'nin de aşağı ormanda yaşadığını düşününce çok telaşlanır. Otoban'dan karşıya geçmenin ne kadar tehlikeli olduğunu anlayınca otobanı geçip Aşağı Orman'a ulaşmak için bir çare düşünmeye başlarlar. Eğer bir çare bulamazlarsa su bulabilmek için Yukarı Orman'ın daha yukarılarına göç etmek zorunda kalacaklardır ki bu durumda Kirpi Sivriburun'un Kirpiye'yi bir daha görmesi mümkün olamayacaktır. Önce yer altından bir tünel kazmaya başlarlar. Ancak bir kaya ile karşılaşınca bu plan başarısız olur. Çözümü, Sivriburun bulur. "(...) *Bir araya gelirsek. Yani diyorum ki elli, yüz, ne bileyim hepimiz birbirimize yapışırsak, yan yana, hatta sırt sırta... Dev gibi olabiliriz.*" (Özdemir, 2014: 89) diyerek hem ne yapmaları gerektiğini belirtir hem de birlikten kuvvet doğacağı mesajını verir. Artık Yukarı Orman'daki hayvanların sloganları "*Yan yana, sırt sırta!*"dır. Otobandan geçen arabaları durdurmak için yan yana, sırt sırta karşıya geçmeye karar verirler. Günlerce prova yaparlar. Sonunda kaplumbağaların üzerinde tavşanlar, tavşanların sırtlarında kirpiller olduğu halde karşıya geçmeye başlarlar. Bu sahne, Grimm Kardeşlerin derlediği Bremen Mızıkacıları adlı masaldaki eşek, köpek, kedi ve horozun birbirlerinin üstüne bindikleri sahneyi andırmaktadır. Dikkatli bir tır şoförü bu hayvan kalabalığını fark eder. Otobandaki trafiği durdurur. Yukarı Orman'daki bütün hayvanlar otobandan geçip Aşağı Ormana ulaşmayı başarır. Ve sonunda Kirpi Sivriburun ile Kirpiye'nin düğünleri yapılır.

Kirpi Sivriburun'un Düğünü baştan sona kadar düğünün olup olmayacağı hususunda çocuğun merak duygusunu ayakta tutan bir romandır. Merak oluşturan bu unsurun etrafında pek çok değer ve davranış telkin edildiği gibi olayın içine yedirilerek çocuğa bazı bilgiler de verilmiştir. Tabiat şartlarının zaman zaman hayvanların hayatlarını zorlaştırdığı, orman yangınlarının ormanda yaşayan bütün canlılar için felâket olduğu, kış uykusuna yatan hayvanların hangileri olduğu, suyun bütün canlılar için yaşam kaynağı olduğu Kirpi Sivriburun'un macerasıyla birlikte küçük okuyuculara aktarılan bilgilerdir. İkili konuşmalar sırasında karşımızdakini dinlemek gerektiği, kıskançlığın- bencilliğin zararı, yardımlaşma ve dayanışmanın önemi romandaki temel iletilerdir. Kıssı kıskançlığın, Kaplumbağa Sakin sabrın, Cırcırböceği Cümbüşçü Cırcır hayatın tek gayesi olarak para kazanmayı görenlerin, Karga Nit aklın temsilcisidirler. Karga Nit sadece bu kitapta değil *Çıtı Pıtı Bir Kedi Olmak İstemiyorum*, *Cesur Yürekli Şaşkalozlar* adlı romanlarda da yer almaktadır. Üç romanda da Karga Nit aklı temsil eder, dış dünyadan, hayatta olup bitenlerden haber verir, her biri ayrı bir insan tipini temsil eden hayvan kahramanların bazen kendi varlıklarını bazen de çevrelerini fark etmelerini sağlar. Bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda yazarın Karga Nit kimliğiyle romanlara girdiği anlaşılmaktadır.

Çıtı Pıtı Bir Kedi Olmak İstemiyorum, *Cesur Yürekli Şaşkalozlar* ve *Kirpi Sivriburun'un Düğünü* fabllarda olduğu gibi hayvanlardan yola çıkarak çocuğa olumlu değer ve davranışları aşılama amacıyla yazılmış kitaplardır. *Yeşil Saha Kırmızı Perde*'de ise doğrudan doğruya insanlardan hareket ederek çocuğa seslenmektedir. Bu kitaplarda hayvanlar veya bazı insan kahramanlar için seçilen isimler hem eğlencelidir hem de kahramanın dış görünüşünü, taşıdığı karakteri veya görevini temsil edici niteliktedir: Çıtı, Kral Kedi (Dümenci), Tekgöz, Boltüylü, Maviş, Güçlü, Dalgacı, Geveze, Alaycı, K-9, Aşıkolucu, Sivriburun, Sırtık, Kıssı, Vayvaycı, Sakin, Sağlamayak, Cümbüşçü Cırcır, Hoşkazan Bunlardan Güçlü, Boncuk, K-9, Tekgöz, Çıtı, Karga Nit, Maviş, Çöplü, Sarı Sarman, Kirpi Sivriburun, Sivriye, Köstebek Hoşkazan, Kirpi Sağlamayak, Kirpi Şıkıdım olumlu insan tiplerinin temsilcisidirler. Dalgacı, Geveze, Alaycı, Kral Kedi, Tavşan Sırtık, Kaplumbağa Vayvaycı, Kirpi Kıssı olumsuz tavır ve konuşmalarıyla örnek alınmaması gereken tiplerdir. *Yeşil Saha Kırmızı Perde*'deki Özgür ve Deniz adlı çocuklar ise olumsuzdan olumluya doğru yaşadıkları değişimle çocuklara içgüdüleriyle hareket etmenin yanlışlığını gösteren ve kendilerini tanımaya çalışmaları çağrısında bulunan temsili kahramanlardır.

Renan Özdemir'in bu kitaplarda kullandığı anlatım son derece akıcı ve zaman zaman eğlendiricidir. Kahramanlarına verdiği temsili isimlerin yanı sıra bazı kelime, deyim ve atasözlerini hayvanların yaşam şartları ve özelliklerine uyarlaması da eğlendirici anlatımı ortaya çıkarmaktadır. Kış

uykusundan uyanan hayvanların “günaydın”ı çağrıştıran “yazaydın” kelimesi ile birbirlerini selamlamaları, hayvanları göz önünde bulundurarak bazı deyim ve atasözlerini “Patileri boş dönmek”, “Dört patinin nesi var, sekiz patinin sesi var”, “Patilerine kara sular inmek”, “Kirpi kirpinin okuna muhtaç” şeklinde değiştirmesi hem eğlencelidir hem de dil sevgisi kazandırmaya yöneliktir.

Çıtı Pıtı Bir Kedi Olmak İstemiyorum, Cesur Yürekli Şaşkalozlar, Yeşil Saha Kırmızı Perde ve Kirpi Sivriburun’un Düğünü okurda merak duygusu uyandırabilecek ve bir solukta okunup bitirilecek eğlendirici, sevimli ve öğretici çocuk romanlarıdır.

KAYNAKLAR

- ÖZDEMİR Renan (2012) *Çıtı Pıtı Bir Kedi Olmak İstemiyorum*, Kelime Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR Renan (2013 a) *Cesur Yürekli Şaşkalozlar*, Kelime Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR Renan (2013 b) *Yeşil Saha Kırmızı Perde*, Kelime Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR Renan (2014) *Kirpi Sivriburun’un Düğünü*, Kelime Yayınları, İstanbul.

BOZKIR ROMANLARINDA KÖY ENSTİTÜSÜ

*Alkan YILMAZ**

ÖZET

Türk aydınlanmasının köylerden başlaması gerektiğini düşünen yazarlar, eserlerinde Türk köylüsünün eğitim sorunlarına ciddiyetle eğilirler. Köylünün ekonomik ve sosyal problemlerini köy çocuklarından öğretmenler yetiştirerek çözme maksadıyla açılan Köy Enstitüleri ise bu yazarlarımızın köye bakış açılarının gelişmesinde önemli bir başlangıç teşkil eder. Mahmut Makal, Fakir Baykurt ve Samim Kocagöz'ün romanında Köy Enstitüsü mezunu öğretmenler, köylüye rehber olma konusunda çok yönlü olarak idealize edilmiştir. Kemal Tahir'in Bozkırdaki Çekirdek adlı eserinde ise Köy Enstitülerine eleştirel bir noktadan yaklaşılmış ve bu eğitim kurumlarının açılmasında siyasî çıkarların öne çıktığı vurgulanmıştır. Köy Enstitüleri, Türk eğitim tarihinde en fazla tartışma konusu olan eğitim kurumlarıdır. Köy gerçeğini, eserlerinin temel konusu hâline getiren ve köy meseleleriyle yakından ilgilenen Türk romancıları da bu tartışmanın içinde yer alarak düşüncelerini eserleri aracılığıyla dile getirmişlerdir.

***Anahtar Sözcükler:** Köy Romanları, Köy Enstitüsü, Köy Öğretmeni, Eğitim ve Kalkınma.*

ABSTRACT

Village Institutes in Steppe Novels

The writers who think that the Turkish illumination needs to start in villages, look into the educational problems of Turkish villagers earnestly in their works. Village Institutes that were opened to solve the economic and social problems of villagers by bringing up teachers from children in villages, constitute a significant basis in improving these writers' perspective to villages. The graduates of Village Institutes in novels of Mahmut Makal, Fakir Baykurt and Samim Kocagöz,

* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi.

were idealized sophisticatedly on guiding the villagers. In the work of Kemal Tahir "The Seed in Steppe", he approached critically to Village Institutes and stressed that political benefits were brought forefront in opening these institutions. Village Institutes are the most arguable educational institutions. Turkish novelists that deal with village problems closely and take the fact of village basic subject in their works, speak out their minds with their works in taking part in this discussion.

Key Words: Village Novels, Village Institute, Village Teachers, Education and Progress.

Köy Enstitüleri, ilköğretimi hızlandırmak; köylüyü yurduna, toprağına bağlamak ve ısındırmak; köylerdeki bilgisizlikle daha etkin mücadele etmek; köylerin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısında öğretmen ve eğitim kanalıyla düzenlemeler sağlamak amacıyla açılır.(Ergin 1977: 2115) Köy kökenli, köye yararlı olabilecek elinde kazma, kürek çapa ve bağ makası olan öğretmenler yetiştirmek Köy Enstitülerinin esas kuruluş felsefesidir.¹ Tek Parti döneminde, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un girişimleriyle 17 Nisan 1940 tarihinde yirmi bir Köy Enstitüsü kurulmuştur. Enstitülerde beş yıl süreyle karma bir eğitim-öğretim uygulanır. Hasanoğlan Köy Enstitüsü bünyesinde bir de enstitülere öğretmen yetiştirmek amacıyla Yüksek Köy Enstitüsü açılmıştır. Bu kurum 1945'ten itibaren üç ayda bir *Köy Enstitüsü Dergisi* çıkarır. Köy Enstitüleri şehirdeki ve köydeki ilkokullardan daha üstün daha pratik ve âdeti bir meslek okuludur. Öğrencilere ziraat dersleri, kültür dersleri ve köye yarayacak meslekleri öğretmek maksadıyla atölye dersleri okutulmaktadır. 1947'de kültür derslerinin sayısı ve saati artırılır. Böylece CHP tarafından açılan Köy Enstitüleri, yine aynı partinin baskısıyla işe dönük eğitim felsefesinden uzaklaştırılır. DP iktidarında ise öğretmenin hem ziraatçı hem sanatkâr olamayacağı, devlete fazla malî yük getirmeyecek öğretmen yetiştirme politikasının gerçekleşemediği belirtilir ve 1954'te Köy Enstitüleri, ilköğretim okullarıyla birleştirilir. Köy Enstitülerinden on beş bin öğretmen iki bin sağlıklı yetişmiştir. (Akyüz 2007: 392-397)

Bu araştırmada, Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* (1950) ve *Köye Gidenler* (1959), Kemal Tahir'in *Bozkırdaki Çekirdek* (1967), Fakir Baykurt'un *Onuncu Köy* (1961), Samim Kocagöz'ün *Bir Çift Öküz* (1970)

¹ Köy Enstitülerinden çoğunlukla öğretmen yetiştiği hâlde bu kurumlara "enstitü" isminin verilmesinde, sadece eğitim yeri değil aynı zamanda bilgiyi iş hâline getiren bir eğitim sisteminin öngörülmesi etkili olmuştur. (Emine Öztürk, *Cumhuriyet Dönemi Aydın Kimliği, Sekülerleşme ve Köy Enstitüleri*, Rağbet Yayınları, 2012, İstanbul, s. 12) Enstitülerde öğretmen dışında köyde hizmet verecek sağlıkçılar da yetiştirilmiştir. Bu yüzden "enstitü" bir üst eğitim kavramı olarak kullanılmıştır.

adlı eserlerinde bir dönem Türk eğitimine damgasını vuran, üzerinde çok tartışılan bir eğitim kurumu olan Köy Enstitülerinin ve bu enstitülerden mezun olan köy öğretmenlerinin romanlara nasıl yansıtıldığını ortaya koymak ve buradan enstitü tartışmalarıyla ilgili bir neticeye ulaşmak amaçlanmıştır. Eserlerde verilen bilgilere göre bu çalışmayı, “Köy Enstitülerinin Kuruluş Aşaması” ve “Köy Enstitüsünü Bitiren Gençlerin Eğitim Faaliyetleri” olarak iki bölüme ayırmak mümkündür. *Bozkırdaki Çekirdek*'te enstitülerin kuruluş aşamasıyla ilgili ayrıntılı bilgiler verilirken diğer eserlerde Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerin köylerdeki eğitim faaliyetleri ve yaşadıkları çatışmalar üzerinde durulmuştur.

I. KÖY ENSTİTÜLERİN KURULUŞ AŞAMASI

1. Köy Enstitülerinin Kuruluş Amacı ve İdeolojisi Üzerine Değerlendirmeler

Köy Enstitülerinin mimarı olarak kabul edilen İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'a göre Köy Enstitüleri, memlekette eşi benzeri olmayan bir eğitim seferberliğidir ve amaç on-on beş yıl gibi kısa bir sürede köylerin eğitim problemini çözmektir. Köy eğitimini bilimsel temellere dayandırmanın tek yolu, köye mahsus hakikatlere temas etmekten geçer. Enstitü öğrencileri yapılar, ışıkta, mutfakta, tarlada, bahçede, merada, ahır ve ağıllarda çalışarak geniş eğitim deryasına dalmış olacaktırlar. (Tonguç 1998:530-608) Engin Tonguç, Köy Enstitülerinin kuruluş aşamasında İ. H. Tonguç'un fikir olarak Ethem Nejat, Nafi Atuf Kansu gibi yerli düşünürlerden ve Pestalozzi,²Kerschensteiner, Dewey gibi yabancı düşünürlerden etkilendiğini belirtir.(Tonguç 1970: 61-104) Köy

² Pestalozzi sınırsız eğitim sevgisi olan iyiliksever, fedakâr ve idealist bir şahsiyettir. Sefaleti önlemek için alt tabakayı oluşturan köylerin ekonomik kalkınmasının sağlanmasını ve köy çocuklarının eğitime kavuşturulmasını gerekli görür. Pestalozzi'ye göre yoksul tabaka çocukları için tarım ve endüstrinin okulla birleşeceği, sunî olmayan, uygulamaya dönük okullar açılmalıdır. O, genel ve şematik bir insan eğitimi yerine ferdî ve somut bir insan eğitimi talep eder. Okulda el işine büyük önem verir. Öğretme iş başında gerçekleşmeli, endüstriyel iş ile öğretme işi bütünlük oluşturmalıdır. Eğitimi temel, meslekî ve ahlâkî olmak üzere üçe ayırır. Pestalozzi ahlâkî eğitimin sağlanmasında “dinî formasyona” son derece önem verir. Gençlerin eski değerlerden uzaklaştırılmasına, medeniyetin bozucu yönüne, özellikle de naturalist çevre teorilerine şiddetle karşı çıkar. (Kemal Aytaç, “Johann Heinrich Pestalozzi Hayatı ve Faaliyetleri”, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2012, s. 254-264) İ. H. Tonguç'un Köy Enstitülerinde temel eğitim metodu olarak kabul ettiği “iş içinde işle eğitim” veya “yaparak öğrenme” esprileri Pestalozzi'nin eğitim formasyonu ile birebir uyumaktadır. Ancak Engin Tonguç'un da belirttiği gibi köylü çocukların ahlâkî eğitiminde dinî öğretilerin önem kazanması İ. H. Tonguç'un karşı çıktığı ve asla taviz vermeyeceği bir durumdur. (Engin Tonguç, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s. 202)

Enstitülerinin kurulma amacına, eğitim programlarına, açıldığı mekânlara ve öğretmen-öğrenci durumuna dair birçok olumlu veya olumsuz görüşler ortaya atılmıştır.

Kemal Tahir'in *Bozkırdaki Çekirdek* adlı eseri, Köy Enstitülerinin kuruluş aşamasını ele alıp inceleyen ve bu konuda devrinde yazılan bozkır romanlarına göre farklı yorumların yapıldığı tezli bir eserdir. Yazara göre enstitülerin açılmasında siyasî hedefler ağır basmaktadır ve enstitüler âdeta "siyasî ve ideolojik" bir malzeme hâline getirilmiştir. Kemal Tahir, Tek Parti döneminin ürünü olan Köy Enstitülerinin partinin köylüler üzerindeki siyasî amaçlarına uygun olarak açıldığını düşünür. Romanda Tek Parti'nin ileri gelen adamlarından olan Karayağız Milletvekili, Köy Enstitülerinin kapanmasını ister. Bu milletvekilinin bacanağı Cemal Avşar, Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsüne başöğretmen olarak atanır. Fakat eserin sonlarına doğru anlaşılmaktadır ki Cemal'in asıl görevi enstitüdeki eksikleri bakanlığa gizlice raporlayarak okulun kapanmasını kolaylaştırmaktır. Yazar, partinin genel sekreterini enstitü konusunda samimi görmez.³ Eserinin başında Köy Enstitüleri parti genel sekreterinin kaleminden şöyle tasvir edilir: "...*Bir ucsuz bucaksız Bozkır... Ortasında çırılçıplak umutsuz bir ağaç...*"(*Bozkırdaki Çekirdek*, s. 9) Parti genel sekreterine göre Türk köylüsünün geleneksel saflığı ve ana cevherindeki özellik bozulmamalıdır. Bozulmamış köy çocukları, bozkırın töresel ve yüksek ahlâk değerleriyle yetişecek, vatan için gözü kapalı ölümü göze alacak, uğradığı haksızlığı bile kutsal sayıp "... *köyde devletimizin, partimizin, hükümetimizin gören gözü, duyan kulağı, söyleyen dili olmak*"(*Bozkırdaki Çekirdek*, s.25) vazifesini üstleneceklerdir. Karayağız Milletvekili genel sekreterin bu düşüncelerini şüpheyle karşılar, enstitü mezunu gençlerin parti politikaları doğrultusunda tutulacağından emin değildir. Genel sekreter, enstitülerde okuyanların hükümeti destekleyeceğini; dik başlı olanların ise "kızılbaş, zındık, farmason, ittihatçı, millici, tarikatçı, komünist" gibi suçlamalarla yıldırılabilceğini söyler. Genel sekreter, "*Çalarım karayı mimlediğim birkaç densize*" (*Bozkırdaki Çekirdek*, s. 30) diyerek siyasî amacını açıkça ortaya koyar. Parti genel sekreterine göre şehirlerden uzak bozkırlarda kurulan Köy Enstitüleri köyün değişmesini geciktirecektir. Köyler modern teknikten mümkün mertebe uzaklaştırılacak, kendine yeterliliğini bir müddet daha sürdürülecektir. Çünkü köylünün değişmesi veya uyanması partinin

³ Bu eserde 1943 yılı anlatılmaktadır. Memduh Şevket Esenal'ın CHP genel sekreterliği de 1941-1945 yılları arasındadır. (Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 17. b., Varlık Yayınları, İstanbul, 1998, s. 156) Romanın başında sekreterlik odasında konuşmalar olurken parti genel sekreteri "... *Hikâyeciliği atamıyorsun üstünden kaltaban seni!*" (*Bozkırdaki Çekirdek*, s. 15) diye kendi kendine kızar ki bu da Memduh Şevket Esenal'ın hikâyeciliğine yapılan bir göndermedir.

işine gelmemektedir. Profesör Milletvekilli'ne göre enstitü çıkışlı köy öğretmenleri rejimin koruyucusu olacaktır.⁴

Enstitülerin kurulduğu mekânlar da tartışma konusu olmuştur. Enstitüleri savunan yazarlara göre Köy Enstitülerinin bozkır bölgelerinde kurulmasının nedeni, köylü çocuklara kendi bölgeleri içinde köy şartlarına uygun eğitim vermektir. Mahmut Makal, Köy Enstitülerinin köylüler bakımından “çağa açılma” vazifesi gördüğünü, köye yarayan meslek erbaplarını yetiştirmek için ziraat işlerine elverişli arazilerde kurulduğunu belirtir. (Makal 1997: 56) Mehmet Başaran enstitülerin şehirlere uzak mekânlarda kurulmasının bir ayrılık meydana getirmediğini tam tersine amacın eğitim yoluyla köy ve kent arasındaki uçurumu kapatmak olduğunu söyler. (Başaran 1974: 84) Köy Enstitülerinin kuruluş yerlerini eleştirenlere göre ise binaların bazıları sıtmalık ve bataklık bazıları kasabalardan uzak, yolsuz yerlerde kurulmuştur. Okul binaları ve kurulan araziler son derece sağlıksızdır. Bu yüzden hastalanıp ölen çocuk sayısı bir hayli fazladır. (Goloğlu 1982: 179) Köy Enstitülerinin köy çocuklarına rahatça komünizmi aşılabilmesi için kırsal alanlara kurulduğunu (Kaya 1974: 288) ve enstitülerin şehirlerden uzak arazilere kurulmasının şehir-köy zıtlaşmasının bir sonucu olduğunu iddia edenler de vardır. (Türkdoğan 1977: 249) *Bozkırdaki Çekirdek*'te Köy Enstitülerinin kurucusu olarak tanıtılan İlköğretim Genel Müdürü'ne⁵ göre şehir veya kasabada yetişen öğretmenler köyde barınmakta zorlanmaktadır. Bu yüzden başka bir yol takip edilerek kasaba yaşayışını bile tanımamış öğrenciler seçilmektedir. Öğrenciler okul binalarını kendileri inşa edecek, böylece köy çocuğunun dayanma gücü artacaktır. İlköğretim Genel Müdürü “Keşiş Düzü”nde inşa edilecek enstitünün kuruluş amacını şöyle açıklar: “... İnsanı değiştirmeye değil, maddî eser vermeye dayanır enstitü anlayışı... Doğayla boğuşmayı önemli sayar!” (*Bozkırdaki Çekirdek*, s. 21) Yazarın romanda sözcüsü konumunda olan İlköğretim Müfettişi Şefik Ertem, Dumanlı Boğaz'da kurulacak enstitünün yerini tarif ederken buranın bataklık ve sıtmalık bir yer olduğunu belirtir ve enstitü ile ilgili olumsuz görüşlerini şöyle sıralar: Enstitücü olmakla eğitimcilik birbirinden ayrıdır. Enstitü kurmak geçici, eğitim ise

⁴ Romanda bakanlığın ileri gelenlerinden yetkili bir şahsiyet, profesöre enstitü mezunu öğretmenlerle ilgili beklentilerini şöyle anlatmıştır: “Giydirirsin ketenden birer kilet pantolon, ham deriden birer çizme... Takarsın bellerine birer küçük kasatura... Kollarını doldurursun kırmızı bol rütbe şeritleriyle... Kapelâlarına takarsın kurt kafalarını, kartal başlarını...” (*Bozkırdaki Çekirdek*, s.11-12)

⁵ Eserde ismi belirtilmeyen İlköğretim Genel Müdüdü, İsmail Hakkı Tonguç'tur. “Bulgaryalı ilköğretim müdürü” ve “elişleri öğretmeni” şeklinde göndermelerle İsmail Hakkı Tonguç'a işaret edilmiştir. İsmail Hakkı Tonguç, 3.8.1935 - 21.9.1946 yılları arasında ilköğretim genel müdürlüğü yapmıştır (Engin Tonguç, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, s. 50)

köklü bir iştir. Bu yüzden enstitü kurup kısa zamanda köylüyü okur-yazar hâline getirmeyi ve aydınlatmayı planlamak ancak bir “kaytarmacılık” ve “kolaycılık” olabilir. Enstitüler vasıtasıyla yarım yamalak okutulup köye gönderilen genç, şehirden ve kasabadan tecrit edilmektedir. Köye bir bina yapıp bir de öğretmen göndererek bütün yükümlülükten kurtulmak imkânsızdır. Köyü yaşatacak okul değildir, okulu yaşatacak köydür. “... Öyleyse ‘köylü bizden nasıl bir okul istiyor?’ diye düşünmeliyiz. Yoksa hükümet zoruyla kurulan okul da mekanik olarak dıştan kurulan bir müessese gibi böyle dayanak noktası bulamaz, er geç batar”(Bozkırdaki Çekirdek, s.149). İdeolojilere göre yeni toplum yapısı oluşturmak yanlıştır, önemli olan toplumun isteğini karşılamaktır. ⁶ Enstitücülerin, “köyün kendi kendine yeterli olduğu iddiası”, “insan toplumunun sosyal iş bölümü anlayışının en ilkel üretim çağında yaşamaya çabalaması” (Bozkırdaki Çekirdek, s. 156) anlamına gelir. Eğer devletin bütün kurumları belli bir amaca varmak için iş seferberliğini arttırmışsa Köy Enstitülerinde çekilen sıkıntılar normal karşılanabilir. Böyle bir çalışma yapmadan köyün bütün sorumluluğunu enstitülere yüklemek haksızlıktır.

Enstitüler Anadolu’yu bulunduğu çevrenin özelliklerine göre geliştirmeyi amaçlamış kurumlardır. Ancak kuruluşu sırasında yapılan tanıtım çalışmaları ve ilk uygulamalar, tartışmaların ideolojik bir boyut kazanmasına neden olur.(Yalçın 2004: 84) Tek Parti döneminin iktidarı, inkılâpların köylerde gerçek bir kalkınma ile kökleşeceğini düşünür ve Köy Enstitülerine büyük bir ümitle bağlanır. (Güngör 1990: 69) Köy Enstitülerinin fikrî yapısında “Cumhuriyet devrimlerini köylere ulaştırma” ve “köy hayatını sekülerleştirme” önemli bir hedeftir. Enstitüleri başarılı bulan yazarların, Cumhuriyet Dönemi Aydın Kimliği Sekülerleşme ve Köy Enstitüleri, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, Tonguç Yolu Köy Enstitüleri Devrimci Eğitim adlı eserlerinde de Köy Enstitülerinin “devrimci” amacına vurgu yapılmaktadır. Bozkırdaki Çekirdek’te ise Kemal Tahir köyün ve köy çocuklarının gerçekten değiştirilmek istendiğine inanmaz. İlköğretim Genel Müdürü’nün kitabından bahseder ve kitapta ortaya konan amaçları eleştirir. Şefik Ertem’e göre amaç köylüyü

⁶ Kemal Tahir’in Köy Enstitüleriyle ilgili bu görüşüne Tahir Alangu da katılır: “Bizde töresel köyü yüceleştirmede tıpkı Meşrutiyet hürriyetçilerinde görülen ‘kolaya kaçma ve düşlere sığınma’ eğiliminin varlığını, bütün köy romanlarında adım adım açıklamakta ve ispatlamaktadır. O, bu görüşünü, aynı kolaya kaçma, çetin işler karşısında hayâle koşulma hastalığımızın bir başka yanını ortaya koyan ‘Bozkırdaki Çekirdek’ romanında da ele alacaktır. Bizdeki bütün devrimci öncülerin meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerindeki kolaya ve hayâle koşulmalarının en büyük yenilgi örneklerinden biri olan Köy Enstitüleri sorununu aynı görüş açısından bu romanında inceleyecektir.”(Tahir Alangu, Cumhuriyet’ten Sonra Hikâye Ve Roman 1940 1950, C. III, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965, s. 465-466)

kalkındırmak veya değiştirmek değildir, tek mesele Tek Parti'nin savunduğu rejimi koruyacak "rejimşörleri" yetiştirmektir.⁷ Köy Enstitülerini ilgilendiren başka bir konu da 1940'lı yıllardan sonra Cumhuriyet ideolojinin içeriğinin değiştiği yönündeki görüşlerdir. Köy Enstitüsü'nden çıkan öğretmenlerin sol eğilimli örgütlerin kurulmasında görev alması bu kanıyı güçlendirmiştir. (Akyüz 2007: 392-397) İncelenen romanlarda "solculuk" ve "komünizm" meselesi öğretmenlerle ilgili suçlamalarda kullanılan bir silah gibidir. Yazarlar bu konuyu ironik bir üslupla dile getirirler. Genelde çıkarıcı kesim tarafından her romanda dile getirilen bu iddialar, köylüyü sömürü düzenine karşı uyandırmak isteyen öğretmeni halkın gözünden düşürmek ve köyden uzaklaştırmak için ortaya atılmıştır.

2. Öğretmenler

Köy enstitüleri açılmaya başlanınca buralara gönderilecek öğretmenlerin fakülte, yüksek okul, Gazi Terbiye Enstitüsü, öğretmen okulu, ticaret lisesi, ziraat okulu, erkek sanat okulu ve enstitülerden mezun olması kararlaştırılmıştır. (Tonguç 1998: 533) Ancak II. Dünya Savaşı'nın sıkıntılıları nedeniyle enstitüleri köy öğretmenlerinden veya gelişigüzel atamalar yapılır.(Akyüz 2007: 395) Köy Enstitülerinde toplam 620 öğretmen çalıştırılmıştır ve bu öğretmenlerden yalnızca 229'u üniversite, Gazi Eğitim veya Köy Enstitüsü mezunudur.⁸ Bu mevzuda, İzmir Kızılçullu Köy Enstitüsü'nde müdürlük yapmış ve dönemin milletvekillerinden olan Emin Soysal on altı bin öğrenciye 65 sanat öğretmeni ve 38 tarım öğretmeni verildiğini, öğretmenlerin çoğunun eski okullardan ve köyden alınma olduğunu, böyle bir kadroyla çağdaş tarım öğretimi yapılamayacağını belirtmiştir. (Goloğlu 1982: 179)

Kemal Tahir, enstitüde görevli öğretmen ve yöneticilerin gerçekleri görmek yerine kuru hamasetlerle hem kendilerini hem de köylüyü

⁷ Yazarın eserdeki sözcüsü olan şefik Ertem gerçek maksadın köyü değiştirmek ve çocukları eğitmek olmadığını enstitünün müdürü Halim Akın'a şu sözlerle anlatır: "... Köylere odundan dokuma tezgahları dağıttık. Pazarda paketi 90 lira olan pamuk ipliğini 15 liradan veriyoruz! Yarım yırtık okuttuğumuz çocuklardan biraz dülgerlik, kaba demircilik, biraz nalbantlık, biraz duvarcılık, önemlice reñçperlik istiyoruz! Köyün bunlarla kalkanamayacağını sen de benim kadar bilirsin! Köyü ancak kendi kendine yeterliğe zorlar bu... Sanki bin yıldır Anadolu köyü başka bir şey yapıyormuş gibi... Araçlarda bu kadar gelenekçi olduğumuz halde, öğretmen yetiştirmekte bu kadar devrimci oluvermemiz seni hiç mi düşündürmüyor? 'Bu enstitü içinde bir gelişme var!' diye hiç mi kuşkulanmadın?" (Bozkırdaki Çekirdek, s. 152)

⁸ Köy Enstitülerininin öğretmeni, öğrencisi ve programı hakkında sosyolojik değerlendirmeler için bkz. Ziyet Bahadır, Köy Enstitülerinin Sosyolojik İncelenmesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sivas, 1994.

kandırdığını düşünür. *Bozkırdaki Çekirdek* adlı eserinde enstitünün öğretmenleri genelde idealist şahsiyetlerdir. Gazi Eğitim’de Köy Enstitüleri üzerine doktora yapan Emine Güleç de yeni açılacak enstitünün öğretmenleri arasına katılır. Emine Güleç’in kolonyal şapkayla köylünün karşısına çıkması, Ilgaz kaymakamlığı önünde pantolonla gezmesi ve sigara içmesi köy çevresinde dikkat çeker. Enstitünün başöğretmeni Cemal enstitüde yaşanan her şeyi gizlice bakanlığa jurnaller. Yazarın sözcülüğünü üstlenen Nuri Çevik Öğretmen, Gököy Enstitüsünü bitirmiştir. Nuri Çevik’e göre köylünün sömürüden ve sömürüldüğünden haberi yoktur. Türkiye’deki bütün öğrenciler kendi okulunu yapmazken enstitülü çocukların zor şartlar altında çalıştırılması adaletsiz ve haksız bir uygulamadır. Bu çocuklar enstitüyü bitirince bir yandan çiftçilik yapacaklar, kaba zanaatlarla uğraşacaklar, çocukları okutacaklar bir yandan da Zeynel Ağalarla boğuşacaklardır. Öğrenciler gereksiz yere pohpohlanmaktadır, zira köy çocukları enstitüye gelmeden önce de tarım, ziraat ve el işlerini bilmektedirler. Köylülere tepeden değil gerçekçi yaklaşmak gerekir. Nuri Öğretmen enstitüler hakkında şöyle düşünür: “... *Faydasız mı büsbütün enstitüler? Faydalı ama köye değil, biz hayalci ülkücülerin fantezilerini doyurmaya...*”(*Bozkırdaki Çekirdek*, s. 248).

Enstitünün müdürü eski ülkücülerden Halim Akın’dır. O, kararlı, sabırlı ve idealist bir şahsiyettir, her türlü engele rağmen enstitüye su getirip binayı yaptırmaya kararlıdır. Şiddetli bir yağmurdan sonra enstitünün çadır hayatı altüst olur. Müdür Halim Akın, yaşam mücadelesi veren çocukları takdir eder ve “... *Hepiniz, büyük Türk milletinin, çilekeş Türk köylüsünün, ışıklı geleceğe yönelmiş, ülkücü, yılmaz öncüleriniz olduğunuzu ispatladınız.*” (*Bozkırdaki Çekirdek*, s. 316-317) diyerek gençleri galeyana getir. Halim Akın’ın Türk bayrağına sardığı Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsünün maketi öğrencileri çok etkilemiştir. Öğrenciler ve öğretmenler hep bir ağızdan Onuncu Yıl Marşı’nı söylerler. Nuri Çevik’e göre hiçbir marş çocuklara zorluklara dayanma gücü vermez. Yedi yaşından beri ağır işlerde çalışan çocuklar sömürülmektedir. Böyle idealistler ilk önce kendilerini aldatır sonra da başkalarını aldatırlar. Emine Güleç’le Nuri Çevik arasında geçen şu konuşmalar yazarın Köy Enstitüleriyle ilgili düşüncelerini özetler:

“- *Evet! Şef davranışı bu... Biraz sahtecilik ama başka yolu da yok gibi... Ödev yüklemek... Sorumluluk... İnsanları belli bir amaca yöneltmek... Kestirmeden ulaşmak için, onları aralıksız çalıştırmak zorunluluğu...*

- *Sahtecilik, dediniz! Daha beter! Düpedüz duygu dolandırıcılığı bu bizim yaptığımız!.. Hem de kimleri dolandırıyoruz? Görgüsüz, bilgisiz, bir anlamda büsbütün güçsüz çocukcağızları... Hangi iyi niyetle olursa olsun, ayıp gelmiyor mu size? (Bozkırdaki Çekirdek, s. 323)*

3. Öğrenciler

Enstitülere köy ilkokullarından mezun olan öğrenciler alınır. Bunun en önemli gerekçesi ise bu çocukların enstitüyü bitirdikten sonra köylerde çalışmakta zorlanmayacağı inancıdır. Enstitülerde eğitim şartları zordur. Bazı enstitülerin binalarını öğrenciler inşa ederler. Okumayı kara tahta, defter ve kalem bilgisi olarak kabul eden ve devlet kapısına geçmenin bir vasıtası sayan veliler, çocuklarının elinde kazma-kürek görünce şaşırırlar. Öğrencilerin bazıları bu yüzden eğitimini bırakır. Fakat hayatı toprakla uğraşarak geçmiş dayanıklı köy çocukları çetin çalışmalara göğüs germişlerdir. (Akyüz 2007: 395) *Bozkırdaki Çekirdek*'te öğrencilerin isimleri kasaba veya ilçe eğitim memurundan alınır ve öğrenciler teker teker köylerden toplanır. Köylü anne ve babalar çocuklarının enstitüye gitmesini Taşoluk köyünde pek istememektedir. Onlar eğitim yoluyla kalkınacaklarına ve daha iyi bir hayat yaşayacaklarına inanmazlar, çocuklarının köyde kalıp tarla işlerini takip etmelerini daha uygun görürler. Bazı aileler ise enstitüye şüpheyle yaklaşır. Yıldız'ın annesine göre hükümet bedava ve karşılıksız bir şey vermez. Öğrencileri enstitü için teşvik edenler köy okullarının öğretmenleridir. Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsünün dört kız öğrencisinden ikisinin velisini Yamörenli Murat Eğitimci diğeri ikisini de Taşoluk köyünün eğitimci Ömer ikna eder. Öğrencilerin enstitüyü tercih sebepleri farklı farklıdır. Kimsesiz bir çocuk olan Taşoluklu Bekir Ozan, köpeği Çöllo ile enstitüye gider. Taşoluklu Yıldız Ulak ile Ökkeş Yiğit kendi köylerinden iki kıza sevdalıdır ve bu kızlar Eğitimci Ömer tarafından enstitüye yazdırılınca Yıldız ile Ökkeş kızlara yakın olmak için enstitüye kayıt yaptırırlar. Köy çocukları tarlada, bağda her gün yanmaktan, çamurlu işlerle uğraşmaktan bıkmıştır, enstitüyü köylerinden daha rahat görürler. Okula devam edince her ay harçlık alacaklarını, yeni elbiseler giyeceklerini, sözü geçen adam olacaklarını duymuşlardır. Subay giyimleri giymek, yaylı karyolada yatmak, reçel, tuzsuz yağ ve etli pilav yemek, çay içmek onların hayallerini süsler. Ayrıca enstitüden sonra öğretmen olmak ve askerde emreden bir subay konumuna yükselmek çocuklara çok cazip gelir. Bazı köylerde ise aileler, memur olacak ve aylığa geçecek diye çocuklarını hemen enstitüye göndermişlerdir.

4 Temmuz 1943 tarihinde Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsü resmen açılır. Ancak ortada ne okul binası ne de kara tahta vardır. Köyden toplanan öğrenciler enstitüye gelirken en eski elbiselerini giymişler ve çalınır diye yanlarına değerli hiçbir eşya almamışlardır. Hepsi âdeta paçavra yığınına benzer. Enstitünün dördü kız on sekizi erkek yirmi iki öğrencisi vardır. İlk gün öğrencilere sabun ve yeni elbiseler verilir. Öğrenciler aynı renkte hâki asker kasketi, avcı biçimi ceket ve asker postalı giyerler. Banyo ihtiyacı yakındaki göllere giderek karşılanır. Öğrenciler su getirir, çalı toplar ateş yakar, çadır kurarlar. Böyle işlerle karşılaşacaklarını ummadıkları için ilk

günlerde ezilmek istemeyenler, zanaatları söylemezler. Taşçılık ve duvarcılık mesleğini icra eden Ökkeş Yiğit, "... Dünyanın avanağı ben miyim yahu! Biz buraya okumak için gelmedik mi, okuyup efendi olmağa... Taşla, çamurla boğuşmak neyin nesi?" (Bozkırdaki Çekirdek, s. 200) diyerek ilk günlerde inşaat işlerine isyan eder. Katırlarla su taşıyan öğrenciler binaları da kendilerinin yapacaklarını duyunca şaşırırlar. Ökkeş'le Yıldız arasında pişmanlıklarını anlatan şöyle bir konuşma geçer:

-Okul mokul yokmuş burda arkadaş... Çadırda oturacaktınız bir zaman...

-Sonra?

-Bilmem

- Sonrasını da ben öğrendim. Biz yapacaktınız okulu mokulu...

- Biz mi?

Ökkeş ürkek ürkek çevresine baktı.

-Buncacık adamla mı yapılacak, dağ gibi okullar?.. Ölürüz yahu? Buna can mı dayanır?

- Neden ölülmüşüz? Baktık durumlar çetin, basar gideriz. Dünyanın avanağı biz miyiz yahu?

- Gitmek vardysa bu beylikler urbalar hiç giyilmeyecekti arkadaş... Bikes giyimi giydin, karanavasından yedin mi, dokuz araba ot yoldurur hükümat, otsuz yerden adama... (Bozkırdaki Çekirdek, s. 196)

Çadırlar hazır olduğu zaman çocukların çoğu yarı beline kadar çıplaktır, yüzleri gibi gövdeleri de toz toprak içindedir. Hıdır Molla kaytarmak için fırsat arar. Bekir Ozan yetimdir. O, her işe girer. İlk günlerde isyan eden öğrenciler yavaş yavaş zor işlere alışır. Birbirleriyle ilgili olan kız ve erkekler arasında masum ilişkiler gözlenir. Hanım Kuzu ile Yıldız Ulak, Petek Elvan'la Ökkeş Yiğit arasında duygusal bir bağ vardır. Yusuf lu Esef, Elif'e yaklaşmak ister. Öğretmenler toplantısında öğrencilerin durumu görüşülür. Çocuklar bitlidir. Üstlerinde ağızlık ip, bıçak, çakmak, tütün tabakası, ayna, muska, nazarlık boncuğu gibi eşyalar taşırlar. On sekiz kişinin parası sadece 478 kuruştur. Başöğretmen Cemal Avşar'a göre öğrenciler çalışkan ve gayretlidir ancak kaderci bir anlayışa sahiptirler. Öğrenciler, birbirlerine argolu sözlerle şaka yaparlar, hep aynı deyim ve atasözleri kullanırlar. Öğrencilerden bazıları devletin malına zarar vermeyi normal görür. Bekir Ozan, Emine Öğretmen'e "... Biz akılsız olduğumuzdan hükümetin malına acımayız çokluk... Döker saçarız gâvur malı gibi..." (Bozkırdaki Çekirdek, s. 239) der. Öğrenciler öğretmenlerine karşı vefalıdır. Ağalara ve eşrafa karşı mücadele eden öğretmenlerine destek çıkarlar. Yerli yersiz küfürlü konuşmaları dışında genelde kötü alışkanlıkları yoktur. Ancak öğrencilerden biri, enstitü düşmanları tarafından kandırılır. Enstitüyü

kapattırmak isteyen Kara Derviş, esrar sigarası karşılığında Molla Hıdır'dan istihbarat alır. Değirmenden esrar alıp göl kenarına giderek Emine Öğretmen'le diğer kızları seyreden Molla Hıdır arkadaşlarından çaldığı para ve eşyalarla suçüstü yakalanınca kurul kararıyla enstitüden kovulur. Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsü öğrencilerini üzen asıl mesele Bekir Ozan'ın hastalığı olur. Şiddetli yağmurdan sonra Bekir Ozan zatürre hastalığına yakalanır, hastaneyeye kaldırılırsa da kurtarılamaz.

4. Eğitim Programı

Köy Enstitülerinin eğitim programı kimilerince alkışlanmış, kimileri tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Köy Enstitüsünün başarılı olduğunu savunan yazarlar, bu kurumlarda “kendi kendine yeterlilik” ve “iş üzerinde eğitim” prensibiyle hareket edildiğini; tiyatro, şiir gibi edebi faaliyetlerle öğrencilerin sosyal kişiliklerinin geliştirildiğini; demokratik ve paylaşımcı bir metot uygulandığını (Makal 1997: 47-58); yapıcılık, demircilik, marangozluk gibi teknik dersler ve tarla, bahçe, mera, ahır, ağıl işleri gibi ziraî faaliyetlerle öğrencilerin geniş eğitim dünyasına daldırıldığını; (Tonguç 1998: 537) köylerin kalkınmasını sağlayacak bilimsel ve millî bir program izlendiğini (Başaran 1974: 81-84) belirtmişlerdir. Köy Enstitülerini başarısız bulanlar ise eğitim müfredatını gerçekçi ve uygulanabilir görmezler. Zira her biri ayrı ayrı uzmanlık isteyen derslerin bir arada okutulması ve bu durumda öğrenciden başarı beklenilmesi mümkün değildir. Eğitim dar kalıplarda yürütülmektedir. Bunun sonucunda öğretmen bilimsel yeteneklere dayanan bir gelişimi köy hizmetlerine kullanacağı yerde, yüzeydeki uygulamalı kaba bilgiler ve ustalıklardan ileri gidememiştir. (Türkdoğan 1977:250-251) Tütengil'e göre öğrenciler dershane, çamaşırhane, yatakhane binalarını inşa etmeye çalışırken kültür dersleri bir yana bırakılmıştır. Programdaki mevcut bazı dersler okutulamaz. Çok şey yapmayı hayal eden, meslek kültüründen mahrum genç insanlar “köyleri canlandırmak” gibi büyük hayallerle hayata atılmış, kaçılmaz bir zaruretin kurbanı olmuşlardır. (Tütengil 1948: 14) Kemal Tahir'e göre de Köy Enstitülerinin eğitim formasyonu yanlıştır. *Bozkırdaki Çekirdek*'te yazarın sözcüsü olan Müfettiş Şefik Ertem'e göre köy çocuklarına yalnız doğayla boğuşacak gibi eğitim vermek yanlıştır. Çünkü bu çocuklar esas mücadeleyi gittikleri köylerde ağa ve mütegalibelere karşı verecektir. Gençler karşılaşacakları zorluklara karşı köylere silahsız dağılmaktadır. Yazarın bu görüşünü destekleyen olaylara birçok örnek gösterilebilir. *Bozkırdaki Çekirdek*'te enstitülü gençleri korumaya çalışan Murat Eğitimci, önce Zeynel Ağa tarafından tuzağa düşürülür, sonra da Kara Derviş tarafından öldürülür. Mahmut Makal'ın *Köye Gidenler* adlı eserinde Ahmet bürokrasi tarafından haksız bir şekilde görevden uzaklaştırılır. *Bir Çift Öküz*'de ve *Onuncu*

Köy'de haksız düzene başkaldıran ve halkı uyandırmaya çalışan öğretmenler ağaların baskısıyla köyden köye sürgün edilirler.

Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsü henüz kuruluş aşamasında olduğu için eğitim programı tam yerleşmemiştir. Öğrenciler ve öğretmenler çadırların etrafında gece nöbeti tutarlar. Sabah erkenden kalkılır. Enstitünün ilk günlerinde öğrenciler su ve barınma ihtiyaçlarını karşılayabilmek için günde on üç saat çalışırlar. Öğrencilere temizlik ve iş disiplini kazandırılmaya çalışılır. Müfettiş Şefik Ertem bazı ihbarlar üzerine kampı teftişe gelir. Bekir Ozan'ın zatürre nedeniyle öldüğünden ve Molla Hıdır'ın enstitüden kovulduğundan bakanlığın haberi olmuştur. Şefik Ertem'e göre çekirdeğin yetiştirme zorluğuyla bozkırın çoraklığı arasında bir paradoks mevcuttur. Bozkırda çekirdek vardır ancak bu çekirdeğin yeşermesini önlemek isteyen güçler pusuda beklemektedir. Sanki karşılına hiç insan çıkmayacakmış gibi çocukları sadece doğayla boğuşacak gibi yetiştirmek yanlışır. Kolaya kaçılan her şeyin vaziyeti tehlikelidir. Altı yılda köylü çocuklarından çeyrek öğretmen, çeyrek çiftçi, çeyrek zanaatkâr, çeyrek esnaf yetiştirmek için kurulmuş enstitülerin geleceği pek parlak gözükmemektedir.

5. Çevre Faktörü

Dumanlı Boğaz Köy Enstitüsü kurulurken öğretmen ve öğrencilerin kıyasıya mücadele ettiği iki büyük engel vardır. Bunlardan birincisi, Köy Enstitülerinin de temel felsefesini oluşturan “bozkırın sert iklimine” karşı yaşama tutunma zorunluluğudur. İkincisi ise çıkar çevresiyle yaşanan çatışmalardır. Enstitü öğretmenlerinin ve öğrencilerinin en fazla çatışma yaşadığı kişiler Şirin köyünün ağası Zeynel, mahpus damından yeni çıkmış olan Cinci Nezir ve enstitünün kurulacağı arazinin yanı başında kendir yetiştirip satan Kara Derviş'tir. Birtakım hurafelerle köylüyü sömüren Cinci Nezir, resmî makamlara dilekçe yazarak enstitünün kurulmasını engellemeye çalışır ancak başarılı olamaz. Kara Derviş, cami vaazlarında “*Esdüdü gâvurluğu kondu konacak toprağımıza... Oğlan kız bir döşekte yatıp kalkacak kızılbaş-komünist töresince... Uğursuzluktur!*” (Bozkırdaki Çekirdek, s. 47) diyerek halkı Köy Enstitüsü aleyhine kışkırtmak ister. Enstitünün Moskof-Bolşevik-Farmason işi olduğunu söyler. Aslında Kara Derviş esrarkeş, meczup ve psikopat bir adamdır, dini ve geleneği kullanarak köylü üzerinde baskı kurmuştur. Emine Öğretmeni ve kız öğrencileri gölde iken dürbünle seyreder.

Müdür Halim Akın, enstitü için yiyecek, içecek ve inşaat malzemesi almaya Ilgaz çarşısına girince savaş günlerini kara borsaya dönüştüren ve halkı yüksek faizle sömürmeye çalışan tefecilere şahit olur. Bunların başında da Hacı Zekeriya Efendi gelmektedir. Böyle menfaatçi kişiler namazı, abdesti devamlı dillendirip dinî sömürü yapmayı sıradan hâle getirmişlerdir.

Arzuhalçılık yaptığını söyleyen Cinci Nezir dükkânında muska yazmak, uyuşturucu satmak gibi gayriahlâkî her türlü işi çevirir. Enstitünün öğretmenleriyle çıkarıcı grup arasındaki kavganın nedeni enstitünün kurulduğu arazi gibi görünse de asıl mesele başkadır. Köylünün cahilliğini fırsata dönüştüren Zeynel Ağa, Kara Derviş ve Cinci Nezir gibi savaş vurguncusu menfaat çeteleri enstitü öğretmenlerinin eğitim yoluyla halkı uyandırmasını istemezler. Burada yazarın dikkat çektiği önemli bir nokta vardır. Köyü sömüren çıkarıcı çevre ile siyaset çevresinin amacı aynıdır. Onlar, köylünün hakkını arayacak kadar kendine güven duymasını istemezler. Çünkü köylünün dışa açılması ve hakkını aramaya çalışması her iki tarafın da menfaat sınırlarını zorlar. Her söyleneni kabullenen itaatkâr köylü tipi, parti elitlerinin, toprak ağalarının ve dinî sömürü yapan kişilerin işini kolaylaştırmaktadır.

II. KÖY ENSTİTÜSÜNÜ BİTİREN GENÇLERİN EĞİTİM FAALİYETLERİ

Köy Enstitüsünü bitirerek vazifesine başlamış bir öğretmenin görevi; köy okulunun inşasında öncülük etmek ve çalışmak, öğrenci yetiştirmek, köydeki yetişkinlere ve öğrencilere duvarcılık, demircilik, hayvancılık, bahçecilik vb. meslekleri öğretmektir. Öğretmen yirmi yıl zorunlu hizmete tabidir, üç ayda 60 lira maaş alır, ayrıca kendine araç gereç, arazi ve tohum verilecek, elde edilen kâr öğretmene kalacaktır. Enstitüyü tamamlayan gençler çoğunlukla kendi köylerine atanırlar.(Akyüz 2007: 396) Enstitü mezunu öğretmenlerin bir kısmı gittiği her köyde bu okulların kuruluşu gayesine uygun olarak “rehber ve lider” olma vazifesini başarıyla yerine getirmiştir. (Öztürk 2012:121) Bir kısmı ise köylüyle iletişime geçememiş, eğitim faaliyetlerinde başarısız olmuştur.⁹ Öğretmenlerin başarısızlığının

⁹ Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerin aslı kahraman olarak seçildiği romanlardaki idealist ve biraz da ütopyik görüşlerin tersine düşünceler ve araştırmalar da ortaya konmuştur. Köy Enstitülerinin henüz faaliyette olduğu ve buradan mezun olan öğretmenlerin köylerde görev yaptığı yıllarda sosyolojik bir araştırma için köylere giden Mümtaz Turhan ilginç tespitlerde bulunur. Birkaç köyde yaptığı araştırmada, öncesinde maarife çok düşkün olan köylünün 1940’tan sonra her geçen gün eğitime karşı lakayt bir tavır aldığı sonucuna varır. Bunun sebebini anlamak için yayla köylerinden birine çıkar. Köylü ile konuşmasından sonra onlar ki onlar artık okulun masraflarını sürekli karşılamaktan bıkmıştır. Köylüler mektepten ve Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerden memnun değildir. Öğretmenlerin köylüye karşı muameleleri yıpratıcıdır. Okuldaki seksen talebeden sekizi okuma yazma bilmemektedir. Yazar, daha büyük bir köy olan Azap’a gider. Beş sınıflık mektebi olan bu köye Cilâvuz Köy Enstitüsünden çıkmış iki öğretmen verilmiştir. Bu köyde de aynı şikâyetler yinelenir. Köylü enstitü mezunu öğretmenlerin gönderilip eskisi gibi Muallim Mektebi mezunu şehirli öğretmenlerin gelmesini istemektedir. Bu zamana kadar doktor ve mühendis çıkaran Azap köyüne öğretmenleri

birçok nedeni vardır. Okul yapımı ve arazi sağlanması gibi sebeplerle köylü ile öğretmenin karşı karşıya gelmesi, öğrencileri okula getirmenin zorluğu, köyüne atanan öğretmenin kendini birden kabul ettirememesi, kendi köyüne başöğretmen atanınca enstitü çıkışlı olmayan diğer öğretmenlerle sürtüşme yaşanması, öğretmenlik formasyonunun yetersiz olması bu nedenlerden bazılarıdır. Her biri ayrı ihtisas alanı olan branşlarda öğretmenlerden başarı beklenmesi, öğretmenin esas gelirini okuldan kalan zamanda çiftçilikten sağlayacak olması gerçeğe bağdaşmayan idealist bir düşüncedir.(Akyüz 2007: 397) Enstitü çıkışlı öğretmenler çiftçilikle kazanç sağlayamayınca düşük maaşla geçinmek zorunda kalır ki bu da köylü karşısında öğretmenin itibarını düşürür. Resmi makamlar onu desteksiz bırakınca yalnızlık ve terk edilmişlik duygusu yaşarlar. Öğretmenlerin sol görüşlü olduğuna dair propagandalar yaygınlaşır. Konuya bilimsel açıdan bakılıp eksiklerin düzeltilmesi yoluna gidilmez.

Köy Enstitülerinden mezun olan öğretmenlerin köylere gidip gitmeyeceği yine tartışılan konular arasındadır. Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek* adlı eserinde bu konudan da bahseder. Yazarın sözcüsü olan Şefik Ertem enstitülerden yetişenlerin öğretmen okullarından çıkanlar gibi köyde barınamayacaklarını ve kısa zamanda köyleri terk edeceklerini, köyde kalanların ise ağa veya mütegalibe olacaklarını söyler. Karayağız Milletvekiline göre enstitü mezunu genç öğretmenler yeni bir sınıfın doğmasına sebep olabilir ve köyde durmayıp şehre kaçabilirler. İlköğretim Genel Müdürü bu görüşlere katılmaz. O, köy çocuklarının enstitüyü bitirince köyden başka bir yere gitmeyeceğine emindir. Zira yirmi yıl zorunlu hizmet olduğu için öğretmen köyden çıkamayacaktır. Üstelik devlet bir ev, çalışacak tarla, bir çift hayvan ve gerekli araçları vermektedir. Karayağız Milletvekili enstitülerin umulan başarıyı verip vermeyeceği konusunda şüphelidir. İlköğretim Genel Müdürü enstitülerin başarılı olup olmaması üzerinde durmaz. Ona göre az bir masrafla ve on-on beş yıl gibi kısa bir sürede her köye bir öğretmen amacına ulaşmak için enstitüler tek çaredir. Karayağız

neden beğenmedikleri sorulunca “*beyim eğer böyle giderse köyde okuryazar kalmayacak*” derler. Köylünün anlattığına göre öğretmenler sürekli bir araya gelip içerek ve şarkı söyleyerek vakit geçirmektedir. Köylünün âdetlerine ve ahlâk kurallarına saygı duymazlar. Yazar diğer birkaç köyde de aynı durumla karşılaşır ve köylülerin anlattıklarından enstitü mezunu öğretmenlerle ilgili şöyle bir sonuç çıkarır: “*Ancak köylüye nazaran bunlar, gerek nazarı, gerek amelî bilgi bakımından kendilerine rehberlik edemeyecek derecede kifayetsiz yetişmişlerdir. Zanaatlarına ait en basit bir şeyi yapmaktan acizdirler. Her köyde atelye istemiş, bir sürü para sarfiyle alet ve edevat almışlardır; fakat bunlar kullanılmadan bir tarafa atılmışlardır. Bundan başka köydeki yapıcı, yaratıcı, büyük bir feragat ve fedakârlık isteyen rehberlik vazifesinden habersiz olarak, kafalarına yerleştirilmiş acayip fikirlerin tesiriyle, köylüyü, örf ve âdetlerini hakir görmekte-dirler.*”(Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, 2. b., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 144-148)

Milletvekili, çalışan çocukların yeterince okuyamadığını ifade edince İlköğretim Genel Müdürü, "... Köy yaşayışında öncü, sözü geçer, saygılı, kendine fikir sorulacak, akıl alınacak insanı yetiştirmek"(Bozkırdaki Çekirdek, s. 22) için enstitülerde yeterince genel bilgi ve meslek derslerinin verildiğini belirtir.

Bozkırdaki Çekirdek'te gündeme getirilen bir başka iddia da hükümetin bazı dönemlerde asker çavuşluğundan öğretmen olanlara ve enstitü mezunlarına onları şımartacak kadar destek çıkmasıdır. Bu durum öğretmenle köylü arasında çatışmaya neden olur. Öğretmen her konuda yeterli olduğunu zannederek aklına geldiği gibi hareket eder. Müfettiş Şefik Ertem'in anlattıklarına göre köydeki bir eğitmen çocukları kendi bahçesinde çalıştırmış ve çobana yardımcı giden öğrencileri okula gelmedikleri için fena hâlde dövmüştür. Öğretmen bununla da kalmamış çocuğun babasını, annesini hükümete şikâyet etmiş, onları cezalara çarptırmıştır. Eğitmenin bu kadar sert davranmasının sebebi ise marangozluktan kazandığı paralarla ilgi şikâyetleri önlemek için köylüyü yıldırmaktır. Kemal Tahir'in bu eserinde idealize edilen eğitmen tipine de rastlanılır. Yamörenli Murat Ören, Kastamonu'dan mezun olan başarılı eğitmenlerden biridir. Öğlene kadar derslere girer, akşama kadar pirinç tarlasında çalışır. Karısı Feride hasta olunca Zeynel Ağa'nın kötü emellerine âlet olan Sultan'la yakınlığı başlar. Köylünün nezdinde saygın ve güvenilir bir yeri olan Murat Eğitmen, köylünün bu ilişkiyi duymasından çok korkar. Zeynel Ağa'ya göre Murat Eğitmen köylünün aklını çelmektedir. Murat Eğitmen, enstitücülere yardım edince ve Kara Derviş'in sahte tapu meselesini ortaya çıkarınca Zeynel Ağa ve çevresindeki çıkarıcı grup eğitmeni tuzağa düşürür. Murat Eğitmen, Yanığın Sultan'la basılır, sopayla dövülür. Nuri Öğretmen enstitücülerle bir olup Murat Eğitmen'i daha fazla hırpalanmaktan kurtarır. Ancak enstitü öğrencilerini korumaya çalışan Murat Eğitmen, Kara Derviş tarafından öldürülür.

Her tek yanlı köyü kalkındırma çabası gibi, sadece eğitim yolu ile köyün canlandırılması istenilen sonucu vermese de bu atılımın çok olumlu sonucu, fikir ve sanat alanlarındaki haklı yerlerini alan yeni köylü-aydınlar kuşağının ortaya çıkmasıdır.(Tütengil 1975: 119) Köy Enstitüsü çıkışlı bu aydınlar, köy gerçeğini dile getirirler. Köyün kalkınmasını görev bildikleri için romanı bir araç olarak kullanırlar. Eserlerinde, yoksul ve cahil köylüyü sömüren ağa, bey, imam ve parti adamlarından oluşan çıkarıcı çevreye karşı mücadele eden öğretmeni idealize ederler. (Moran 1994: 182)

Enstitülerin yetiştirdiği aydın kuşaktan olan Mahmut Makal, İvriz Köy Enstitüsünü bitirmiştir, Fakir Baykurt ise Gönen Köy Enstitüsü mezunudur. (Yalçın 2004: 87-109) Her iki yazar da köyde doğup büyümüştür. Bu yüzden onlar köy gerçeklerini ve enstitüyü anlatırken eserlerinde malzeme olarak kendi yaşamlarını kullanmışlardır. Köye karşı

ilginin artmasında Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* adlı eseri önemli bir başlangıçtır. (Fethi Naci 1990; 261) Tütengil'e göre, Mahmut Makal'ın bu eseri köy sorunlarına çözüm getirmez. Fakat gerçekçi bir gözle, çoğu kez de bir fotoğraf merceği doğruluğuyla köy gerçeklerini gözler önüne seren yazarlar için özendirici, okuyucular ve yöneticiler için de uyarıcı olmuştur. (Tütengil 1975: 120) *Bizim Köy* tam bir roman özelliği göstermese de rapor, not ve röportaj tekniğinin bir araya gelmesiyle oluşan roman anlayışına yakınlık gösterir. (Yalçın 2004: 87) Bu eserde “yoksulluk, cahillik ve taassup” köy öğretmenin karşı karşıya geldiği başlıca problemlerdir. Yoksul bir ailenin çocuğu olan Mahmut Makal, ilk görev yeri olan köyde de yoksulluğun her türlü sıkıntısını çeker. Lambada gaz, çömlekte yağ, cebinde metelik yoktur. Köylerde ailelerin çoğu tek odalı evde barınırlar. Tandırlarda hayvan gübresi yanar. Pencere kırık olduğu için taş ve çaputlarla kapatılır. Kış gelmeden yakacak derdi başlar. Köylü odun kömür yüzü göremez. Sağlık şartları bozuktur. Doğan çocukların hemen hemen yarısı ölü. Köylüler yamalı elbise giyerler. Ayaklarda çorap yoktur. Köylerdeki sorunların başında temizlik meselesi gelir. Köylü bitlenince çamaşırını yıkayamaz. Yazar, yıkanma işini Gani Çavuş'un ahırında gerçekleştirir. Bir helâyı beş ev kullanır. Köylüler güneşin altında çift sürerler. Tarlasını sürececek öküz bulamayanlar inek ve eşeklerini çifte koşarlar.

Köy öğretmenin çektiği maddî sıkıntılar onu köylü karşısında küçük düşürür ve öğretmenlik hayatını olumsuz yönde etkiler. Köylü öğretmeni veya devlet memurunu kendinden farklı ve daha iyi bir konumda görmek ister. Yazarın tatil günlerinde yapacağı iki işi vardır. O, ya çift sürecektir ya da ot toplayacaktır. Bazen orak bazen de diken ellerini kanatır. İnsanlığından utanacak kadar perişan hâle gelince köylü onun bu durumunu öğretmenliğine yakıştıramaz. Mahmut Makal'ın babası “*Sen gayri efendi gayıtına geçtin, biziynen sürütme.*” (*Bizim Köy*, s. 31) der. Köylüye göre efendilik başka, rençperlik başkadır, okuyan kişi rençperlik yapıp emsallerinin yanında küçük düşmemelidir. Mahmut Makal, enstitüden yeni çıktığı zamanlar ona şöyle derler: “*Okumuşleyin ya vali ol, ya kaymakam. Sen de bizimnen köy yerinde süründükten kelli ne hayrını görecen*” (*Bizim Köy*, s. 31).

Köylerde yoksullukla iç içe olan başka bir kavram da cehalettir. Köylü ilmin, eğitimin farkında değildir. Onlar köy öğretmenin kitap okumasını anlamsız bulurlar. Yazar köyün gerçeklerini bir dergide kaleme alır. Köyün tandırını, ocağını, penceresini, okulunun üstünün kamaşla örtülü olduğunu bir yazısında anlatır. Dergide bittenden pireden bahsedince köylüler “*Bize gülüyor, bizi hor görüyor*” (*Bizim Köy*, s. 85) diye ona kızarlar. Öğretmenin sürekli okuması ve yazması köylü ile arasında bir çatışma unsuru olur. Mahmut Makal'ın *Bizim Köy*'de üzerinde ayrıntılı bir şekilde durduğu konulardan biri de köylünün dinî inançlarındaki yozlaşmadır. Geleneksel, hurafe veya batıl birtakım inançlara sahip olan köylüler dinî

sömürü yapan kişilerin çabukça tuzağına düşerler. Kâğıda yazılı herhangi bir dinî manzumeyi evin bereketi sayarlar. Ne yazılı olduğunu bilmezler. Muskalar vasıtasıyla sorunlara çözüm bulma inancı eskiden beri devam etmektedir. Mahmut Makal'ın babası, oğlunun gece vakti devamlı yazdığını görünce ona cin uğradığını düşünerek muska yazdırmaya gider. Yılcancık Ocağı, Mahmut Makal'ın köyünde faaliyet göstermektedir. Köylüler, ocağa gitmedikleri takdirde karınlarının ağrıyacağını düşünürler. Ocağa her giden yanında para götürür. Yazar, köylünün din istismarcıları tarafından kandırıldığını köy odasında anlatınca Hacı Efendi, öğretmenin Kur'an'ı ve Allah'ı inkâr ettiğini söyler. Mahmut Makal köylünün bu derece taassubu ve bağınazlığı karşısında ne yapacağını bilemez. O, köylünün aldatılmış olmasından dolayı büyük bir acı duyar ve kendini çaresiz hisseder. Köylü ise onun arkasından şöyle konuşur: “*Öğretmen mi, eğritmen mi ne karın ağrısı ise, atın şunları gitsinler be, karışmasınlar hacının hocanın içine bi daha. Ula gariptir didik a tepemize çıkacak. Gelen misafiri âhizar-behizar goyuyor. Şunu temizlen gitsin diyor kör şeytan!*” (Bizim Köy, s. 104).

Tek Parti dönemini “insan yetiştirme düzenine” göre yorumlayan Yahya Kemal Kaya'ya göre 1930-1951 yılları arasında laiklik dar bir çerçeveden ele alınmış, din adamı yetiştirmek amacına dönük bir eğitim verilmemiştir. Bu yüzden eski medreselerle devam eden imamlık vaizlik işleri yavaş yavaş hiç eğitim görmemiş kimselerin eline geçer. Çoğunluğu Müslüman olan Türk halkı örgün eğitim görmeyen insanların rehberliğine terk edilir. Din eğitiminin ihmal edilmesi 1945'den sonra dini fanatizm şeklinde ortaya çıkar. Dinî inançların istismarını önlemek için devletin denetimi gerçekçi bir tutumdur. (Yahya Kemal Kaya 1974: 202-208) Kemal Tahir'in, Mahmut Makal'ın ve Fakir Baykurt'un bu araştırma için incelenen dört romanı da dikkate alındığında dinî temsili olan bütün tiplerin kötü bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. *Bozkırdaki Çekirdek*'te Kara Derviş, Cinci Nezir, Hacı Zekeriya Efendi; *Bizim Köy*'de Hacı Efendi, Murat Hoca ve imam; *Köye Gidenler*'de imam, müfettiş, *Dokuzuncu Köy*'de Damalı köyü ve Yaşarköy'ün imamı, köylüyü değişik entrikalarla sövmeye çalışan ve öğretmenin eğitim faaliyetlerine engel teşkil eden tiplerdir. Köy Enstitüsü mezunu öğretmenler tahsilleri döneminde hiçbir dinî bilgiye sahip olamadıkları için *Bizim Köy* ve *Köye Gideneler*'de olduğu gibi genelde böyle suistimalciler karşısında çaresiz kalırlar. Köy Enstitülerinin esas amacı köy yaşamına uyum sağlayabilecek öğretmenler yetiştirmektir. Din, köyün sosyal kurumlarından en önemlisini teşkil eder ve köylünün günlük hayatında hâkim rol oynar. Din hurafelerden temizlenirse köylüyü mutlu kılar. (Türkdoğan 1977: 268-270) Bu romanlarda da işaret edildiği gibi dinî temsil eden tipler bütünüyle cahil, menfaatçi ve ahlâksızlarsa köylülere doğru bilgileri kim aktaracaktır, *Onuncu Köy*'de olduğu gibi Köy Enstitüsü mezunu öğretmen her zaman bir masal kahramanı gibi hareket ederek

köylüyü cahil ve çıkarıcı imamın etkisinden kurtarabilecek midir? Dini uygulamalara hiç yer vermeyecek kadar laik bir eğitimden geçen ve hümanist kültürle yetişen öğretmen adayları; kapalı toplum hayatının merkezi olan köylerde nasıl önder ve rehber olabilir, köylünün normlarını değiştirme görevi olan öğretmenin bu yüzden dışlanma ihtimali var mıdır? (Bahadır 1994: 121) Bütün bu soruların cevabı düşünüldüğünde Köy Enstitülerinin amacı ile öğretmen yetiştirme düzeni arasında bir çelişki olduğu anlaşılmaktadır.

Öğretmen enstitü yıllarında ne kadar idealist yetişirse yetişsin görev yerinin imkânları onun eğitim hayatını belirleyici rol oynayacaktır. Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* adlı eserinde anlattıklarına göre köy okullarının hâli perişandır. Zorunlu ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan köylüler, okulları devletin yapmasını beklerler. Çoğu köyde okul yoktur, dersler camide yapılır. Camide ders yapılmasını istemeyen imam ve köylü ile öğretmen arasında bu yüzden sürtüşme olur. İmama göre “gâvur” okulu için caminin açılması uygun değildir. Köyün ilkokul binasının üstü hasırlarla örtülmüştür. Ne kara tahta ne öğrencilerin oturması için sıra vardır. Okulun damı elek gibi su geçirmektedir. Öğrenciler her yağmurdan sonra evlerine gönderilir. Öğretmen, çocuklarını okula göndermekte direnen anne ve babaları ikna etmekte çok sıkıntı çeker. Gönülleri olmayınca köylü kanun dinlemez. Mahmut Makal'ın da köy çocuğu olması köylüyü ikna etmekte ona kolaylık sağlar. Köylüler “*Efendi, sen de köylü imişsin, bizdenmişsin, hani lafın içime işledi de ondan. Yoksa çocuğu okutacan da ne olacak ki. Allah deldiği boğazı aç komaz. Babası nasıl ettiyse o da eder. Düşsün iki öküzün ardına da sürsün çifti, işine baksın.*” (*Bizim Köy*, s. 107) derler. Köylünün eğitimden bir beklentisi yoktur. Devletin köydeki tek temsilcisi konumunda olan öğretmenlerin perişan hâlini görünce çocuklarının okuyarak daha iyi bir hayat yaşayacağını düşünmezler. *Bizim Köy*'de öğretmenin köydeki eğitim hayatını sekteye uğratan unsurlardan biri de hâlâ köyde eski zihniyetle faaliyetlerini sürdüren mahalle mektebidir. Köylü, çocuklarını devlet mektebine yollamak istemezken buralara göndermekte bir sakınca görmez. Ahırdan bozma mahalle mektebinde yetmiş seksen kadar öğrenci vardır. Köyün resmî okulunda öğrenci sayısı daha azdır. Köylü tarafından her hafta cuma günü mahalle mektebinin hocasına tütün, sigara, bulgur, kuru fasulye ve buğday verilir.

Köy öğretmenlerinin çektiği sıkıntılar ve sefaletler Mahmut Makal'ın *Köye Gidenler* adlı eserinde de devam eder. “Yoksul, cahil, gelenekçi, değişime kapalı, tutucu, aldatılmaya müsait, insana değer vermeyen, temizlikten haberi olmayan” köylü tipinin ortaya koyduğu imajlar hemen hemen aynıdır. Yazar her iki eserinde de Anadolu köylüsünün problemlerini bir röportaj çıplaklığıyla anlatır. Ancak bu sorunlara bir çözüm yolu göstermez. Romanlarının başkahramanları köylünün cehaleti ve

bürokrasinin acımasızlığı karşısında çaresiz ve yalnızdır. Onlar köylünün sorunlarını bir dergide dile getirmekle yetinirler.

Köye Gidenler'in idealize edilen kahramanları Ahmet ve Durmuş, Köy Enstitüsünü başarıyla tamamlamış öğretmenlerdir. Durmuş, Köy Enstitüsünde iken inşaatçılıkta, Ahmet ise marangozlukta kendini geliştirmiştir. Öğretmenlerin iki yıldan beri görevlerini icra ederken yaşadıkları sıkıntıların başında imkân-imbânsızlık çatışması gelir. Bütün ihtiyaçlarını kendileri karşılayan öğretmenler tatilin gelmesini dört gözle beklerler. Kaldıkları evin camlarını soğuk gelmesin diye ot yastıkla kapatmışlardır. Ahmet'in iki yıldır giydiği pantolonun diz kapakları aşınmıştır. O, ayda yetmiş lira olan maaşını ancak üç ayda bir alabilmektedir. Budak köyünde gazete ve dergi gibi iletişim araçlarına ulaşmak çok zordur. Kulaktan duyma haberleri öğrenmek için Durmuş, köy odasına gider. Ahmet bir mahpushanede yaşamış gibi kendini yapayalnız ve çaresiz hisseder.

Sağlık şartlarının uygunsuzluğu ve temizlenme sorunu sadece köylü için değil öğretmenler bakımında da sıkıntılıdır. Çamaşırlarını uzun süre yıkayamayan Ahmet'in temizlenme probleminden dolayı saçları dökülür. Budak köyünde sadece bir çeşme vardır ve iki bini aşkın insanın yaşadığı dört yüz haneli bu köyde su doldurmak için herkes sıraya geçer. Su yetmeyince çamurlu gölet suyu kullanılır. Romanda anlatılan imajlara göre köylüler son derece gelenekçi bir sosyal yapıya sahiptirler. Değişime açık değillerdir, Köyde su ve helâ derdi bitmez. Her şey kokmaktadır. "*İçinde yaşayan canlılardan başlayarak, evler, köşeler, dereler, ev araları (sokak değil), küllükler, kemrelıklar... Duygular, düşünceler inanışlar...*" (*Köye Gidenler*, s. 119). "Dert, bela, yokluk, açlık ve ümitsizlik" köyün her tarafına hâkimdir.

Öğretmenlerin köylüler ile iletişimi kaygan bir zeminde devam eder. Köylülerde henüz eğitim bilinci oluşmamıştır. Köylü, bir çift öküzü yirmi yıllık bir birikimle ancak alabilmektedir. Bu yüzden onlar hayvanlara, insanlardan daha fazla değer verirler. Koyu bir taassupla ve kadercî anlayışla hareket eden köylüleri çıkarıcı çevreler, çok çabuk ikna edebilmekte ve kendi saflarına çekebilmektedir. Köylüler birbirine düşmandır ve iki cepheye ayrılmıştır. Ahmet ile Durmuş her iki tarafın da odasına giderek tarafsız bir konumda olduklarını göstermiş olurlar. Birçok konuda ihtilafa düşen köylüler, kendi çocuklarının camide eğitim görmesine karşı çıkma noktasında birleşirler. Zira çocukların camiye kirlettiğini düşünürler. *Köye Gidenler*'de öğretmenlerin çatışma yaşadığı asıl çevreyi bürokrasi ve günlük hesapların peşinde koşan siyasetçiler oluşturur. Millî Eğitim Müfettişi Çopur Fikri, Budak köyü öğretmenlerini ve okulu teftişe gelir. Ahmet, müfettişin kendilerine misafir olacağını duyunca sediri süpürür, yastıkları düzeltir, evini temizler. Müfettiş; sert, bencil, sürekli açık bulmaya çalışan, dinî

inançları bir sömürü malzemesi hâline getiren, kültür düzeyi düşük bir adamdır. Açık bulmaya çalışan müfettişin ilk tepkisi Ahmet'in dergiye gönderdiği yazılara olur. Müfettiş, köyde okul olmadığına ve hocaların çocukları başına toplayıp namazlık öğrettiğine dair Ahmet'in kaleme aldığı yazıya çok kızmıştır. Müfettişe göre cami hocalarıyla veya mahalle mektebinin hocalarıyla uğraşan başına bela açar. Üstelik müfettiş, yazarlığı kötü ve lüzumsuz bir iş olarak görmektedir. Müfettişe göre enstitü mezunu öğretmenlerin okuduğu kitaplar da ideolojik bir tutumun ifadesidir. Ahmet okumak için memleketinden on adet kitap getirmiştir, Durmuş'un *Rüyamdaki Okullar ve Köylerimiz Nasıl Kalkınır?* adında iki kitabı vardır. Müfettiş, Ahmet'in ve Durmuş'un okuduğu kitapları kontrol etmeye kalkışır. Ahmet'in Türkçe sözlüğünü görünce bir öğretmenin hâlâ sözlük kullanıyor olmasına çok kızar. Şiir kitabının henüz içine bakmadan bunun solculuk propagandası yapan bir kitap olduğunu söyler. Pazar günü olmasına rağmen öğretmenleri teftişe kalkışır. Öğrenciler teker teker camiye toplanır. Durmuş, müfettişin en fazla din dersine önem verdiğini bildiği için bir gün sonra vermeye hazırladığı din dersini anlatır. Müfettişe "*Gerçi okulda din dersi okumadım ama ben de ne edip edip hazırlama olanağını buluyorum. Zevk de alıyorum bundan*" (*Köye Gidenler*, s. 136) der ve öğrencilerine dinî konularda birtakım sorular yönlendirir. Beşinci sınıf öğrencilerinden Ali ayetlere inanmayanın kâfir olduğunu ve cehennemde yanacağını, Halide ise ayetlere inananların içinden gürül gürül ırmaklar akan cennetin köşklerine gideceğini söyler. Bu arada müfettiş araya girip meleklerin kimlere görüneceğini sorar. Öğrenciler köylüler ve hocalar cevap veremez. Müfettişin sorduğu sorulardan ve Durmuş'un ders anlatırken "Allah dede" gibi ifadeleri kullanmasından anlaşılmaktadır ki aslında din, kulaktan duyma bilgilerle anlatılmakta ve âdeta bir şova dönüştürülmektedir. Durmuş namaz kılmanın nasıl olduğunu öğrencilerine uygulamalı olarak öğretmeye başlar. Beş namaz tatbikatı yapar. Haluk adlı öğrenci namaz dualarını okurken yanılır. Durmuş öğretmen de duaları bilmediği için elindeki çalışma kâğıdından takip eder. Müfettiş hemen bu durumu bir fırsata dönüştürüp öğretmenlere kızar, bağırır.

Öğretmenler müfettişi uğurlamaya geldiğinde müfettiş, öğretmenlerin namazdan abdestten habersiz olduğunu ve onların çocuklara din dersi veremediklerini söyleyerek köylünün önünde öğretmenleri küçük düşürür. Bu sözler öğretmenlerin ikisini de ağlamaklı hâle getirir. Fakat öğretmenleri ağlamaklı hâle koyan onların köylüler önünde küçük düşmesi değildir. Öğretmenlerin niçin üzüldüğünü yazar şöyle anlatır: "... *Bu halleriyle de olsa kafalarında büyük yurt sorunları vardı. Kendi güçsüzlüklerinin, olanaksızlık içinde oluşlarının ayırındaydılar. Dünyada, yurttan neler oluyor, ne yazılıyor, ne söyleniyor... Hepsinden yoksundular bu çöl ortasında. Konuşmasını unutmadıklarına şükür. Unutmamışlardı*

konusmasını ama dillerini çıkarıp bir tek sözcük söylemiyorlardı. Bu hâl çaresizliklerinden çok, koşulların onları manen ölü bir hâle getirmesi şeklinde yorumlanabilirdi. Salt manen mi? Maddeten pek mi güçlüydüler sanki. Az mıydı dertleri, yaraları?.. Delik deşikti her yanları. Her gelen ok onlara saplanıyordu. İşte böyle arada sırada biri geliyor, bir eksiği tamamlarcasına tuz biber ekiyordu yaralarına.” (Köye Gidenler, s. 148-149)

Enstitüler aleyhine bir rüzgâr esmeye başlamıştır. Köyün muhtarı kız çocuklarının okumasını lüzumsuz görür ve Cıbrı Ağa'ya oğlunu enstitüye göndermemesini, enstitüye gitmektense çiftin arkasından koşmasının daha iyi olacağını söyler. Müfettişin dediklerine göre köy enstitüsü “gumulüs” mektebidir. Ahmet ise her lafın başında dördüncü ve beşinci sınıftaki çocukları enstitüye yazılmaları için cesaretlendirmiştir. Herkes enstitüler aleyhine konuşmaya başlayınca bazı öğretmenler Köy Enstitüsü mezunu olduğunu saklamaya çalışır.

Müfettişten sonra Vali Bey de, Ahmet'in öğrencilerini teftişe gelir. Çocukların bazıları soruları bilir bazıları bilemez. Bir öğrencinin “İnekle Sinek” manzumesini okuması valiyi çok kızdırır. O, eğitimin milli terbiyeden yoksun olduğunu, çocukların millî ve dini duygularla beslenemediğini belirtir. Vali'ye göre bu öğrencileri yetiştiren enstitü öğretmenleri de cahil yetişmiştir. Sinirlerine hâkim olamayan Vali Bey, Ahmet'in dergide kaleme aldığı yazılardan dolayı ona kınama cezası vereceğini söyler. Ahmet, yetkililerin her durumda “rapor ve sicil korkusu” vermelerine çok içerler. Köye uyum için kendince her türlü fedakârlığı yapan Ahmet; müfettiş ve valinin konuşmaları nedeniyle köylüye cahil, görevini ihmal eden, üstüne düşmeyen işleri yapan biri olarak gösterilmiş olmaktan dolayı çok üzülür. Partililer ise öğretmenlere değer veriyor gibi görünüp kendi çıkarlarını gözetirler. Partililerden biri, “*dağ başlarına esir kampı karar gibi mektep kurarak oralara toplayıp olumsuz düşüncelerle yetiştirmeye yeltendiklerini*” (Köye Gidenler, s. 162) anlatarak Köy Enstitüleri hakkında olumsuz düşünceler sarf eder. Partililere göre Köy Enstitülerinin kurulum aşaması köylüyü bıktırmıştır. Yeni partililer, köylünün enstitü derdine son verileceğini, öğretmenlerin geçim sıkıntısını halledileceğini, karma eğitimin kaldırılacağını söyleyerek köyden ayrılırlar. Kaymakam, Ahmet'i odasına çağırır. Ahmet'in yazılarını okuduğunu ve onu takdir ettiğini, ancak “bit hadisesi” gibi her şeyin kötü tarafını yazmanın iyi olmadığını bildirir. Emniyet amiri ise köylünün bitini, çıplaklığını yazdığı için Ahmet'i sert bir şekilde tehdit eder. Sonunda Ahmet öğretmenlik görevinden uzaklaştırılır. O, kendi köyüne dönüp çiftçilik yapmaya başlar.

Samim Kocagöz'ün *Bir Çift Öküz* adlı eserinde Demokrat Parti iktidarının ikinci döneminde siyasal kavgalar ve parti çekişmeleri yüzünden “gomunist” suçlamasıyla okulundan alınan Köy Enstitüsü mezunu bir öğretmenden bahsedilir. Başta İbrahim Ağa olmak üzere çıkar çevreleri

öğretmenin köydeki faydalı çalışmalarını dizginlemek için Başöğretmen Haydar Efendi'yi Malatya'ya sürgün ettirirler. Öğretmenle ilgili bilgisizlikten ve yanlış anlamaktan kaynaklanan birçok ihbar yapılır. Ülkenin gelişmesine engel olan toprak ağaları çıkarları doğrultusunda partileri desteklerler. İbrahim Ağa, Demokrat Parti iktidarının gücünü arkasında hissederek adaletsiz uygulamalarda bulunur. İbrahim Ağa'nın oğlu Hasan okumaya meraklı bir şahsiyettir. İbrahim Ağa, oğlunun ilkokuldan sonra daha fazla okumasına razı olmaz. Oğlunun da kendi gibi "ağa" olmasını ister. Yakup Emmi, ilkokuldan sonra Hasan'ı, torunlarıyla birlikte sınava sokar. Hasan, Köy Enstitüsüne girmeyi hak eder. Oğlunu devlet parası ile okutmak istemeyen İbrahim Ağa, onu Söke'ye gönderir. Hasan'ın bütün kitaplarını yakar ve ona "ağa" oğlu olduğunu hatırlatır. Hasan ise okumasına engel olan babasını hiçbir zaman affetmeyecek gizlice kitaplar alarak tahsilini devan ettirecek, Haydar Öğretmen'le fikir tartışmalarına girecek kadar kendini yetiştirecektir. Köy Enstitüsünde tahsilini tamamlamış olan Haydar Öğretmen'in ağa ve beylerin zulmüne karşı halkı uyarıcı rol oynaması önemlidir. Yakup Emmi'nin ve Haydar Öğretmen'in etkisiyle Hasan, menfaat grupları karşısında fakir halkın umut kaynağı olur. Bir çift öküz parasını denkleştirmekte zorlanan göçmenlere yardım eder. Haydar Öğretmenin başlattığı okuma-yazma seferberliğini devam ettirir.

Fakir Baykurt'un *Onuncu Köy* adlı eserinde Köy Enstitüsü mezunu olan ve ismi belirtilmeyen öğretmen, birçok yönüyle idealize edilen yeni bir aydın tipini temsil eder. Romanda kahramanın ismi verilmeyerek onun Köy Enstitüsü mezunu bir öğretmen olması ön plana çıkarılmıştır.(Yalçın 2003: 118) *Onuncu Köy*'de, Köy Enstitülerinin açılış amaçlarında belirtildiği gibi öğretmen hem eğitim-öğretim işlerini yürütmekte hem de köylünün sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmeye kendini sorumlu hissetmektedir. Romanda Köy enstitülerine birkaç defa atıfta bulunularak âdeta enstitülerle ilgili yapılan olumsuz eleştirilere idealist kahraman vasıtasıyla cevap verilmiştir. Köy Enstitüsünde eğitimini tamamlamış olan öğretmen; enstitüde kazandığı bilgi, beceri ve tecrübeyi gittiği köylerde daha da geliştirerek halkı aydınlatma ve köyleri kalkındırma mücadelesini başarıyla sürdürür. Yazarın romanda böyle bir sonuca ulaşması, Köy Enstitülerinin mimarı kabul edilen İsmail Hakkı Tonguç'un enstitüler vasıtasıyla köyleri her yönden kalkındırma ütopyasını hatırlatır.

Öğretmenin eserde bahsedilen ilk görev yeri Damalı köyüdür. Onun köyde üç önemli vazifesi vardır. Bunlardan birincisi köylüyü uyandırarak, kendilerini ezenlere karşı haklarını aramasını sağlamak; ikincisi köylüyü birçok yönden aydınlatarak köyün kalkınmasına öncülük etmek, üçüncüsü ise köyün çocuklarını okutmaktır. Bu köyün zenginlerinden Duranâ dindar gibi görünmesine rağmen köy merasını sürerek haksız kazanç sağlayan ikiyüzlü ve bencil bir adamdır. Partinin ileri gelenleri ile işbirliği yaparak

köylüyü baskı altında tutmaya çalışır. Öğretmen, köy odalarında yaptığı konuşmalarda vücutlarına bir “kene” gibi yapışıp onları sömüren ağalara ve beylere başkaldırmaları için köylüyü cesaretlendirir. Köylü ilk önce tereddütte kalsa da yavaş yavaş ikna olur ve harekete geçer. Duranâ, kızının okula gitmesini engellemek ve öğretmenin köylüyü uyandırmasına mani olmak için ona rüşvet teklif eder. Ancak Duranâ’nın sinsi niyetlerini önceden sezen ve dürüst bir kişiliğe sahip olan öğretmen onu sert bir şekilde uyarır. Köy öğretmenlerinin eğitim sorunlarının başında kız çocuklarının eğitime katılma meselesi gelir. Damalı köyünün öğretmeni, köylüyü bu noktada ikna eder. Hükûmet kararına rağmen Duranâ kızı Asiye’yi okula göndermemekte direnir. Ona göre kız evladının okumasına gerek yoktur ve bir kızın erkek öğrenciler arasında okuması uygun değildir. Öğretmenin tavizsiz ve kararlı tutumu karşısında Duranâ küstahça tertiplediği planlarını sezdirmemek için kızını okula gönderir.

Fakir Baykurt, *Onuncu Köy*’de Mahmut Makal ve Samim Kocagöz’ün öğretmen tiplerinden daha güçlü bir karakterle okuyucunun karşısına çıkar. Enstitülü köy öğretmeni mücadeleci, azimli, sabırlı, çalışkan ve cesaretlidir. Öğretmenin mücadeleci kişiliğinin oluşmasında enstitüde gördüğü eğitimin ve bir köylü çocuğu olmasının büyük payı vardır. Çünkü o enstitüde iken hayatın zorluklarıyla baş etmeyi öğrenmiştir. Hangi mesleği icra ederse etsin öğretmenin tek amacı köy halkı için bir ışık olmaktır.¹⁰ Öğretmenin Duranâ, Damalı köyünün imamı ve bazı çıkar çevreleri dışında köylüyle sorunu yoktur. O, köylünün sıkıntılarına akılcı çözümler getirir. Damalı’da da diğer köylerde olduğu gibi asıl problem yoksulluk ve cehalettir. Köyün okula devam eden yüz yirmi kadar öğrenci vardır. Dışarıdan şirin bir görüntüsü olmasına rağmen okulun içyapısı eğitim şartlarını uygun değildir. Köylünün yoksulluğu öğrencilerin kıyafetlerinden bellidir. Çocukların bedenleri güçsüz ve zayıf, yüzleri solgundur. Öğretmenin amacı öğrencilere kuru bilgiyi aktarmak değildir. O, Köy Enstitülerinde öğrendiği “uygulamalı eğitimi” öğrencilerine de tatbik eder. Önce sezdirmeyi sonra da uygulamayı bir eğitim metodu olarak tatbik eder. Tarım dersinde öğrencilerini Şırlak’taki bahçelerin ağaçlarında görülen

¹⁰ Damalı köyünün öğretmeni amacını şöyle açıklar: “Yaşamaktır beni saran. Çalışmaklar, dostluklar, düşmanlıklar, arkadaşlıklar kurmak. Kazanmak, kaybetmek. Zor bir işi başarmak. Yenmek. Birinde yenilirsen, yılmayıp bir daha saldırmak. Sonunda, ne olursa olsun yenmek. İnsanları biraz hayran bırakmak. Biraz başkalarına faydalı olmak. Haksızlığa uğramış birinin hak almasına yardım etmek. Haksızlık edenin dize geldiğini görmek... Komşuda pişenden ummamak. O pişirirken sen de pişirmek... Yani şu yokuşa doğru koşmak. Yani bir iki defa, on defa, olduğun yerde zıplamak. Yaşadığından dolayı duyduğun zevinci hiç çekinmeden açığa vurmak...” (Onuncu Köy, 43-44).

ağkurtlarının keselerini toplamaya götürür. Jimnastik oyunları ve kır gezileriyle dersleri ilgi çekici hâle getirir.

Öğretmen ve eğitimci köylünün âdeta akıl hocasıdır, enstitü yıllarında ziraat derslerinde öğrendikleri bilgilerle köylüye öncülük ederek köy ekonomisinin kalkınmasına katkıda bulunurlar. Eserde öğretmenin ağaç sevgisi de dikkate sunulur. Muhtar Hamdi'nin deyişiyle “ağaç delisi” olan öğretmen, Damalı köyünde çayların köprüsüz, sokakların çamur, insanların karanlıklar içinde olmasına çok üzülür. Durupınar'ın suyunu uzun sayılara çıkarmak ve buralara ağaç dikmek için köylüyü teşvik eder. Hem köylüye hem de öğrencilerine ağaçlara aşı yapmayı öğretir. Öğretmen, mektup, dilekçe, tutanak gibi kalem kâğıt işlerinde de köylüye yardımcı olur. Yazar köylülerin ağzından enstitülü bir öğretmene yüklediği sorumluluğu şöyle anlatır:

“Enüsdosun okuttuğu böyle oluyor...”

“Ankara'dan emir verilmiş ki, ey okul hocaları!.. Medet sizden, köylüyü uyarın! Emir verilmiş ki, hariç düvellere ireli gidiyor. Türkiye de kati geri kalıyor... Ey okul hocaları evlâtlarım, medet sizden! Vetanımızın mayası köylü olduğunu hepimiz bilip durursunuz, köylü tutmazsa bütün işler yaştır, onun için köylünün kulağına üfleyin...” (Onuncu Köy, s. 88).

Damalı köyünün öğretmenini sevmeyenler, köy halkını uzun yıllardır sömüren menfaatçi çevrelerdir. Öğretmenin köylüyü bilinçlendirme teşebbüsleri; Duranâ'yı, partinin temsilcisi Yunus Bey'i ve Millî Eğitim Memuru Orhan Bey'i kızdırır. Duranâ, öğretmeni köylünün gözünden düşürmeye çalışır. Hakkında birçok dedikodu yapılmış olan Pire Kızı'na öğretmene iftira atması için para teklif eder. Ancak Pire Kızı, Duranâ'nın çirkin teklifini kabul etmez ve onun kurduğu tuzağı öğretmene haber verir. Amacına ulaşamayan Duranâ her gün öğretmene daha fazla kin besler. Öğretmen, Esen Ali'nin düğününden eve dönerken gece yarısı Duranâ'nın adamları tarafından öldüresiye dövülüp dereye atılır.

Köy Enstitüsü mezunu öğretmenler, köylerde alışılmamış davranışlarda bulunurlar. Köylülerin onlara bir iş gördürmek için yalvarmalarına, aracı bulmalarına gerek olmadığını söylerler. Hâlbuki kasabadaki devlet memurları iş takibi için gelen köylülere eza etmeyi alışkanlık hâline getirmişlerdir. Köylü ve devletin arasına kasabadaki eşraf yerine köylü öğretmenlerin girmeye başlaması artık bardağı taşıran son damla olur. Toprak ağaları ve makam sahipleri öğretmenlerin köylüyü şımarttığını ve bozduğunu söylerler. (Kaya 1974: 296-297) *Onuncu Köy*'de de Duranâ'ya göre örfler adetler kalsın, töre kalsın ve bir an önce ülke gâvurlar gibi “gominis” olsun diye böyle öğretmenler köylere gönderilmiştir. Duranâ, öğretmeni her işe burnunu sokmakla, köylünün arasını bozmakla, iyi eğitim verememekle ve dinden namazdan haberi olmamakla suçlar. Parti

sayesinde zengin olan Yunus Bey’le işbirliği yaparak öğretmenin tayinini başka bir köye çıkarttırır. Duranâ amacına ulaştığını zanneder ancak yanılmaktadır. Çünkü Damalı köyü öğretmen sayesinde artık hakkını aramayı öğrenmiştir. Onlar ahlatları aşılamaya, uzun sayılara su çıkarmaya çoktan başlamışlardır. Nohut Deresi’ni Duranâ’ya vermeyecekler, kızlarını mektebe gönderecekler ve bundan sonra güz şenliği düzenleyeceklerdir.

Enstitülü öğretmenlerle gelişen halkçılık, elitist yönetici sınıfın beklentilerinin çok ötesine ulaşmıştır. Oysaki elitistler halkla aralarında bir mesafe olmasını ister. Köylerde öğretmenler nedeniyle bir saygı ve özgüven ortamının oluşması hoşlarına gitmez. Enstitüde yetişen öğretmenlerin nitelikleri de onlar için bir tehlikedir. Kendine güvenen ve haksızlığa karşı çıkan tipleri karşısında görünce şaşırırlar. (Karaömerlioğlu 2009: 290-292). *Onuncu Köy*’de bunun örneği yaşanır. Duranâ’nın şikâyeti üzerine öğretmen kaymakam tebligatıyla ilçeye çağrılır. Boyun büktürmeye ve el öptürmeye alışmış olan Milli Eğitim Memuru Orhan Bey, öğretmenin dik duruşundan hoşlanmaz. Öğretmenin aksi bir adam olduğunu, usul ve erkân bilmediğini, köylü ile eşrafın arasına nifak soktuğunu belirtir. Öğretmeni enstitülü olmakla suçlar. Parti temsilcisi Yunus Bey’in telefonundan sonra öğretmenin tayininin İrıpça bucağına bağlı Alibey köyüne çıktığını bildirir. Yenilgiyi asla kabul etmeyen Damalı öğretmeni, Orhan Bey’in gönderdiği köye gitmez. İlçede kalıp Demirci Veli Usta’nın yanında enstitüde iken öğrendiği demircilik mesleğini geliştirir. Ortaköy’e demirci ustası olarak gider. Ona göre icra edilen mesleğin bir ehemmiyeti yoktur. Önemli olan köylüyü içine düştüğü karanlıktan kurtarmaktır. *Amaç ortalığı ışıtmak, Ne büyük söz... Işığı Olimpos’un başından indirmek...*” (*Onuncu Köy*, s. 223). Demirci ustası, Köy Enstitüsünde öğrendiği demirciliği ve “üretim yoluyla kalkınma planını” gittiği dokuzuncu köyde de bizzat tatbik eder. Köylüye toprağın sürülmesi, ekilmesi ve biçilmesi konusunda teknik bilgi verir. Dükkânında yaptığı tarım âletleriyle köylünün toprağı işlemesini kolaylaştırır.

Yazar, Ortaköy’de de idealist kahramanının karşısına karşıt güçler çıkarır. Bu sefer ağaların yerini beyler almıştır. Şehirli beyler emek sarf etmeden ve yorulmadan köylünün kazandığının yarısından fazlasını alırlar. Köylüler haklarını aramayı bilmezler. Ancak demirci ustasının onları uyandırmasından sonra birlik olup gizliden gizliye Erikdibi’ndeki bey topraklarını ekip biçmeye başlarlar. Aslında bu sessiz bir başkaldırıdır. Üretim ve kalkınma nedeniyle köylülere bir güven duygusu gelir. Köylülerin sırtından geçinmeye alışmış olan Cemal Bey ve oğulları, demirci ustasını köyden uzaklaştırmak için jandarma aracılığıyla onu tehdit ederler. Damalı köyünde başına gelen felâketlerden sonra demirci ustası Ortaköy’de kalmayı uygun görmez. Sevdiği kadın olan Gülşen ile gece vakti Ortaköy’den çok uzaklara kaçar ve tesadüfen Yaşarköy’e gelir. Demirci ustası Ortaköy’de de hedeflerine ulaşmıştır. Çünkü köylü artık beylere karşı hakkını aramayı

öğrenmiş, yıllarca bey toprakları diye işlediği tarlaların kendi toprakları olduğunu fark etmişlerdir.

Demirci ustası, “onuncu köyde” de ilkelerinden taviz vermez. Burada ise onun çatışma yaşadığı kişi dinî sömürü yaparak köylü üzerinde baskı oluşturan İmam Feyzi Efendi’dir. Yaşarköylüler, demirci ustasına ilk günden itibaren “Delâ” diye hitap ederler. Bu köyde insanlardan bazılarının bir gözü var bir gözü yoktur ve yüzleri tırnakla koparılmış gibi oyuk oyuktur. Taylının Memiş’in anlattıklarına göre göklerden gelen ve imamın, Allah gönderdiği dediği kuşlar onların yüzünü gözünü oymuştur. İmam dini telkinlerle köylüyü kandırmış ve büyük bir korku meydana getirmiştir. Feyzi Efendi köylüyü yine kandırmaya çalışırken Delâ, Feyzi Efendi’nin karşısına dikilip Prometheus’un hikâyesini anlatır. Köylü, ışığı Zeus’un tekelinden kurtaran yiğidi çok sevmiştir. Delâ, Feyzi Efendi’nin anlattığı kuş hikâyesinin “kuyruklu bir yalan” olduğunu belirtir ve köylüyü korkusuzca birlik olmaya çağır. Ağaçsız, bolluksuz, yolları bozuk ve çocukları gülmeyen Yaşarköylüler sonunda Delâ’nın sözüne kulak verip akılları doğrultusunda hareket ederler. Yıllardır üzerlerine kâbus gibi çöken korkudan ve Feyzi Efendi’nin baskısından kurtulurlar.

Onuncu Köy’de romanın idealist kahramanı olan öğretmenin Yunan Mitolojisi’ne sık sık vurgu yapması, köylüyü ikna etmek ve cesaretlendirmek için Prometheus’tan bahsetmesi dikkat çekicidir. Türk edebiyatında “sol edebiyat” söz grubuyla nitelenen sosyalist, marksist, komünist bir ideolojiye bağlı olan romancıların büyük bir bölümü olaylara ve kişilere insanıl bir dikkatle yaklaşır. (Korkmaz, 2014: 461) *Onuncu Köy*’de de hümanist bir yaklaşım sergilenir. Diğer romanlarda olduğu gibi bu eserde de dinî temsili olan İmam Hafız Osman ve İmam Feyzi Efendi, halk üzerine dinî baskı uygulayarak menfaatlerini kollayan hedonist tiplerdir. Romanda yazarın sözcülüğünü yapan öğretmen, çevrelerindeki bu olumsuz tipler aracılığıyla dinî çıkarımlarda bulunur. Öğretmene göre her şey insanoğlunun eseridir, akıl ve mantıkla hareket etmek varken doğaüstü güçlere inanmaya gerek yoktur. Öğretmen’in köylüyü ikna etmek için başvurduğu kaynak ise Yunan mitolojisidir. Türkdoğan, *Onuncu Köy*’deki hümanist düşünce tarzına şöyle bir yorum getirir: Türk Hümanizması köy ve kasaba halkını, yeniliklere kolay açılmayan, akıl dışı ya da empirik inançlarına ve geleneksel ahlâk anlayışına içtenlikle bağlı” topluluklar olarak kabul etmektedir. Hümanistler, geleneksel ahlâk değerlerine bağlı köylüde köklü bir değişim yapmak ve onlara mutluluk getirmek için bu mutluluğun kaynağını Greko-Latin köklerde ararlar. Baykurt’un *Onuncu Köy*’de, insanların din yoluyla zihinlerini karartma, sömürü, eğitimsizlik ve bu oluşumda egemen güçlerin rolü eleştirilirken Yunan mitolojisinden parçalar aktararak “rustique ve pastoral” bir mutluluk tablosu çizilir. Toplumsal gerçekçi romanlarda köy son derece sefil, köylü de sürekli sömürülmüş

aldatılmış, din vasıtasıyla uyuşturulmuş” imajı telkin edilir. (Türkdoğan 2005: 398)

SONUÇ

Köy Enstitüleri kuruluşundan itibaren en fazla tartışılan eğitim kurumu olmuştur. Enstitüler hakkında yapılan eleştirilerde bazen çok ideolojik veya duygusal bir tutum izlenilmiş, abartılı övgüleri yine abartılı eleştiriler takip etmiştir. Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek* adlı eserinde Köy Enstitülerini bozkırın ortasında yeşermeye çalışan bir çekirdeğe benzetir ki bu çekirdek nihayetinde kuruyacaktır. Yazara göre enstitülerin açılmasında siyasî çıkarlar ön plandadır. Bozkıra bir bina yapmakla ve birkaç öğretmen görevlendirmekle köylünün sorunları düzeltilemez. Böyle bir düşünce “kaytarmak, aldatmak veya kolayca kaçmak” anlamına gelir. Kemal Tahir’e göre köy sorunlarının çözümü, devletin bütün kurumlarıyla ekonomik veya kültürel sahada köylüyü kalkındıracak geniş bir proje uygulamasıyla mümkün olabilir.

Köy Enstitülerinde tahsilini tamamlamış olan yazarlardan Mahmut Makal ve Fakir Baykurt ise enstitü konusunda Kemal Tahir’le taban tabana zıt düşünceye sahiptirler. Her iki yazar da Köy Enstitüsünden mezun olan kahramanlarını ideal bir tip olarak okuyucuya sunarlar. Mahmut Makal’ın eserlerinde Köy Enstitüsü mezunu öğretmenler yoksulluğun kasıp kavurduğu köylerde eğitim hayatları boyunca sıkıntılı bir süreç yaşarlar. Çaresizlik içinde kıvranan bu öğretmenler köylünün yaşam tarzını, problemlerini gazete veya dergilerde yazarlar. Onlar açık bir çözüm yolu önermezler veya köylünün problemleri yazarak çevreye duyurmayı bir vazife telakki ederler. Fakir Baykurt’un *Onuncu Köy* adlı eserinde ise Köy Enstitüsünü bitirtmiş olan öğretmen son derece idealisttir. Yazar, öğretmenin Köy Enstitüsü mezunu olmasını özellikle vurgular. Enstitülü öğretmen, sorunları tespit etmekle kalmaz, gittiği her köyde önüne çıkan problemlere bir çözüm üretir. Yaşadığı bütün talihsiz olaylara rağmen inandığı doğruları halka ulaştırmaktan vazgeçmez. Yazar, idealist kahramanı vasıtasıyla hem çözüm yolu göstermekte hem de kendi ideolojisini ortaya koymaktadır. Öğretmenin birinci vazifesi yöresel ve siyasî güçlerin baskısından köylüyü bilinçlendirerek kurtarmak ve böylece adaleti sağlamaktır. İkinci önemli görevi, dinî hayatın köylü üzerindeki ağırlığını yok ederek kültürel değişimi gerçekleştirmektir. Üçüncü vazifesi ise tarla ziraatı, fidancılık, meyvecilik ve demircilik gibi köylüyü ekonomik bakımdan kalkındıracak faaliyetlerde rehber olmaktır. Samim Kocagöz’ün *Bir Çift Öküz* adlı romanında Köy Enstitüsü mezunu olan öğretmen, başkahraman değildir. Ancak o, arka planda olmasına rağmen Hasan’ın ve köylünün bilinçlenmesini sağlayarak köylüyü zorba güçlere karşı koruma vazifesini üstlenir.

Tanzimat'tan itibaren şehir merkezlerinde açılan Batı tarzı okullar nasıl ülkenin kurtuluşunda ilk adım olarak düşünülmüşse Cumhuriyet'ten sonra açılan Köy Enstitüleri de bir dönem köylerin kalkınmasında tek adres olarak gösterilmiştir. Bir ülkenin kalkınmasında eğitimin elbette büyük bir payı vardır. Ancak ekonomik, sosyal ve siyasî sahada tam destek bulamayan eğitim çalışmalarının beklenen neticeyi vermesi pek mümkün değildir. Köy Enstitülerinin kaderindeki talihsizlik de buradan kaynaklanmaktadır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar geçen süreçte açılan Batı tarzı okullar, asrileşme veya diğer adıyla batılılaşma ideolojisinin halk tabanına yayılmasında ve kültür değişmelerinde büyük bir rol üstlenmişlerdir. Aynı şekilde Köy Enstitüleri de Cumhuriyet'in laik, çağdaş ve devrimci ilkelerini halk tabanına ulaştırmak için açılmış eğitim müesseseleridir. Gelişmiş veya gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de eğitimin “değiştirici” rol üstlenmesi beklenen bir durumdur. Son birkaç asırdan beri yoksulluktan, yolsuzluktan, eğitim kurumlarının sefaletinden bıkmış olan Türk halkı da yeni eğitim kurumlarına büyük umutlarla bağlanmıştır. Burada esas sorun her konuda olduğu gibi eskiyi yıkıp yeniyi inşa ederken halkın ihtiyaçlarına cevap verilip verilemediğidir. Köy Enstitülerinin eğitim programıyla ilgili tartışmalara ve romanlarda yazarların sözcülüğünü yapan kahramanların yaşadığı çatışmalara bakılırsa bu konuda bir eksiklik olduğu anlaşılmaktadır. Köy Enstitüleriyle ilgili olarak kaleme alınan eserler göstermektedir ki köylünün kalkınması için açılan bu eğitim kurumları zamanla siyasî veya ideolojik anlamda çok kompleks bir mecraya doğru çekilmiştir. Bütün tartışmalar bir yana bırakılacak olursa şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür: Köy Enstitüleri her ne şekilde olursa olsun bir dönem Türk eğitim tarihine damgasını vurmuş eğitim kurumlarıdır. Bütün siyasî veya ideolojik zeminine rağmen bu kurumlar, köy nüfusunun %90'ının okur-yazar olmadığı bir dönemde yüzlerce köye öğretmen göndererek önemli bir vazifeyi icra etmiştir. Üstelik Köy Enstitüleri bütün eksikliklerine rağmen köyün kalkınmasına yönelik gerçekleştirilen ilk ciddi devlet politikasıdır. Kırsal kesimin problemlerinin sadece Köy Enstitüleri ile düzeleceğini düşünmek aşırı hayalcilik olur. Ancak devletin maddî imkânlarının ve kitleleri kanalize edecek gücünün zayıf olduğu bir dönemde köylerin kalkınmasında enstitülerin büyük bir işleve sahip olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle “uygulamaya dönük” formasyonu ile Köy Enstitüleri köylerin kalkınmasına yönelik projelerde cesaretlendirici bir adım olmaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

- ALANGU Tahir (1965), *Cumhuriyet'ten Sonra Hikâye Ve Roman 1940 1950*, C. III, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- AKYÜZ Yahya (2007), *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S.2007*, 11.b., Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- AYTAÇ Kemal (2012), *Avrupa Eğitim Tarihi*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- BAHADIR Ziyet (1994), *Köy Enstitülerinin Sosyolojik İncelenmesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Sivas.
- BAŞARAN Mehmet, *Tonguç Yolu Köy Enstitüleri Devrimci Eğitim, Varlık Yayınları*, İstanbul, 1974.
- BAYKURT Fakir (1961) *Onuncu Köy*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ERGİN Osman (1977), *Türkiye Maarif Tarihi*, C. V, Eser Matbaası, İstanbul.
- GOLOĞLU Mahmut (1982), *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, 1. b., Kaynak Yayınları İstanbul.
- GÜNGÖR Erol (1990), *Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, 4. b., Ötüken Yayınları, İstanbul.
- KARAÖMERLİOĞLU M. Asım (2009), *Köy Enstitüleri, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünceler Kemalizm*, C. II., 6. b., İletişim Yayınları, İstanbul.
- KAYA Yahya Kemal (1974), *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*, 1. b., Nüve Matbaası, Ankara.
- KEMAL TAHİR (1995) *Bozkırdaki Çekirdek*, 4. b., Tekin Yayınevi, İstanbul.
- KOCAGÖZ Samim (1970) *Bir Çift Öküz*, Ararat Kitabevi, İstanbul.
- KORKMAZ Ramazan ve diğerleri (2014), *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*, 9. b., Grafiker Yayınları, Ankara.
- MAKAL Mahmut (1950) *Bizim Köy*, 2. b., Varlık Yayınları, İstanbul.
- MAKAL Mahmut (1981) *Köye Gidenler*, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul.
- MAKAL Mahmut (1997), *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, 3. b., Güldikeni Yayınları, 1997, Ankara.
- MORAN Berna (1994), "Tırpanda Cinsel Tecavüz ve Sınıf Kavgası", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II*, 3. b., İletişim Yayınları, İstanbul.
- FETHİ Naci (1990), "Köy Romanları", *Yüz Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, 2. b., Gerçek Yayınevi, İstanbul.

- NECATİGİL Behçet (1998), *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 17. b., Varlık Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK Emine (2012), *Cumhuriyet Dönemi Aydın Kimliği, Sekülerleşme ve Köy Enstitüleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- TONGUÇ İsmail Hakkı (1998), *Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy*, 3. b., Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara.
- TONGUÇ Engin (1970), *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, Ant Yayınları, İstanbul.
- TURHAN Mümtaz (1972), *Kültür Değişmeleri*, 2. b., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN Orhan (1977), *Türkiye’de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, 2. baskı, Sebil Matbaacılık, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN Orhan (2005), *Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- TÜTENGİL Cavit Orhan (1975), *100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- TÜTENGİL Cavit Orhan (1948), *Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler*, B. Basımevi, İstanbul.
- YALÇIN Alemdar (2003), *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-200*, Akçağ Yayınları, Ankara.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ **SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Tel: 0 224 294 1812

Fax: 0 224 294 1899

e-mail: sbd@uludag.edu.tr

www20.uludag.edu.tr/~sbd

YAYIN İLKELERİ

1- Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Üniversitelerin Fen-Edebiyat Fakültelerinin sosyal bilimler bölümleri öğretim elemanlarına açıktır. Diğer fakültelerden gelecek yazılar için yayın kurulu yetkilidir.

2- Hakemli olan dergi yılda iki kez yayınlanır.

3- Dergiye gönderilecek yazılar, makale türünde hazırlanmalı, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

4- Makaleler, Türkçe veya Batı dillerinde (İngilizce, Fransızca ve Almanca) olabilir. Her makalede, ana başlığın altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 100 kelimeyi aşmayan, 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmış özet ve özetin hemen altında beş anahtar kelime yer almalıdır.

5- Yazılar, kaynaklar, dipnotlar ve özet dahil 5000 kelimeyi geçmemeli, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, kenarlarda en az 2,5 cm bırakılarak Word programında Times New Roman 12 ile yazılmalıdır. Yazıların alt başlıkları, ana başlığa göre bir küçük punto ile koyu ve sol kenardan başlamak üzere yazılmalıdır.

6- Yazılar, diskete veya CD'ye kaydedilmeli ve metnin çıktısı üç kopya olarak gönderilmeli; bir kopya hariç, diğerlerine yazarın ad ve soyadı yazılmamalıdır

7- Resimlerin metin içinde yerleri (resim1) şeklinde belirtilmeli, resim, çizim ve tablolara ayrılan sayı 15'i geçmemelidir.

8- Fotoğraflar, alt yazılarıyla birlikte Jpeg formatında en düşük 300 dp de taranmış ve CD ye kaydedilmiş olarak gönderilmelidir.

9- Yayın kuruluna ulaşan yazılar, kurul tarafından incelenir ve değerlendirmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili

hakemlere gönderilir. Hakemlerden gelecek görüşler doğrultusunda yazının doğrudan veya kısmen düzeltilerek yayınlanmasına veya aksine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazılar, yazarlar tarafından en geç bir ay içinde yayın kuruluna ulaştırılmalıdır.

10- Yazılar; bahar sayısı için ocak ayının, güz sayısı için temmuz ayının ilk haftasına kadar gönderilmelidir.

11- Yayınlanan yazılar için yazar(lar)a telif ücreti karşılığında kendi yazısının 30 adet ayrı basımı gönderilir. Yayınlanmayan yazılar geri gönderilmez.

12- Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 8 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar (lar)m soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak tanıtılır. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Kaynak Gösterme Örnekleri:

Metin içi ve dipnot: (Atasoy-Çağman 1974:15)

Makale Sonunda Kaynak Listesi

Kitap

Atasoy Nurhan- Filiz Çağman (1974), *Turkish Miniature Painting*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.

Makale

Kitap içinde bölüm

Alioğlu E.Fusun (1999), 'Erken Osmanlı Döneminde İznik Kentinin Fiziksel Gelişimi', *Abdullah Kuran İçin Yazılar*, Hazırlayanlar: Çiğdem Kafesçioğlu-Lucienne Thys-Şenocak, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 83-102.

Süreli yayında

Renda Günsel (1973), 'Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki H.1321 No.lu Silsilename'nin Minyatürleri', *Sanat Tarihi Yıllığı V*: 443-479.

